

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ХЕРСОНСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ**

Факультет біології, географії та екології

Кафедра географії та екології

**ЗЕМЕЛЬНІ РЕСУРСИ ХЕРСОНСЬКОЇ ОБЛАСТІ:
ПОТЕНЦІАЛ, ПРОСТОРОВІ ВІДМІНИ**

Кваліфікаційна робота (проект)

на здобуття ступеня вищої освіти «магістр»

Виконав: здобувач 2 курсу 05-213М групи

Спеціальності: 103 Науки про Землю

Освітньо-наукової програми: «Науки про Землю»

Заверуха Всеволод Андрійович

Керівник: к.геогр.н., професор Пилипенко І.О.

Рецензент: Київського національного

університету імені Тараса Шевченка Мельничука

А.Л.

Івано-Франківськ – 2023

ПЛАН

ВСТУП.....	3
РОЗДІЛ 1. ЗЕМЕЛЬНІ РЕСУРСИ ЯК ОСНОВА ФОРМУВАННЯ	
ПРИРОДНОГО КАПІТАЛУ УКРАЇНИ..... 7	
1.1. Поняття «земельних ресурсів» та відмінність від дефініції «земля»	7
1.2. Види земельних ресурсів та їх особливості	17
1.3. Методика оцінки стану земельних ресурсів	26
РОЗДІЛ 2. ОЦІНКА СТАНУ ЗЕМЕЛЬНИХ РЕСУРСІВ ХЕРСОНСЬКОЇ	
ОБЛАСТІ: ПРОСТОРОВІ ВІДМІНИ ТА ЕФЕКТИВНІСТЬ	
ВИКОРИСТАННЯ	36
2.1. Структура земельних ресурсів Херсонської області та динаміки зміни загальної площі.....	36
2.2. Ефективність використання земельних ресурсів Херсонщини: просторові аспекти	47
2.3. Використання земельних ресурсів Херсонської області за екологічною спрямованістю як основа подальшого розвитку земельного фонду Херсонщини	57
РОЗДІЛ 3. РОЗВИТОК ПОТЕНЦІАЛУ ЗЕМЕЛЬНИХ РЕСУРСІВ	
ХЕРСОНСЬКОЇ ОБЛАСТІ	
3.1. Сукупна продуктивність земельних ресурсів Херсонської області як складова природно-ресурсного потенціалу регіону.....	68
3.2. Напрями подолання проблеми втрати потенціалу земельних ресурсів Херсонської області	78
3.3. Перспективи екологічної реабілітації стану земельних ресурсів Херсонської області	86
ВИСНОВКИ	97
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	101

ВСТУП

Актуальність теми. Херсонська область відрізняється високим показником сільськогосподарського освоєння території з найвищим коефіцієнтом розораності земель сільськогосподарського призначення. Це призводить до виникнення цілого ряду факторів, що негативно впливають на стан земельних ресурсів регіону, серед яких неефективне землекористування, необроблюваність земель, зниження рівня сільськогосподарського виробництва, відсутність реальної вартості земель, деградація, прояв водної та вітрової ерозії.

Земельні ресурси є основою соціально-економічного розвитку Херсонщини, а пошуки шляхів підвищення ефективності використання таких ресурсів набувають найбільшої актуальності в умовах збройної агресії проти України. Для повоєнного відновлення земельного фонду Херсонської області, якому завдано критично тяжких збитків, необхідно виявити та систематизувати знання про існуючі проблеми в землекористуванні регіону, що є необхідною умовою для розроблення стратегій відновлення стану земельних ресурсів в майбутньому.

Актуалізації та розробці даної проблематики сприяли науковими дослідженнями безліч фахівців, серед яких особливої уваги заслуговують А.М. Третяк [98, 99, 100, 101], Н.Е. Ковшун [48, 49], О.М. Ціхановська [49], М.В. Козичар [50], А.М. Шевченко [109], С.М. Рябченко [86], В.С. Костюк [86], П.М. Валько [17], В.М. Рубанський [84], І.В. Тимощук [84], О.В. Вдовиченко [19], Я.В. Василевська [18], П.В. Лиховид [56], О.Г. Карташова [43], М.Л. Сажнів [87], Л.О. Качановська [44], Н.М. Олійник [68] та багато інших. Проте питання потенціалу та просторових відмін земельних ресурсів Херсонської області потребують подальшого дослідження й удосконалення. Актуальність, практичне та теоретичне значення дослідження проблем підвищення ефективності використання земельних ресурсів обумовили вибір теми та напрямок дослідження.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами.

Проведене дослідження має безпосередній зв'язок з програмами регіонального розвитку Херсонської області, серед яких: Проект регіональної програми з використання та охорони земель у Херсонській області на 2020-2024 роки; Проект регіональної програми з використання та охорони земель у Херсонській області на 2020-2024 роки; Стратегія розвитку Херсонської області на період 2021-2027 років.

Проекти та стратегії, прийняті до повномасштабного впровадження, не враховують сучасний стан земельного фонду Херсонської області та її земельно-ресурсний потенціал, внаслідок чого постає питання розробки наукових напрацювань для подальшого впровадження в стратегії регіонального розвитку з урахуванням чинною соціально-економічної ситуації в регіоні.

Мета і завдання дослідження. Мета кваліфікаційної роботи полягає в систематизації теоретичних положень та розробці практичних рекомендацій щодо збереження та підвищення потенціалу земельних ресурсів Херсонської області, враховуючи просторові особливості земельного фонду регіону.

Для досягнення мети в роботі поставлено та вирішено наступні завдання:

- розкрити поняття земельних ресурсів та їх відмінність від дефініції земля;
- визначити види земельних ресурсів та їх особливості;
- дослідити методику оцінки стану земельних ресурсів;
- здійснити аналіз структури земельних ресурсів Херсонської області та динаміки зміни загальної площі;
- з'ясувати просторові аспекти ефективності використання земельних ресурсів Херсонщини;
- здійснити оцінку використання земельних ресурсів Херсонської області за екологічною спрямованістю як основу подальшого розвитку земельного фонду Херсонщини;

- окреслити сукупну продуктивність земельних ресурсів Херсонської області як складова природно-ресурсного потенціалу регіону;
- розвинути напрями подолання проблеми втрати потенціалу земельних ресурсів Херсонської області;
- визначити перспективи екологічної реабілітації стану земельних ресурсів Херсонської області.

Об'єкт дослідження. Об'єктом дослідження є земельні ресурси Херсонської області.

Предмет дослідження. Предметом дослідження є сукупність теоретичних та методичних напрацювань про стан використання земельних ресурсів Херсонської області для подальшої розробки рекомендацій щодо покращення стану земельного фонду регіону.

Методи дослідження. Методичною основою дослідження є загальнонаукові та спеціальні методи пізнання явищ і процесів в науці про землю. Вивчення сучасного стану земельних ресурсів, структури та їх класифікація здійснено на основі використання методів теоретичного узагальнення та групування. Визначення напрямів підвищення ефективності використання земельних ресурсів ґрунтується на використанні таких методів: порівняння, аналізу та синтезу, спостереження, конкретизації. Використання логічного узагальнення, графічного методу забезпечили розробку пропозицій з подолання проблеми втрати потенціалу земельних ресурсів Херсонщини.

Наукова новизна одержаних результатів полягає в наступному:

- здійснено систематизацію негативних факторів, що впливають на стан земельних ресурсів Херсонщини, та напрямків їх подолання;
- розглянуто причини неефективного використання земельних ресурсів регіону, а також зниження їх сукупної продуктивності та розроблено шляхи їх подолання;
- проведено оцінку реалізації програм та стратегій регіонального розвитку в Херсонській області в частині підвищення стану земельних ресурсів та запропоновано практичні шляхи їх вдосконалення;

- на основі системного аналізу надано оцінку стану земельних ресурсів Херсонщини за різними показниками;

- виявлено причини падіння урожайності та грошової вартості земельних угідь та запропоновано кроки подолання проблематики.

Практичне значення одержаних результатів полягає в тому, що основні теоретичні висновки та практичні рекомендації, сформульовані в кваліфікаційній роботі, рекомендуються як основа для розробки програм та стратегій підвищення стану земельних ресурсів Херсонської області.

Структура роботи. Робота складається з вступу, трьох розділів, висновків, списку використаних джерел. Обсяг кваліфікаційної роботи складає 113 сторінок друкованого тексту, включає 20 таблиць, 13 рисунків. Список використаних джерел складається зі 112 найменувань.

РОЗДІЛ 1. ЗЕМЕЛЬНІ РЕСУРСИ ЯК ОСНОВА ФОРМУВАННЯ ПРИРОДНОГО КАПІТАЛУ УКРАЇНИ

1.1. Поняття «земельних ресурсів» та відмінність від дефініції «земля»

У світовому масштабі земельні ресурси відіграють основну роль в забезпеченні функціонування держави та її економічного розвитку, є невід'ємною умовою життєдіяльності людини та ведення господарської діяльності, що, в свою чергу, актуалізує питання ефективності використання земельних ресурсів та підвищення ресурсного потенціалу земельного фонду. Повномасштабне вторгнення російської федерації в Україну призвело до суттєвих негативних зрушень в частці земельного фонду та зумовило неможливість забезпечення належного стану земельних ресурсів на тимчасово окупованих територіях. Херсонська область особливо постраждала під час війни, адже частка земельних ресурсів на території Херсонщини є однією з найбільших в Україні.

Україна – одна з найбагатших країн світу за якісними характеристиками земельних ресурсів. Земельний фонд України станом на 19 січня 2022 року становив 60,4 млн. гектарів і характеризується надзвичайно високим рівнем освоєння. Близько 70 відсотків земельного фонду України становлять сільськогосподарські землі, близько 4 відсотків - забудовані землі [7]. Однак така частка земельного фонду в Україні зумовила численні дискусії в фахових колах щодо використання понятійно-категоріального апарату при дослідженні земельних ресурсів: земля, земельні ресурси, земельний фонд, земельна ділянка тощо. Особливих труднощів зазнає питання відмежування поняття «земельні ресурси» від дефініції «земля».

На сьогодні наукові напрацювання тяжіють до визнання земельних ресурсів складовою частиною землі, а землі – джерелом земельних ресурсів, їхнім вмістилищем та середовищем функціонування [37, с. 50]. Узагальнення

різних підходів відображено в табл. 1.1.

Таблиця 1.1

Наукові підходи до визначення понять «земельні ресурси» та «земля»

Автор	Визначення «земельних ресурсів» та (або) «землі»
Ю. Ковалик, Н. Семенишена [46, с. 26]	Поняття «земля» в залежності від контексту використовується у багатьох розуміннях: як планета, як суходіл, як ґрунти – верхній шар земної поверхні, придатний для життя рослин, як економічна категорія – загальний засіб праці і основний засіб виробництва у сільському господарстві, як територія з угіддями, якою хтось володіє, територія з правовим режимом, тощо. «Земельні ресурси» – землі, які використовуються у суспільному виробництві.
В.І. Фоміних [103, с. 43]	«Земля» визначається як фізичний об'єкт, що має свою топографію і територіально-просторові характеристики; більш широкий комплексний підхід включає в поняття землі і природні ресурси: ґрунт, корисні копалини, воду і біоту землі. Ці компоненти утворюють екосистеми які виконують низку функцій, необхідних для збереження цілісності систем підтримки життя і продуктивних можливостей навколишнього середовища.
А.В. Пантюхова [69, с. 9]	«Земельні ресурси» - частина загального обсягу земель, складова навколишнього природного середовища, що, відповідно до якісних характеристик економічно доцільно використовувати в господарській діяльності і яка забезпечує «потік» продукції та послуг
О.В. Ільчак [39, с. 6]	«Земельні ресурси» - це еколого-економічний фактор виробництва, який має багатоаспектну природу та через залучення до економічного обороту служить для задоволення потреб людини
Т.В. Пізнюр, І.А. Ясінецька [74, с. 111]	«Земельні ресурси» – це складовий елемент сталого розвитку, який виступає просторовим базисом розвитку розширеного відтворення продуктивних сил, є власне природним ресурсом та акумулятором природних ресурсів, матеріальним ресурсом як товар, засобом виробництва в господарській діяльності, що забезпечує збалансованість процесів використання, володіння та розпорядження, відтворення потенціалу земельного фонду, які в новітніх умовах формуватимуть сталий розвиток суспільства.
О. Гулько [26, с. 187]	«Земля», як природний ресурс, характеризується якісними відмінностями, що впливають на рівень родючості. Землі є кращої, середньої та гіршої якості, причому кількість перших двох обмежена та не може бути збільшена. «Земельні ресурси та земля» – це є спільний природний запас на поверхнях для суходолу як просторова база в розселенні та господарській діяльності, головний інструмент у виробництві в сільському господарстві.
З. В. Герасимчук, А. І. Крисак [100, с. 11]	«Земельні ресурси» - це основний територіальний ресурс, який акумулює навколо себе інші види природних ресурсів, виступає просторовим базисом для розвитку господарського комплексу, забезпечує життєдіяльність різних сфер у системі суспільного відтворення.

Спільною рисою вищевказаних поглядів є розгляд землі як особливого виду природних ресурсів, який при раціональному використанні є практично невичерпним і покращує свої властивості залежно від виду господарської діяльності на ній. Розподіл земельних ресурсів на категорії здійснюється з урахуванням низки чинників, зокрема: природні, соціально-економічні та екологічні. Безпосередньо їх вплив зумовлює різноманіття цільового використання земель. Водночас невідповідність соціально-економічної діяльності природним умовам викликає негативні наслідки як для самих земельних ресурсів, так і для суб'єктів господарювання, які їх використовують.

Вважаємо, що «землю» та «земельні ресурси» недоречно вживати як синоніми. Земля – це один з видів природних ресурсів, який науковцями розглядається з різних точок зору: як засіб виробництва в сільському господарстві; як особливий вид природних ресурсів; як просторова основа для підприємницької діяльності. Земельні ресурси мають інші якісні характеристики та не завжди пов'язані з господарською діяльністю, адже не всі види земельних ресурсів залучаються у виробництво.

Для регулювання суспільно-економічних відносин, а також для вирішення вищевказаної проблематики, визначення поняттям «земля» та «земельні ресурси» надано в зарубіжному та вітчизняному законодавстві. Зокрема, українське законодавство відштовхується від чіткого розмежування зазначених дефініцій та надає їм відмінні характеристики. Відповідно до статті 1 Закону України «Про охорону земель» від 19 червня 2003 року, їм надано наступні визначення:

- земля – поверхня суші з ґрунтами, корисними копалинами та іншими природними елементами, що органічно поєднані та функціонують разом з нею;

- земельні ресурси – сукупний природний ресурс поверхні суші як просторового базису розселення і господарської діяльності, основний засіб виробництва в сільському та лісовому господарстві [3].

На відміну від українського законодавства, де визначення «землі» та «земельних ресурсів» надано в спеціальному законі, зарубіжне законодавство врегульовує подібне питання в рамках міжнародних організацій та спеціально утворених комітетів, зокрема в Конвенції Організації Об'єднаних Націй про боротьбу з опустелюванням у тих країнах, що потерпають від серйозної посухи та/або опустелювання, особливо в Африці. Вже в частині першій зазначено, що «земля» означає земну біопродуктивну систему, що включає в себе ґрунт, воду, рослинність, іншу біомасу, а також екологічні і гідрологічні процеси, що відбуваються усередині системи [1].

В контексті центральної основи системи комплексного еколого-економічного обліку (СЕЕО) земля визначена як: «унікальний природний актив, який окреслює простір, в якому відбувається економічна діяльність і відбуваються процеси, пов'язані з навколишнім середовищем, і в рамках якого розташовані екологічні та економічні активи». В рамках системи комплексного еколого-економічного обліку термін «земля» використовується як для визначення суші, так і для областей, покритих водою [100, с. 8].

Наведені формулювання дозволяють зробити висновок, що міжнародне право не відмежовує «земельні ресурси» та «землю» та використовує в міжнародного-правових актах як синоніми. Подібний підхід відстежується й в міжнародних наукових працях, де земельні ресурси здебільшого досліджуються при порівняльному аналізі розподілу земель, а також при публічному управлінні в сфері використання та охорони земельних ресурсів.

Головним доказом існування суттєвих відмінностей у визначенні «землі» та «земельних ресурсів» є те, що внаслідок впливу природних процесів чи антропогенного впливу земля в просторовому аспекті залишиться незмінною, але «земельні ресурси» можуть бути безповоротно використані в процесі господарської діяльності та з часом зникнути через незбалансоване їх використання, тобто у процесі господарської діяльності суспільство може втратити природо-ресурсний потенціал території.

Окремої уваги заслуговує відмежування поняття «земля» від дефініції

«земельна ділянка», що є основою для подальшої класифікації земельних ресурсів. Серед науковців панує думка, що «земля» та «земельна ділянка» співвідносяться як ціле та частина. Тобто земля виступає як загальний об'єкт господарських відносин, а ділянка – як безпосередній.

На думку Ю. Вовка, земля – це частина земної поверхні, яка є засобом виробництва, та є місцем розташування об'єктів виробничого, культурно побутового та іншого характеру [105, с. 280]. Земля виступає поверхнею суші з ґрунтами, корисними копалинами та іншими природними елементами, що органічно поєднані та функціонують разом з нею. З іншого боку, у праці С. Однорога земля згадується як головна територіальна-просторова частина довкілля України як її матеріальна основа суверенітету і національної безпеки, яка характеризується особливістю її природної структури (ґрунтовим покривом, розміщенням і поширенням рослинності, водними об'єктами, корисними копалинами та іншими ресурсами) [67, с. 86].

Земельна ділянка розглядається у більш вузькому розумінні, а саме як частина земної поверхні з установленими межами, певним місцем розташування, з визначеними щодо неї правами. Земельна ділянка – це частина поверхні земного ґрунту, яка є основою ландшафту, має фіксовану межі, площу, та місцезнаходження. Можна виділити основні ознаки земельної ділянки: частина земної поверхні; установлені межі; певне місце розташування; визначені щодо неї права.

На основі вищевказаних ознак українське законодавство закріпило визначення «земельної ділянки» як частину земної поверхні з установленими межами, певним місцем розташування, з визначеними щодо неї правами [2].

Враховуючи непослідовне відтворення сутності земельних ресурсів в працях сучасних науковців, доцільно взяти до прикладу погляди вчених, зосереджених на дослідженні земельних ресурсів у відриві від поняття «земля». Систематизація напрацювань у сфері дослідження сутності земельних ресурсів та їх якісних характеристик дозволяє виділити основні підходи до визначення земельних ресурсів, які представлені на рис. 1.1.

Рис. 1.1. Основні підходи до визначення дефініції «земельні ресурси»

Земельні ресурси як засіб виробництва мають особливі характеристики, що дозволяють виділити цілий ряд спеціальних ознак та відмежувати від поняття «земля»:

- земля є продуктом самої природи і виникли за багато тисяч років до появи людини внаслідок сукупної дії факторів, які сформувалися на певній території, і тому земля передує праці по її створенню;

- земля територіально обмежена і не може бути збільшена або заново створена. Обмеженість земельних ресурсів зовсім не означає обмеженості її продуктивних властивостей. Також вони не можуть бути замінені іншими засобами виробництва;

- земельні ресурси характеризуються постійністю свого місця розташування, взаємозв'язком з природними умовами. Тому, на відміну від інших засобів виробництва, їх неможливо перенести з одного місця на інше, а процес виробництва має здійснюватися із врахуванням природно-географічних умов, в яких вони розташовані;

- земельні ресурси, на відміну від інших засобів виробництва, за умови їхнього правильного, раціонального використання, не погіршують своїх властивостей, а, навпаки, покращують, підвищують показники продуктивності [71, с. 7].

Земельні ресурси як природний капітал розглядаються як територіально обмежені та з лімітованими корисними властивостями, що підлягають особливому порядку охорони та ефективному збалансованому використанню для запобігання втрати потенціалу земельних ресурсів.

В цьому аспекті на перше місце виходить екологічна функція земельних ресурсів, тобто забезпечення біологічних механізмів у біосфері, а не лише участь у здійсненні виробничої функції. Тобто первинним і основоположним є використання земельних ресурсів як природних, які виступають просторовою базою для існування інших природних об'єктів і тому безпосередньо впливають на їх екологічний стан. Вторинним є використання земельних ресурсів як основного засобу виробництва, адже форми і способи господарювання на землі повинні обмежуватися вимогами щодо збереження та охорони землі [53, с. 340].

Земельні ресурси як об'єкт економічних відносин розглядаються науковцями в досить широкому значенні. Як економічний ресурс, земля – не лише та частина поверхні землі, що не покрита морем, а також вся сукупність ресурсів, які застосовують у виробництві, - родючі ґрунти, родовища мінеральних ресурсів, водні ресурси, ліси тощо [83, с. 25]. Ряд економістів до економічних критеріїв земельних ресурсів відносять природне походження, базис формування і складову продуктивних сил, предмет і знаряддя праці тощо.

Економісти при дослідженні земельних ресурсів виходять з їх інтерпретації як ресурсу природи і землекористування, господарського використання земель. Адже як земельні ресурси, так і земля та земельна ділянка, виконують подвійну функцію та виступають як:

- елементарний ресурс – просторовий, операційний базис будь-якого виду людської діяльності;

- інтегральний ресурс природного і антропогенного походження (територія – простір, територія – надра, «земля – територія» – родючість, «земля – територія» – фонди тощо).

Як об'єкт земельних відносин земельні ресурси розглядаються як засіб забезпечення потреб суспільства на основі використання властивостей землі. Мета земельних відносин відображає перспективний стан земельних ресурсів і процесу їх використання. Останнє виникає за безпосередньої дії суспільства або окремих суб'єктів на землю.

Земельні відносини визначаються як суспільні відносини щодо володіння, користування і розпорядження землею. В широкому сенсі під такими відносинами розуміють суспільні відносини щодо володіння, користування, розпорядження і управління землею на державному, господарському і внутрішньогосподарському рівнях як об'єктом господарювання і засобом виробництва у сільському господарстві.

Таким чином, основними функціями земельних ресурсів як об'єктів земельних відносин є:

- виступають просторово-територіальним базисом життєдіяльності людей – місцем розміщення населених пунктів, народного господарства тощо;

- виступають основним засобом виробництва у сільському та лісовому господарстві [88, с. 27].

Розгляд земельних ресурсів як основи формування земельних ділянок цілком залежить від розуміння дефініції останніх. Земельна ділянка – частина земної поверхні з установленими межами, певним місцем розташування, з визначеними щодо неї правами. Дослідження науковців ґрунтуються на визнанні ділянок як об'єкту земельно-майнових відносин (власності чи володіння).

Право власності на земельну ділянку поширюється в її межах на поверхневий (ґрунтовий) шар, а також на водні об'єкти, ліси і багаторічні насадження, які на ній знаходяться, якщо це не порушує прав інших осіб. Право власності на земельну ділянку розповсюджується на простір, що знаходиться над та під поверхнею ділянки на висоту і на глибину, необхідні для зведення житлових, виробничих та інших будівель і споруд.

Наявність великого різноманіття підходів до визначення дефініцій «земельні ресурси» та «земля» потребує структуризації наукових напрацювань, що відображено на рис. 1.2.

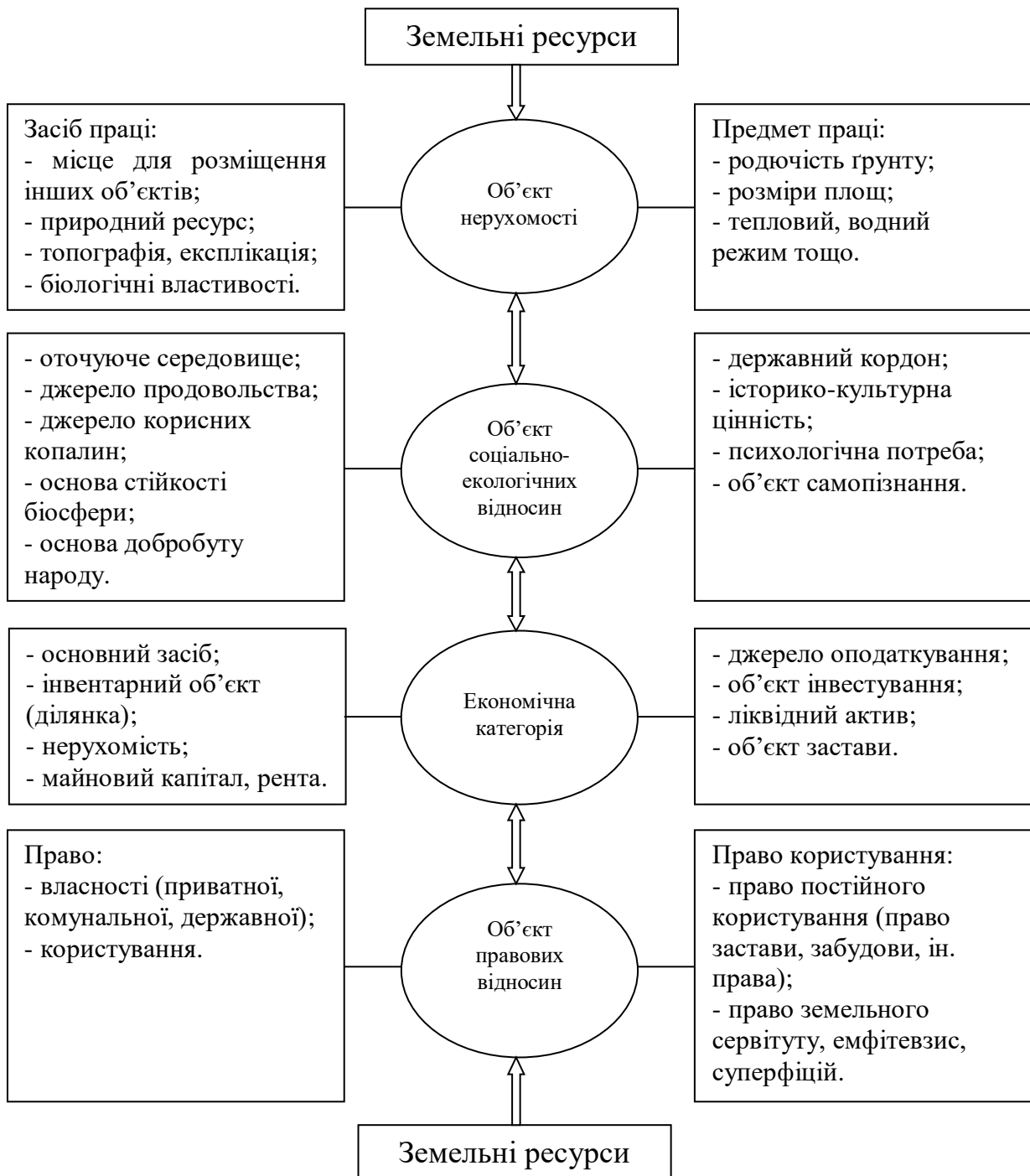

Рис. 1.2. Земельні ресурси як об'єкт виробничих, соціально-екологічних та економіко-правових відносин [47, с. 49]

Аналіз великого масиву фахових досліджень дозволяє виділити основні функції земельних ресурсів, основними з яких є:

- це основний природний ресурс;
- це головний засіб виробництва в сільському та лісовому господарстві;
- це базовий об'єкт соціально-економічних (земельних) відносин.

Вважаємо, що систематизація функцій земельних ресурсів, запропонована А.М. Третьяком, найбільше відповідає їх визначенню як соціокультурного простору, що характеризує такі види людської діяльності, які здатні створювати нові умови існування, виражаючись в культурі, політиці тощо. Так, автор виділяє наступні функції земельних ресурсів:

- просторовий операційний базис;
- інтегральний природний ресурс (предмет праці і засіб виробництва в сільському та лісовому господарстві; природний ресурс і носій корисних копалин);
- носій соціальних інтересів (земельних відносин) і економічних умов населення;
- товар в ринковій економіці (тільки елементи земельної ділянки, що мають споживчу вартість і виступають критеріями оцінки вартості при обміні);
- носій духовного і соціокультурного простору [101, с. 48]

Отже, на сьогодні земельні ресурси являють собою сукупний природний ресурс поверхні суші як просторового базису розселення і господарської діяльності, основний засіб виробництва в сільському та лісовому господарстві. Земля визначається як поверхня суші з ґрунтами, корисними копалинами та іншими природними елементами, що органічно поєднані та функціонують разом з нею. Головна відмінність зазначених дефініцій полягає в тому, що внаслідок впливу природних процесів чи антропогенного впливу земля в просторовому аспекті залишиться незмінною, але земельні ресурси можуть втратити природо-ресурсний потенціал території.

1.2. Види земельних ресурсів та їх особливості

Земельні ресурси є головним природним багатством України. Близько 70 відсотків земельного фонду України становлять сільськогосподарські землі, а рівень розорювання земель становить в середньому 54 відсотки, а у деяких областях – навіть більше. На сьогодні виникла проблематика порушення екологічно збалансованого співвідношення земельних угідь, що призводить до їх деградації, забруднення та виснаження, що, в свою чергу, є причиною недостатньої ефективності використання земельних ресурсів для задоволення суспільних потреб.

Вирішення зазначеної проблематики, в тому числі на прикладі Херсонської області, неможливе без комплексного дослідження земельного фонду України, що ґрунтується на виділенні основних підходів до класифікації земельних ресурсів та визначення їх особливостей, з урахуванням просторових та якісних змін за роки незалежності України.

При диференціації земельних ресурсів використовуються різні таксономічні одиниці, що зумовлює наявність великої кількості підходів до виділення структури земельного фонду України. Основні ознаки класифікації земельних ресурсів відображено на рис. 1.3.

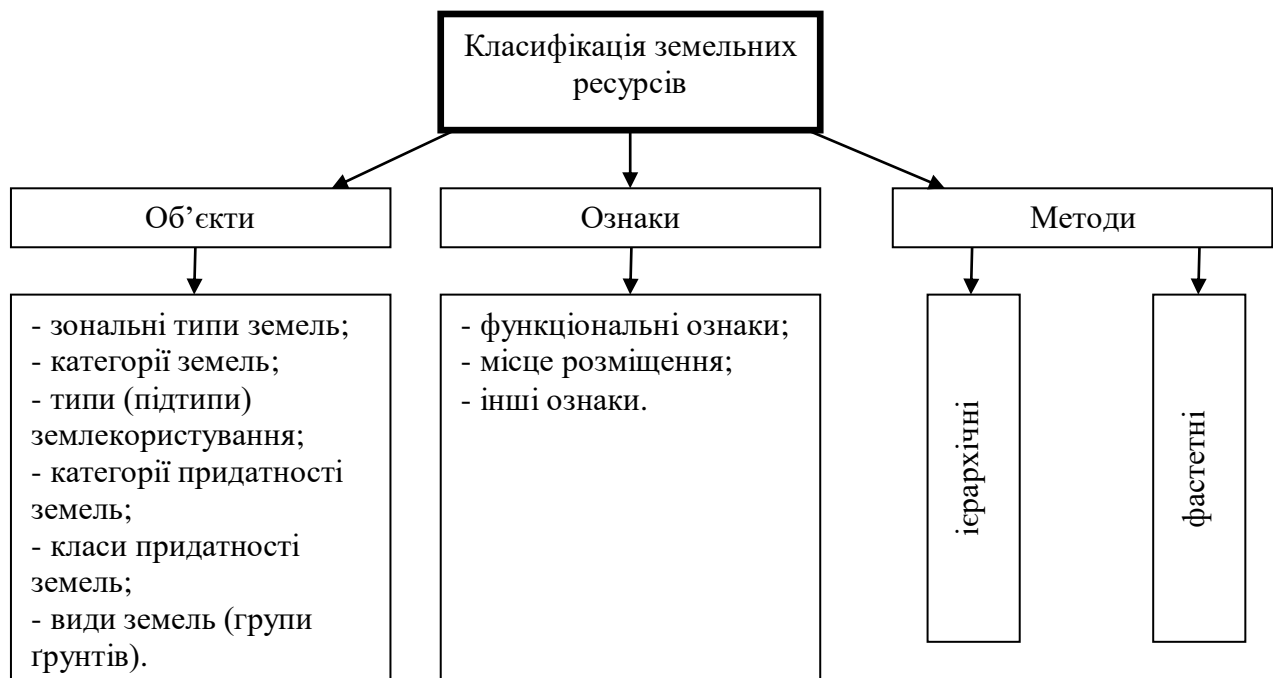

Рис. 1.3. Основні ознаки класифікації земельних ресурсів [98, с. 27].

Загальним підходом до класифікації земельних ресурсів є виокремлення за цільовим призначенням. Так, землі використовуються, в першу чергу, за цільовим призначенням та поділяються на наступні категорії:

- землі сільськогосподарського призначення;
- землі житлової та громадської забудови;
- землі природно-заповідного та іншого природоохоронного призначення;
- землі оздоровчого призначення;
- землі рекреаційного призначення;
- землі історико-культурного призначення;
- землі лісогосподарського призначення;
- землі водного фонду;
- землі промисловості, транспорту, електронних комунікацій, енергетики, оборони та іншого призначення [2].

Землі сільськогосподарського призначення становлять основу земельного фонду України. До її складу входять сільськогосподарські угіддя (рілля, перелоги, багаторічні насадження, сіножаті, пасовища) та несільськогосподарські угіддя (землі під господарськими будівлями і дворами, шляхами і прогонами, землі, які перебувають у стадії меліоративного будівництва та відновлення родючості, землі тимчасової консервації, забруднені сільськогосподарські угіддя, які не використовуються у сільськогосподарському виробництві).

Перша група (рілля та багаторічні насадження) функціонує як головний засіб виробництва в сільському господарстві, безпосередньо бере участь у виробництві сільськогосподарської продукції. При чому, сільськогосподарська освоєність продуктивних земель визначається відношенням вищезазначених угідь до загальної площі території. В науковій літературі рілля характеризують як високопродуктивне угіддя, але така загальна оцінка надається без урахування всіх чинників, що зумовлюють продуктивність тієї чи іншої культури чи угіддя [95, с. 67].

Багаторічні насадження відіграють важливу роль при визначенні стану земельних ресурсів на тій чи іншій території. Так, ними є земельні ділянки, що зайняті штучно створеними деревними, кущовими або трав'яними багаторічними насадженнями, здатними давати урожай плодово-ягідної, технічної або лікувальної продукції. При цьому організація території під багаторічні насадження вимагає дотримання ряду факторів та передбачає розміщення порід і сортів, кварталів і бригадних масивів, допоміжних господарських центрів, захисних лісових смуг, дорожньої мережі й водних споруд тощо.

Наступна група (сіножаті та пасовища) займає меншу частку загальної площі сільськогосподарських земель, однак відіграє не менш важливу роль при визначенні сукупної продуктивності земельних ресурсів. Це так звані кормові угіддя, які є основним напрямом оптимізації природокористування в Україні, однак в натуральному стані відрізняються дуже низькою продуктивністю. Тому стає нагальним їх поверхове або докорінне поліпшення, організація культурних пасовищ і сіножатей зі значним підвищенням урожайності зелених та грубих кормів [108, с. 115].

Остання група (землі під сільськогосподарськими та іншими господарськими будівлями і дворами та інші) характеризує землі, зайняті тваринницькими фермами, тракторними станціями, літніми таборами, землі, забудовані іншими будівлями і дворами сільськогосподарського призначення.

Землі лісогосподарського призначення включають як земельні лісові ділянки та інші лісовкриті землі незалежно від того, на яких землях за основним цільовим призначенням вони розміщені. Сюди не відносять зелені насадження у межах населених пунктів (парки, сади, сквери, бульвари тощо), які не віднесені в установленому порядку до лісів та інших лісовкритих земель; господарські будівлі і двори, господарські шляхи і прогони на сільськогосподарських угіддях, болота, води, а також сільськогосподарські угіддя, які розміщені у таких лісах [6].

Таким чином, до земельних ресурсів лісгосподарського призначення відносять ділянки покриті лісом, лісові культури, галявини, зруби, згарища і загиблі лісові насадження, незаліснені лісосіки, прогалини, пустощі, лісові розсадники, чагарники тощо.

Землям водного фонду у складі земельних ресурсів України також присвячено безліч наукових досліджень. Вони є місцерозташуванням різноманітних водних об'єктів; землі водного фонду мають водоохоронне значення; землі водного фонду є просторово-територіальним базисом для розміщення гідротехнічних та інших водогосподарських споруд, необхідних для забезпечення питних та побутових потреб населення України у воді, а також водних потреб різних галузей економіки України» [60, с. 7].

У структурі земельного фонду як складової земельних ресурсів України виділяють наступні одиниці землі, покриті поверхневими водами:

- води (частина національної території, покрита поверхневими водами (природні і штучні водойми), що входять до складу природних ланок кругообігу води, яка обмежена лінією узбережжя);

- природні водотоки – річки та струмки (у місцях впадіння до моря, водосховища або великої ріки лінія узбережжя є межею природного водотоку, якщо вона не встановлена раніше);

- штучні водотоки – канали, колектори, канали (включають повністю штучно створені водотоки, які призначені для використання сили течії, раціонального використання води, іригації та для інших цілей, а також – міжгосподарські осушувальні та зрошувальні канали);

- озера, прибережні води, замкнуті водойми, лимани (включають водойми, які розміщені в природних западинах суші, заповнені прісними або солоними водами і практично повністю оточені суходолом. Межею прибережних водойм, що практично повністю оточені суходолом, є уявна лінія узбережжя моря, якщо вона не була встановлена раніше. Такі водоймища можуть мати один або більше витоків і стоків у вигляді природних і штучних дренажних русел);

- ставки (включають штучно створені водойми місткістю не більше 1 млн. кубічних метрів);

- штучні водосховища (включають штучні водойми місткістю більше 1 млн. кубічних метрів, збудовані для створення запасу води та регулювання її стоку).

Окрім вищенаведеної класифікації за цільовим призначенням, в науковій літературі виділяють земельні ресурси за типами землекористування, що має вагоме значення при зонуванні земель. У працях А.М. Третяка під типом землекористування розуміється:

- різновид використання земель в межах однієї категорії земель, що визначає дозволені види використання земель залежно від їх еколого-економічної придатності і соціально-економічних потреб;

- різновид використання земель відповідно до певної типологічної ознаки: суспільних та соціально-економічних потреб, еколого-економічної придатності, основного виду використання земель із врахуванням не тільки їх придатності, а й цінності інших природних ресурсів [99, с. 112].

На основі такого визначення земельні ресурси України класифікують за типами та підтипами землекористування з урахуванням капіталізації, екологізації та соціальних і суспільних земельних інтересів, що відображено в табл. 1.2.

Таблиця 1.2

Види земельних ресурсів за типами та підтипами
землекористування [81, с. 18]

Тип землекористування	Підтипи землекористування
1	2
Сільськогосподарський	Польовий, ґрунтозахисний, садовий, сінокосо-пасовищний, спеціальний, змішаний, науково-дослідний, присадибний, сільськогосподарський нетрадиційний.
Житловий	Садибний, котеджний з одно- та двоповерховою забудовою, багатоповерхової забудови з трьома і більше поверхами, столичної забудови.
Громадсько-комерційний	Муніципальний з розміщенням соціально-культурних та інших громадського призначення об'єктів, комерційний – з розміщенням торгівельних та інших комерційних об'єктів, спеціальний – спеціальна забудова відповідного призначення,

Продовження табл. 1.2

1	2
	змішаний із змішаною забудовою.
Заповідний	Природно-заповідний, садово-заповідний, рекреаційний, науково-дослідний.
Природоохоронний	Природно-ресурсно-охоронний, біотично-охоронний, санітарно охоронний, науково-охоронний;
Оздоровчий	Природно-лікувальний, оздоровчий.
Рекреаційний	Дачний, спортивно-рекреаційний, еколого-рекреаційний, рекреаційний міської рекреації, оздоровчо-рекреаційний, мисливський.
Історико-культурний	Історичної спадщини, охоронний
Лісогосподарський	Ресурсно-охоронний, рекреаційний
Водогосподарський	Ресурсно-охоронний, рекреаційний
Промисловий	Гірничодобувної промисловості, промисловий
Інженерної та транспортної інфраструктури	Енергетичний; автомобільного транспорту, залізничного транспорту, морського транспорту, річкового транспорту, авіаційного транспорту, трубопровідного транспорту, міського електротранспорту, зв'язку.
Спеціального призначення	Оборono-безпековий, прикордонний, внутрішньо-безпековий.

Значення поділу земельних ресурсів за типами землекористування полягає в тому, що це дає змогу здійснювати зонування доцільного використання земель та визначити правовий режим тієї чи іншої земельної ділянки. Особливо такий підхід використовується в управлінні земельними ресурсами на державному та муніципальному рівнях. Зонування земельних ресурсів є одним із головних чинників розвитку ринкової економіки в будь-якій країні.

Зазначимо, що саме на основі поділу за типами землекористування виділяють три основні функції земельних ресурсів:

- екологічна функція (відповідний тип землекористування може мати як позитивний, так і негативний ефект на навколишнє середовище. Багатофункціональний підхід дає можливість визначити пріоритети для оптимізації взаємозв'язку між використанням земельних ресурсів та біологічно-фізичними властивостями природного середовища);

- економічна функція (землекористування залишається принциповим елементом щодо збалансування життєдіяльності населення та операційної

діяльності економіки);

- соціальна функція (підтримка й динамізм життя населення та покращення його якості) [111, с. 267].

Класифікація земельних ресурсів з погляду їх раціонального використання здебільшого досліджувалась з метою покращення аналітичної інформації про такі ресурси. В цьому аспекті науковці виділяли такі види земельних ресурсів:

- землі, що обробляються, – власні, у фінансовій та операційній оренді, суборенді, під заставою;

- землі, що вилучені з процесу виробництва, – надані в операційну оренду або суборенду;

- інші землі, що не використовуються, тобто не здатні виконувати функції активів (наприклад, радіоактивно забруднені, заболочені землі).

Такий підхід дозволяє організувати аналітичний облік земель та виявити рівень їх використання у процесі господарської діяльності. Аналітична інформація, отримана при такому дослідженні, спрощує порядок отримання інформації за напрямками використання земель, визначити потребу в переведенні ділянок з однієї категорії угідь в іншу, провести їх переоцінку або тимчасово вилучити зі складу активів [112, с. 7].

Окрім диференціації земельних ресурсів за видами земельних ділянок, цільовим призначенням та типами землекористування, в науковій літературі окрема увага приділяється їх поділу за формами власності, яких зазвичай виокремлюють чотири:

- публічна або державна власність (права, що належать державі, в рамках яких державний сектор реалізує права на земельні ресурси);

- приватна власність (права, що належать фізичній особі або юридичній особі, наприклад підприємству);

- загальна власність (права, що спільно належать групі (двох і більше) осіб, наприклад групі споживачів або місцевій громаді);

- відкритий доступ (конкретні права не здійснюються ніким; якщо

земельний ресурс інтенсивним чином використовується, відкритий доступ до нього приведе до виснаження, оскільки певних прав не має ніхто, а ресурс перебуває в необмеженому користуванні всіх) [91, с. 108].

В Україні ж існує приватна, державна та комунальна власність на земельні ресурси, при чому частка приватної по всій території держави значно більша. Такий поділ застосовується для визначення методологічних засад формування інформації про земельні ресурси у складі основних засобів для суб'єктів господарювання – бюджетних установ та підприємств різних форм власності.

За такої класифікації земельні ресурси поділяють також на власні, у постійному користуванні, орендовані (фінансова, операційна оренда), одержані за правом земельного сервітуту для формування порядку витрат на придбання та визначення вартості земель, а також – формування документального оформлення прав на земельні ресурси.

Вважаємо, що особливої уваги заслуговує дослідження класів земельних ресурсів, що є основною таксономічною одиницею їх класифікації, на основі якої виділяються ділянки земної поверхні з близькими природними та господарськими якостями, характером використання та заходами окультурення. Зазвичай такий підхід використовується при визначенні придатності орних земель для конкретного конкурентоспроможного у ринкових умовах сільськогосподарського використання.

В основу подібної класифікації покладені такі основні принципи:

- використовувані для класифікації орних земель ознаки мають числовий вираз і містять дані економічної оцінки земель;
- виділені класи придатності сприяють охороні і підвищенню родючості земельних угідь та враховують підданість ґрунтів ерозії;
- класи придатності характеризують інвестиційну привабливість конкретних земельних ділянок для вирощування сільськогосподарських культур.

Розподіл земельних ресурсів по класах здійснюється з використанням матеріалів економічної оцінки сільськогосподарських угідь, матеріалів бонітування ґрунтів та кадастрових даних про якісний стан орних земель. Класи земельних ресурсів відображено в табл. 1.3.

Таблиця 1.3

Класи земельних ресурсів як основна таксономічна одиниця їх класифікації

Класи земельних ресурсів	Показники диференціації земельних ресурсів за класами
Земельні ресурси першого класу	а) розміщуються більш інтенсивні сільськогосподарські рослини і, відповідно до доцільного типу землекористування, профілюючі і просапні культури (у господарствах з вирощування цукрового буряку – цукровий буряк, в овочевих – овочі тощо); б) для забезпечення високої продуктивності цих земель необхідно дотримуватися всіх агротехнічних вимог і науково обґрунтованої системи удобрення.
Земельні ресурси другого класу	а) мають деякі помірні обмеження через ерозійну небезпеку, слабкого перезволоження, яке регулюється агротехнікою, недостатнім вмістом поживних речовин у ґрунті тощо; б) придатні для вирощування всіх сільськогосподарських культур, але потребують протиерозійних або інших меліоративних заходів; в) потребують додаткових, порівняно з 1-м класом, затрат праці і засобів на виробництво одиниці продукції.
Земельні ресурси третього класу	а) мають певні обмеження, які призводять до скорочення набору можливих культур (низька водопроникність, кам'янистість, мала продуктивність, слабка ерозія тощо); б) менша окупність затрат сільськогосподарських культур інтенсивного виробництва; в) вимагають застосування спеціальних протиерозійних і меліоративних заходів; г) на землях цього класу розміщуються, в основному, культури, вирощування яких забезпечує необхідну окупність затрат для розширеного відтворення.
Земельні ресурси четвертого класу	а) мають значні обмеження (великі схили, здатність до ерозії, низька водоутримуюча здатність тощо); б) ґрунти з низькою родючістю за виключенням чорноземів і темно-сірих; в) придатні для вирощування небагатьох сільськогосподарських культур, потребують при цьому спеціальних протиерозійних або інших заходів захисту. г) використовуються у ґрунтозахисних сівозмінах.
Земельні ресурси п'ятого класу	а) мають сильні обмеження для використання у рослинництві (великі схили, інтенсивна ерозія, поганий дренаж, низька водоутримуюча здатність тощо); б) частина цих земель переводиться під консервацію.

Джерело: розроблено автором на основі [100].

Отже, в процесі класифікації земельних ресурсів виділяють ділянки території, що характеризуються не лише однаковим ґрунтовим покривом, але і всіма іншими умовами від яких залежить переважаючий спосіб їхнього використання (клімат, характер водного і теплового режимів, рельєф, експозиція схилів, конфігурація ділянок, показники природної або штучної родючості). Основними таксономічними одиницями при класифікації земельних ресурсів є: зональні типи земель, категорії придатності земель, класи земель та види земель. В науковій літературі найчастіше земельні ресурси класифікують за їх цільовим призначенням, видами земельних ділянок, типами землекористування, формами власності та класами земельних ресурсів.

1.3. Методика оцінки стану земельних ресурсів

Необхідність проведення оцінки стану земельних ресурсів зумовлена рядом факторів: потребами земельної реформи в Україні та формування ринку землі, практичними запитами землевласників та користувачів тощо. Об'єктивна оцінка стану того чи іншого виду земельних ресурсів є головною умовою ефективності їх використання та збереження ресурсного потенціалу будь-якого регіону. Наукові напрацювання з даної тематики не дають змогу з'ясувати переваги однієї з методик оцінки стану земельних ресурсів, внаслідок чого наявна потреба в систематизації фахових досліджень.

Дефініція «оцінка земельних ресурсів» являє собою процес визначення порівняльної цінності земель і залежить від комплексу взаємопов'язаних факторів. Серед них можна виділити соціально-економічні, історико-культурні умови використання, функціональне призначення ділянки, місце розташування, вплив зовнішніх факторів, ймовірність одержання доходу від використання земельних ресурсів за визначений період часу, фізичні та екологічні характеристики, характер та стан земельних поліпшень сільськогосподарських угідь тощо.

Для ринкової оцінки земельного масиву велике значення є попит та пропозиція на ринку, рівень платоспроможності населення, умови продажу, характер можливої конкуренції, розподіл майнових прав власності на землю, зобов'язання та обмеження стосовно використання земельної ділянки та ін. [13].

Враховуючи вагоме значення проведення оцінки стану земельних ресурсів, в науковій літературі виділяють три види такої оцінки, що відображено на рис. 1.4.

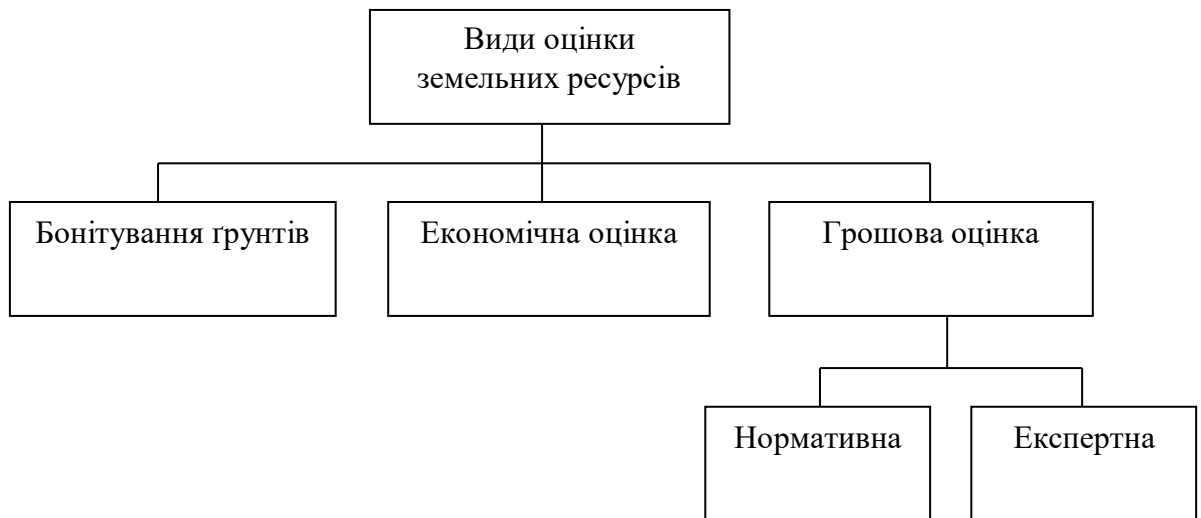

Рис. 1.4. Види оцінки стану земельних ресурсів [55, с. 94].

Вважаємо, що недоліком вищевказаного поділу є відсутність підходу за екологічним спрямуванням як самостійного виду оцінки стану земельних ресурсів. На необхідність такого виокремлення вказує ряд факторів, які можуть значно вплинути на потенціал земельних ресурсів:

- екстенсивне використання земельних ресурсів як великими аграрними підприємствами, так і власниками земельних ділянок;
- значна частка розораності;
- збереження та збільшення площ лісів і водночас незаконне вирубування лісів;
- використання землі не за цільовим призначенням;
- несанкціоноване видобування відкритим способом корисних копалин;

- значне забруднення промисловими та господарськими викидами водно-болотних ресурсів;

- розміщення та несанкціонований викид побутових відходів;

- спалювання пасовищ, особливо на торфовищах [24, с. 32].

Один із найкращих прикладів застосування екологічної оцінки стану земельних ресурсів використала І. Гороховська, поклавши в основу своїх досліджень розрахунок коефіцієнтів, що характеризують величину впливу господарської діяльності та стан земельних ресурсів. Так, коефіцієнт екологічної стабільності науковець розраховує як:

$$K_{ee} = \frac{\sum_1^n S_i K_i}{\sum_n S_i} \quad (1.1)$$

де K_i – коефіцієнт екологічних властивостей угідь та їх вид; S_i – площа угідь та їх виду, n – кількість показників.

Коефіцієнт антропогенного навантаження на земельні ресурси вчена визначає за формулою:

$$K_{an} = \frac{\sum_1^n S B}{\sum_n S} \quad (1.2)$$

де S_1 та S_n – площа угіддя з певним рівнем антропогенного навантаження; B_1 та B_n – оціночні бали відповідних угідь.

Застосування вищевказаних формул дозволило вченій систематизувати інформацію про негативні чинники, що можуть впливати на екологічний стан земельних ресурсів конкретного регіону:

- забруднення повітря, води і ґрунтів збіднює ландшафтне і біологічне різноманіття, що негативно впливає на живі організми і людей;

- основним джерелом забруднення ґрунтів важкими металами є застосування в сільському господарстві пестицидів, добрив, а також використання для зрошення забруднених побутових і промислових стічних

вод;

- значне забруднення ґрунтів важкими металами надходить від автотранспорту;

- забруднення атмосферного повітря відбувається від ареальних (від промислових підприємств) і лінійних (пов'язаних із забрудненням атмосфери вздовж автомагістралей внаслідок інтенсивного руху транспортних засобів) [25, с. 211].

В подальшому такий підхід неодноразово використовувався в напрацюваннях сучасних науковців щодо визначення екологічного стану земельних ресурсів в конкретному регіоні.

Бонітування ґрунтів є однією з найважливіших складових оцінки земельних ресурсів України та збереження їх стану. Бонітування ґрунтів – це порівняльна оцінка якості ґрунтів за їх основними природними властивостями, які мають сталий характер та істотно впливають на урожайність сільськогосподарських культур, вирощуваних у конкретних ґрунтово-кліматичних умовах.

Природні властивості поділяються на основні та модифіковані. До основних належать вміст гумусу, потужність гумусового горизонту, вміст фізичної глини. Серед модифікованих властивостей виділяють такі: засоленість, еродованість, оглеєність тощо. Останнім часом науковці виділяють вірусне забруднення ґрунтів, яке має істотний негативний вплив на родючість ґрунту [31, с. 6].

Наукові розробки з бонітування ґрунтів починаються з праць В. Докучаєва, який розділив земельно-оціночні роботи на дві частини. Перша з них природно-історична, яка в сучасному розумінні «бонітування ґрунтів» та господарсько-економічна «економічна оцінка землі». Отже, головним принципом оцінки була необхідність дотримання тісного зв'язку між цими складовими, тобто природно-історична частина повинна бути основою і критерієм для господарсько-економічної.

На основні вищевказаних напрацювань І.В. Пліско в оцінку стану

земельних ресурсів покладає властивості ґрунту, а не похідні від них економічні показники (урожай і дохід), як це трапилося, приміром, і в Україні у 80-ті роки минулого століття, коли було використано широкий набір властивостей ґрунтів, в тому числі й фізичні параметри ґрунту, чого не було практично в жодній наступній методиці [75, с. 31].

На сьогодні показники бонітування ґрунтів як складова оцінки стану земельних ресурсів використовуються:

- з метою отримання показників для порівняння оцінки якості ґрунтів за їхніми основними природними властивостями;

- при здійсненні землеустрою з метою розробки комплексу заходів із землеустрою щодо використання та охорони земель, збереження і підвищення родючості ґрунтів;

- при зіставленні цін продажу подібних земельних ділянок під сільськогосподарськими угіддями, серед інших факторів враховуються якісні характеристики земельних ділянок, як родючість та стан ґрунтів;

- при визначенні втрат сільськогосподарського виробництва, спричинених вилученням сільськогосподарських угідь (ріллі, багаторічних насаджень, сіножатей, пасовищ) для використання їх у цілях, не пов'язаних із веденням сільського господарства – бал бонітету ділянки сільськогосподарських угідь, що вилучається, а також бал бонітету сільськогосподарських угідь по Автономній Республіці Крим, області, містах Києву та Севастополю [72, с. 75].

Відзначимо, що востаннє в Україні бонітування ґрунтів здійснювалось в 1994 році, хоча має проводитись раз на 5-7 років. Тобто офіційні показники якісної оцінки стану ґрунтів в Україні відображають застарілі дані, внаслідок чого такий обов'язок формально покладено на фахову літературу. Сучасна методика нормативно-грошової оцінки стану земельних ресурсів також не враховує показники, наприклад, родючості ґрунтів, а лише рентні відносини та показники продуктивності.

Проблематикою дослідження економічної оцінки земельних ресурсів є

виключення статті 200 Земельного кодексу України та внесення змін до статті 201 «Грошова оцінка земельних ділянок» вищевказаного кодексу. Законодавче закріплення економічної оцінки земель вказувало на те, що правові норми спрямовувались на регулювання суспільних відносин, що виникають у процесі одержання, обробки, збереження, поширення і використання даних оцінки за визначеними показниками інформації про землю як природний ресурс, засіб виробництва у сільському і лісовому господарстві, а також як просторового базису в суспільному виробництві.

Основними показниками, за якими має проводитись економічна оцінка земельних ресурсів, є продуктивність земель, ефективність їх використання та доходність з одиниці площі. Тобто економічна оцінка має спільні риси з бонітуванням ґрунтів, однак включає в себе не тільки дані про природні властивості земельних ресурсів, а й дані економічного характеру щодо ефективності використання земель, рівня доходу з певної площі, які в свою чергу залежать від місця розміщення земельної ділянки, ринків збуту продукції, екологічного стану території чи регіону, транспортних сполучень тощо.

Необхідність проведення економічної оцінки земельних ресурсів підтверджує І.В. Замула, вказуючи на економічні функції земель як одного з видів природних ресурсів. Серед них найочевиднішими науковець виділяє наступні:

- задоволення потреб у ресурсах: матеріальних, енергетичних, інформаційних, комунікаційних, редуційних;
- формування умов для відтворення фізіологічних можливостей людини як трудового ресурсу;
- формування умов для відтворення особистісних можливостей людини як трудового ресурсу [33, с. 97].

Отже, економічна оцінка земельних ресурсів є базисом для здійснення нормативної грошової оцінки земельних ділянок, аналізу ефективності використання земель порівняно з іншими природними ресурсами та

визначення доцільності вирощування сільськогосподарських культур на землях сільськогосподарського призначення.

На сьогодні економічна оцінка стану земельних ресурсів не має офіційного відображення в нормативно-правових актах України, а її зміст включено до грошової нормативної та експертної оцінки.

Методика грошової оцінки земельних ресурсів має витoki з загальних підходів до оцінки земель, що враховують соціально-економічні, історико-культурні умови використання земельних ділянок, їх функціональне призначення, місце розташування, вплив зовнішніх факторів тощо. Вважаємо, що поетапність формування такої методики найкраще дослідила Г.С. Кузнєцова в розрізі ефективності використання земель сільськогосподарського призначення, що відображено на рис. 1.5.

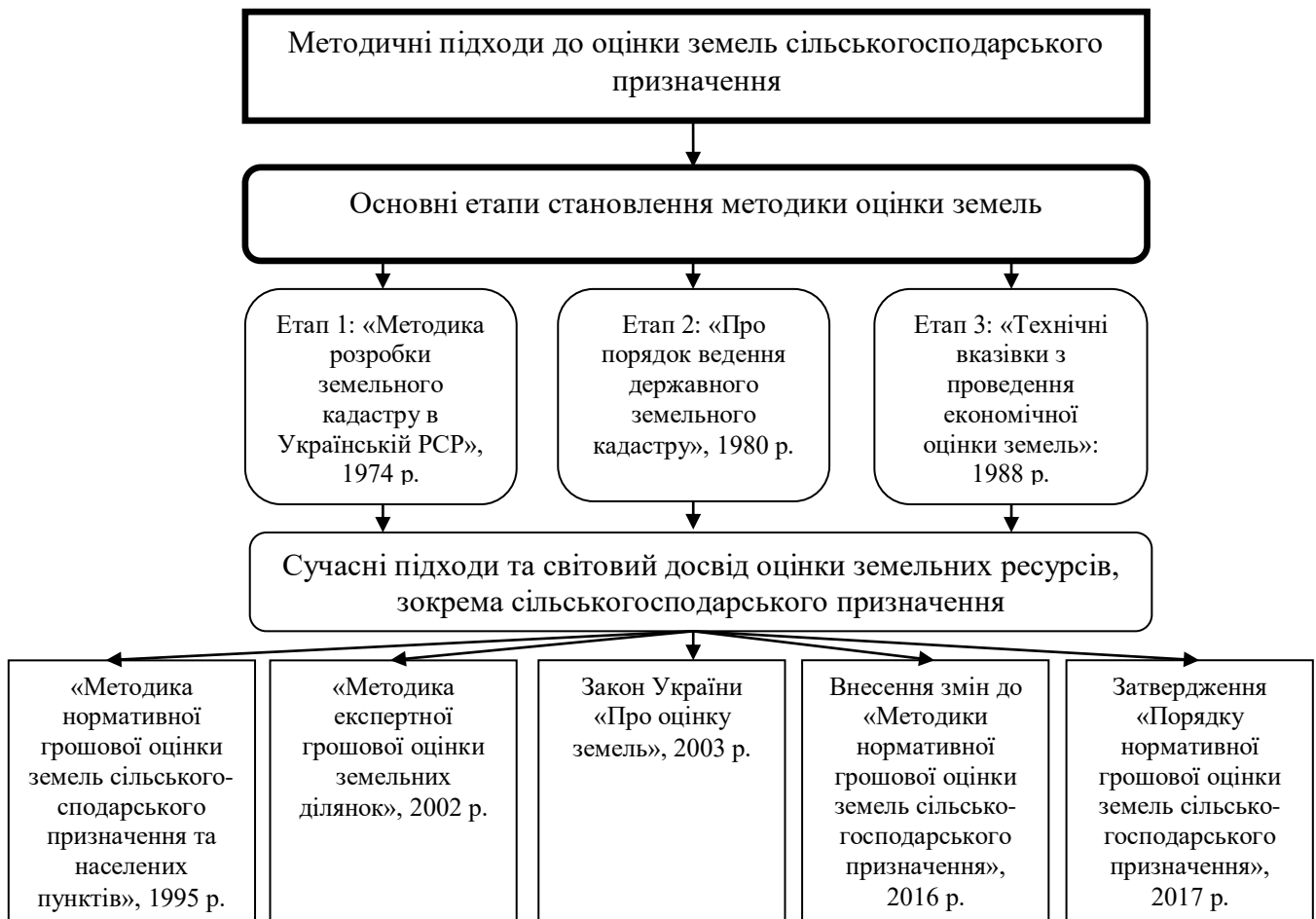

Рис. 1.5. Модель формування методики оцінки земельних ресурсів, зокрема сільськогосподарського призначення [54, с. 41].

На основі такої моделі, грошова оцінка земельних ресурсів застосовується для грошового вираження вартості земельних ділянок і залежно від призначення та порядку проведення поділяється на два типи:

- нормативна грошова оцінка – основа для визначення розмірів земельного податку, втрат сільськогосподарського та лісгосподарського виробництва, розробки мотиваційних заходів в частині раціонального використання та охорони земель тощо;

- експертна грошова оцінка – проводиться з метою визначення вартості об'єкта оцінки і використовується така оцінка при здійсненні цивільно-правових угод щодо земельних ділянок (застосовується для відображення вартості земельних ділянок та права користування земельними ділянками у бухгалтерському обліку).

Відповідно до ст. 1 Закону України «Про оцінку земель», нормативна грошова оцінка земельних ділянок - капіталізований рентний дохід із земельної ділянки, визначений за встановленими і затвердженими нормативами. В свою чергу, рентний дохід утворюється при виробництві і визначається за такими економічними показниками як ціни реалізації, виробничі витрати, середня норма рентабельності.

Об'єктами нормативної грошової оцінки можуть виступати території адміністративно-територіальних одиниць або їх частин; території оціночних районів та зон; земельні ділянки та їх частини або сукупність земельних ділянок і прав на них, у тому числі на земельні частки (паї), у межах території України.

Підстави проведення такої оцінки земельних ділянок є рішення органу виконавчої влади або органу місцевого самоврядування, а також договір, який укладається заінтересованими особами. Таким чином, наявність рішення, прийнятого уповноваженим органом, та укладеного договору між замовником і платником утворюють юридичний факт, який і виступає підставою для проведення нормативної грошової оцінки земельних ділянок [93].

У 2021 році Постановою Кабінету Міністрів України затверджено нову методику нормативної грошової оцінки земельних ділянок [5], що має ряд недоліків у порівнянні з попередніми методиками. Зокрема, для визначення базових показників нормативної грошової оцінки земельних ділянок в населених пунктах, замість дійсного капіталізованого рентного доходу, використані значення чинних оцінок, які розраховані за «старими методиками».

Методика нормативної грошової оцінки земельних ділянок не враховує підтип землекористування різних ділянок (наприклад, які використовуються в польовому підтипі землекористування чи в ґрунтозахисному), які мають не однакову доходність із одиниці площі та/або виконують природоохоронну функцію.

Експертна грошова оцінка здійснюється на основі наступних методичних підходів: врахування витрат на земельні поліпшення; зіставлення цін продажу подібних земельних ділянок; капіталізація чистого операційного або рентного доходу від використання земельних ділянок.

Врахування витрат на земельні поліпшення базується на врахуванні витрат на господарське освоєння земельних ресурсів. Як зауважують А.Ю. Жулавський та В.П. Гордієнко, його краще використовувати при оцінці земель несільськогосподарського призначення. Проте, на їх думку, витратний підхід має суттєвий недолік: більш якісні землі сільськогосподарського призначення потребують менших витрат на їх освоєння, а відповідно мають меншу вартість [32, с. 28].

Другий підхід базується на зіставленні цін продажу подібних земельних ділянок і передбачає їх порівняння за схожими якісними характеристиками. Вартість земельної ділянки визначається на основі ціни вже проданої ділянки з урахуванням коригувальних коефіцієнтів, у першу чергу рівня інфляції.

Найбільш обґрунтованим методичним підходом до визначення ринкової вартості земельних ресурсів у сучасних умовах є метод капіталізації

рентного доходу від їх використання. Згідно з ним грошова оцінка земельної ділянки визначається як відношення диференційної земельної ренти до ставки капіталізації.

Вважаємо, що будь-який із зазначених методичних підходів не може встановити реальну вартість земельних ресурсів, адже для відображення об'єктивних даних необхідно враховувати сучасні економічні показники, специфічні властивості ґрунтів різних природно-кліматичних зон, вплив екологічних факторів на ефективність використання земельних ресурсів.

Отже, методика оцінки стану земельних ресурсів включає в себе бонітування ґрунтів, економічну оцінку та грошову нормативну та експертну оцінку. Даний перелік доцільно розширити екологічною оцінкою земельних ресурсів, що базується на розрахунку коефіцієнтів екологічної стабільності та антропогенного навантаження. Бонітування ґрунтів є порівняльною оцінкою якості ґрунтів за їх основними природними властивостями. Економічна оцінка є базисом для проведення нормативної грошової оцінки земельних ресурсів. Сучасні методики грошової оцінки мають ряд недоліків, основним з яких є недостатнє врахування екологічних факторів на ефективність використання земельних ресурсів.

РОЗДІЛ 2. ОЦІНКА СТАНУ ЗЕМЕЛЬНИХ РЕСУРСІВ ХЕРСОНСЬКОЇ ОБЛАСТІ: ПРОСТОРОВІ ВІДМІНИ ТА ЕФЕКТИВНІСТЬ ВИКОРИСТАННЯ

2.1. Структура земельних ресурсів Херсонської області та динаміки зміни загальної площі

Територія Херсонської області розташована у південній частині України, в басейні нижньої течії р. Дніпро в межах Причорноморської низини, омивається Чорним і Азовським морями, Сивашем та Каховським водосховищем.

На сході Херсонська область межує із Запорізькою, на північному заході – з Миколаївською, на півночі – з Дніпропетровською областями, на півдні – з Автономною Республікою Крим. По території області проходить державний кордон протяжністю 458 км, у тому числі по морях: Чорному – 350 км, Азовському – 108 км [94].

Як природно-територіальний комплекс досліджуваний регіон розташований в південно-західній частині Східноєвропейської рівнини, її степовій зоні. Усі лісові масиви, за винятком плавнів, штучного походження. Територію області перетинають р. Дніпро та Дніпро-Бузький лиман, а також її лівобережну частину – р. Інгулець.

Лівобережна частина області має переважно рівнинний рельєф та балочну місцевість уздовж Каховського водосховища та Дніпро-Бузького лиману. Правобережну частину характеризують рівнинно-подові, балочні, яружні, схиліві, заплавно-терасові типи місцевості.

Площа Херсонської області становить 28,5 тис. кв. км, що складає 4,7% території України (7 місце серед областей України). За адміністративно-територіальним поділом включає 5 районів, 698 населених пунктів, у тому числі: 4 міста обласного значення, 5 міст районного значення, 31 селище міського типу, 658 сільських населених пунктів. Обласний центр – м. Херсон.

Враховуючи географічне положення та значний природо-ресурсний потенціал Херсонської області, оцінка стану земельних ресурсів вимагає структуризації наявних досліджень та статистичних даних в рамках досліджуваного регіону, що відображено в табл. 2.1.

Таблиця 2.1

Структура земельних ресурсів Херсонської області станом на 01.01.2022 р.

Вид земельних ресурсів	Україна, тис. га	Херсонська обл., тис. га	Частка площ Херсонської області у відповідному виді земельних ресурсів, %
Сільськогосподарські угіддя	41310,9	1962	4,75
Лісовкриті площі	10686,8	152,1	1,42
Забудовані землі	3767,5	127,8	3,39
Землі водного фонду	2415,4	430,9	17,84
Інші землі	3190,1	161,5	5,29
Всього	61370,7	2841,6	4,63

З даних табл. 2.1 вбачається, що в Україні нараховується 61370,7 тис. га земель, з яких лише 4,63% займають площі Херсонської області. Табл. 2.1 засвідчує, що аналогічна частка (біля 4,75%) припадає на сільськогосподарські угіддя. Натомість лісовкриті площі Херсонської області займають лише 1,42%, а забудовані – 3,39%. Виходячи з показників, відображених в табл. 2.1, найбільшу частку займають землі водного фонду, а саме 17,84% від загальної площі.

Це обумовлено тим, що важливою особливістю Херсонщини, що вирізняє її з-поміж інших областей, є наявність найпотужнішого водомеліоративного комплексу, до складу якого входять 10523,3 км відкритих каналів, 9168,3 км трубопроводів, 22630 гідротехнічних споруд, 411 насосних станцій та інші об'єкти. Діючі зрошувальні системи області укомплектовані в основному широкозахватною дощувальною технікою загальною кількістю – 3234 одиниць [48, с. 68].

Потенціал зрошуваних земель в Херсонській області становить 426,8 тис. га, або 21,75% від загальної площі сільськогосподарських угідь, у тому числі від державних зрошувальних систем – 384,5 тис. га (19,59%), з них від

Каховської зрошувальної системи – 243,1 тис. га (12,39%), Північно-Кримського каналу і Краснознам'янської зрошувальної системи – 102 тис. га (5,19%), Інгулецької зрошувальної системи – 18,2 тис. га (0,92%), локальних зрошувальних систем – 21,2 тис. га (1,08%), місцевого зрошення – 42,3 тис. га (2,15%).

У 2021 році проведено полив сільськогосподарських культур на площі 308,98 тис. га, що на 8,58 тис. га більше обсягів минулого року. Виконано 2113,93 тис. гектарополивів, кратність поливів склала 6,8 рази. Полито 54,8 тис. га озимих культур, сої – 114,4 тис. га, овочів – 40,5 тис. га, кукурудзи – 27,3 тис. га. Затоплено посівів рису на площі 8,2 тис. га, що на 300 га більше показника минулого року.

Варто відзначити, що площі земель Херсонської області залишаються незмінними з часу її утворення. Водночас, згідно табл. 2.2., перебуває в постійній динаміці частка сільськогосподарських угідь на території досліджуваного регіону, тому необхідно звернути значно більшу увагу саме на цьому показнику.

Таблиця 2.2

Площа сільськогосподарських угідь в Херсонській області (станом на кінець року)

	Роки								2021 р. у % до 2000 р.
	2000	2005	2010	2015	2018	2019	2020	2021	
Сільськогосподарські угіддя – всього, тис. га	1968,4	1970,4	1970,7	1969,4	1969,4	1969,3	1962,1	1962	99,67
у т.ч. рілля	1772,5	1776,2	1777,2	1777,9	1777,9	1778,7	1780	1780	100,4
сіножаті	9,5	10,2	10,5	10,6	10,6	10,7	9,6	10	105,26
пасовища	158,5	156,6	155,6	155	155	153,9	150	150	94,63
багаторічні насадження	27,9	27,4	27,4	25,9	25,9	26	22,5	23	82,43

Як свідчать дані табл. 2.2, площа сільськогосподарських угідь за 2000-2021 роки скоротилась на 6,4 тис. га, або на 0,33%, натомість частка ріллі збільшилась на 7,5 тис. га, або на 0,4%, а площа сіножатей – на 0,5 тис. га,

або на 5,26%. Окрім цього, значно зменшилась площа багаторічних насаджень, а саме на 4,9 тис. га, або на 17,57%, а площа пасовищ – на 8,8 тис. га, або на 5,37%.

Херсонська область виступає одним з лідерів виробництва сільськогосподарської продукції в Україні, що є закономірним наслідком поєднання сприятливих природних умов і геостратегічним розташуванням, здатністю регіону використовувати свій природно-ресурсний потенціал [43, с. 62]. Однак така оцінка можлива лише за порівняльного дослідження площі сільськогосподарських угідь Херсонщини та визначення її місця з-поміж інших областей, що відображено в табл. 2.3.

Таблиця 2.3

Місце сільськогосподарських угідь Херсонської області в Україні [35]

Область	с/г угіддя, тис. га	З них:				
		рілля	перелоги	сіножаті	пасовища	Багаторічні насадження
1	2	3	4	5	6	7
АР Крим	1 820	1 284	11	2	438	85
Вінницька	2 012	1 730	1	49	184	48
Волинська	1 048	672	0	162	202	12
Дніпро- петровська	2 512	2 127	0,03	17	314	53
Донецька	2 044	1 654	1	43	289	58
Житомирська	1 504	1 144	41	119	178	22
Закарпатська	451	200	0	94	129	27
Запорізька	2 238	1 901	0	83	216	38
Івано- Франківська	621	401	2	82	121	15
Київська	1 609	1 321	13	101	117	57
Кіровоградськ а	2 032	1 769	0	23	216	24
Луганська	1 907	1 275	45	94	462	30
Львівська	1 240	771	0,2	195	251	23
Миколаївська	2 000	1 708	4	3	252	34
Одеська	2 588	2 077	27	51	351	82
Полтавська	2 167	1 817	2	142	183	23
Рівненська	922	658	3	126	124	11
Сумська	1695	1 235	0,04	273	165	23
Тернопільська	1036	851	3	24	145	14

Продовження табл. 2.3

1	2	3	4	5	6	7
Харківська	2 381	1937	8	109	286	42
Херсонська	1962	1 780	0	10	150	23
Хмельницька	1 561	1 326	0,7	91	105	38
Черкаська	1450	1 272	8	64	78	27
Чернівецька	470	331	0	41	68	30
Чернігівська	2 060	1 456	22	297	262	24
Всього	41 329	32 698	190	2 294	5 283	864

З даних табл. 2.3 вбачається, що за розмірами земель сільськогосподарського призначення досліджуваний регіон займає одинадцяте місце серед областей України. За площею сільськогосподарських угідь Херсонську область можна порівняти з Луганською областю, а саме 1907 тис. га, а також АР Крим – 1820 тис. га. Натомість невелику перевагу в площі зазначених земель мають Миколаївська область (2000 тис. га), Вінницька область (2012 тис. га), Кіровоградська область (2032 тис. га), Донецька область (2044 тис. га) та Чернігівська область (2060 тис. га).

Водночас в Україні є області, котрі мають значно менші показники площі сільськогосподарських земель, серед яких Закарпатська – 451 тис. га, Чернівецька – 470 тис. га, Івано-Франківська – 621 тис. га, а також Рівненська – 922 тис. га. Натомість Одеська (2588 тис. га), Дніпропетровська (2512 тис. га) та Харківська (2381 тис. га) області значно перевищують показники досліджуваного регіону.

За даними табл. 2.3., в Херсонській області відсутні перелоги, а аналогічний показник мають також Волинська, Закарпатська, Запорізька, Кіровоградська та Чернівецька області. Натомість найбільші площі перелогів мають Луганська (45 тис. га) та Житомирська (41 тис. га) області.

За площею сіножатей Херсонська область займає двадцять третє місце (10 тис. га), а менші показники мають тільки Миколаївська (3 тис. га) та АР Крим (2 тис. га). За даними табл. 2.3, незначна перевага в рамках

досліджуваного виду земельних ресурсів вбачається в Дніпропетровській (17 тис. га), Кіровоградській (23 тис. га) та Тернопільській (24 тис. га) областях.

Площа пасовищ в Херсонській області становить 150 тис. га, що є сімнадцятим показником серед інших регіонів України. Близькі до Херсонщини показники вбачаються в Вінницькій (184 тис. га), Житомирській (178 тис. га), Сумській (165 тис. га) та Тернопільській (145 тис. га) областях. Найвищі по Україні площі пасовищ мають Луганська область – 462 тис. га, а також та АР Крим – 438 тис. га.

Згідно табл. 2.3, площа багаторічних насаджень в Херсонській області становить 23 тис. га. Натомість, аналогічний показник має цілий ряд областей, серед яких Сумська, Полтавська та Львівська. Незначну перевагу мають Кіровоградська (24 тис. га) та Чернігівська (24 тис. га). Останнє місце в рамках даного показника займає Рівненська область (11 тис. га), а перше – АР Крим (85 тис. га).

Виходячи з табл. 2.3, за площею ріллі Херсонська область посідає шосте місце з одним із найвищих показників серед областей України. Більші площі мають тільки Полтавська область – 1817 тис. га, Запорізька область – 1901 тис. га, Харківська область – 1937 тис. га, Одеська область – 2077 тис. га, а також Дніпропетровська – 2127 тис. га. Найменші відхилення від площі ріллі досліджуваного регіону мають Кіровоградська (1769 тис. га), Вінницька (1730 тис. га) та Миколаївська (1708 тис. га) області.

Високий показник площі ріллі в Херсонській області зумовлює необхідність розрахувати коефіцієнт розораності сільськогосподарських земель, що відображено на рис. 2.1.

Виходячи з отриманих та відображених на рис. 2.1. даних, коефіцієнт розораності земель сільськогосподарського призначення в Херсонській області становить 90,72%, що є найвищим показником серед усіх областей України.

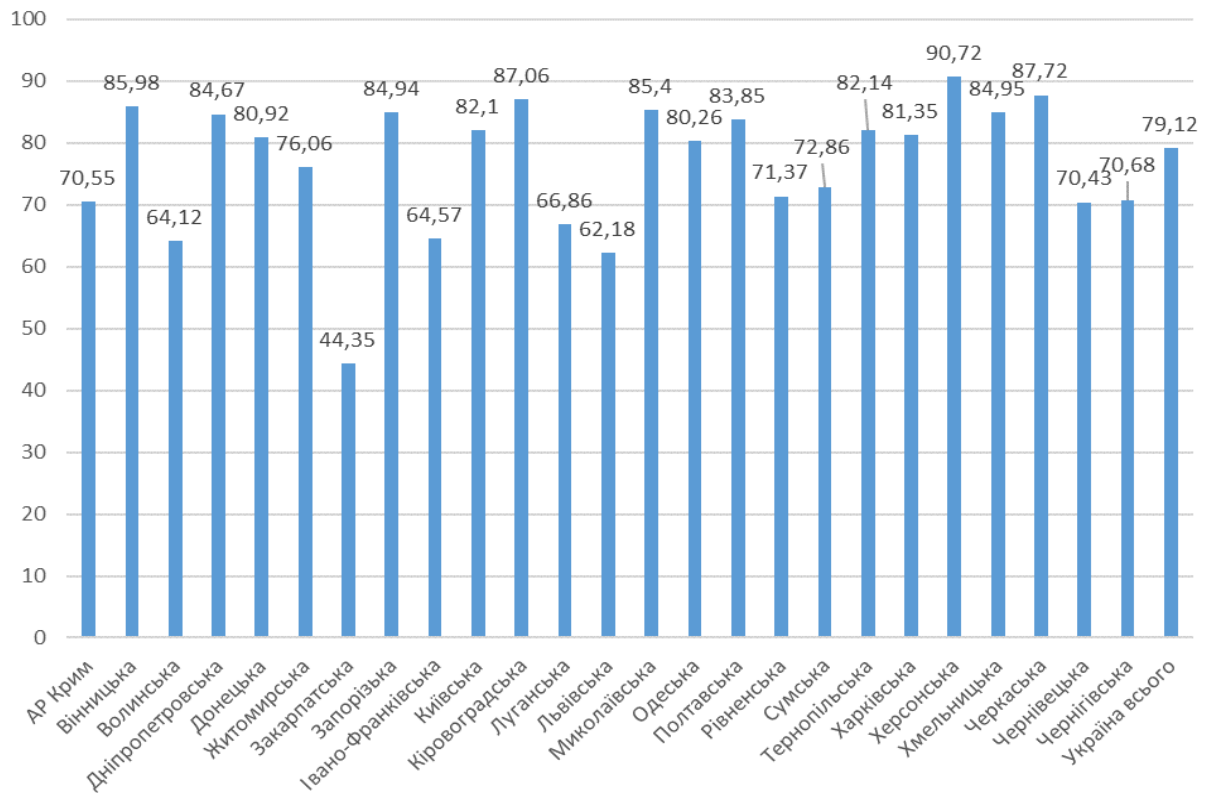

Рис. 2.1. Коефіцієнт розораності сільськогосподарських земель в Україні

Виходячи з рис. 2.1, найбільш близькі до Херсонщини показники мають Черкаська (87,72%) та Кіровоградська (87,06%) області, а найменший коефіцієнт розораності вбачається в Закарпатській області та становить 44,35%.

Високий показник розораності Херсонщини свідчить про інтенсивне використання земель сільськогосподарського призначення, що є причиною зниження родючості ґрунтів, їх виснаження, що, в свою чергу, є негативним фактором впливу на розвиток екосистеми регіону [52, с. 47]. Тобто, маючи високий земельний потенціал для сільського господарства, Херсонська область потерпає від ряду екологічних проблем, вирішення яких має передбачатись регіональними програмами охорони земельних ресурсів.

Таким чином, дослідження структури земельних ресурсів Херсонської області потребує систематизацію даних про структуру земель сільськогосподарського призначення, що відображено на рис. 2.2.

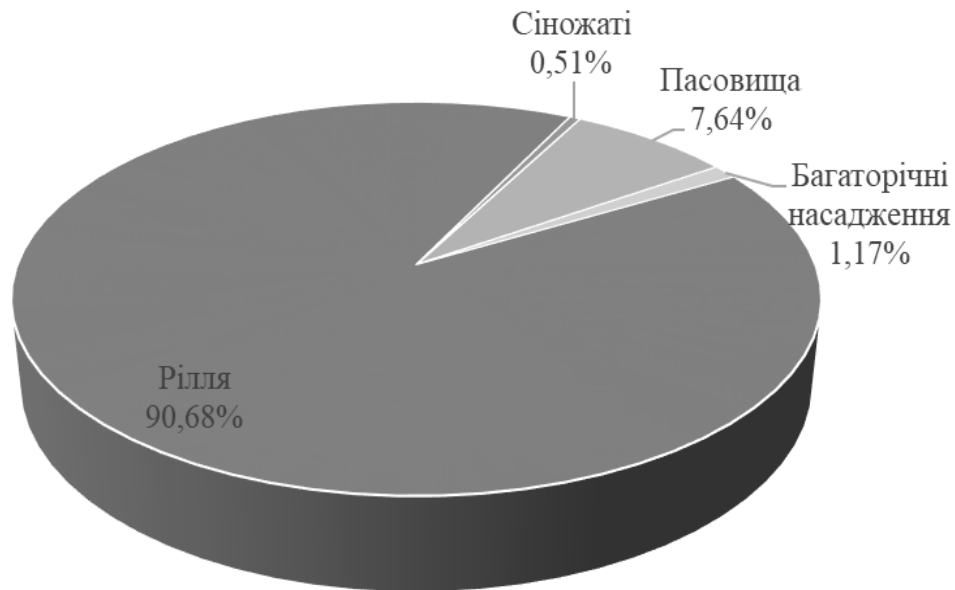

Рис. 2.2. Структура сільськогосподарських угідь Херсонської області станом на 01.01.2022 р.

Згідно відображених на рис. 2.2 даних, в структурі сільськогосподарських угідь домінує рілля. На неї припадає 90,68% усіх сільськогосподарських угідь. Питома вага усіх інших видів угідь – менше 10%. Варто відзначити, що частка пасовищ серед них найвища – на них припадає біля 7,64%, а частка сіножатей найменша – лише 0,51% від усієї площі сільськогосподарських угідь.

Використовуючи наведені в дослідженні дані, необхідно розрахувати частку кожного виду земельних ресурсів по різних областях України, що відображено в табл. 2.4.

Таблиця 2.4

Співвідношення земельних ресурсів в різних областях України

Область	с/г угіддя, %	З них:				
		рілля	перелоги	сіножаті	пасовища	Багаторічні насадження
1	2	3	4	5	6	7
АР Крим	100	70,55	0,6	0,11	24,07	4,67
Вінницька	100	85,98	0,05	2,44	9,15	2,39
Волинська	100	64,12	0	15,46	19,27	1,15
Дніпропетровська	100	84,67	0	0,68	12,5	2,11

Продовження табл. 2.4

1	2	3	4	5	6	7
Донецька	100	80,92	0,05	2,1	14,14	2,84
Житомирська	100	76,06	2,73	7,91	11,84	1,46
Закарпатська	100	44,35	0	20,84	28,6	5,99
Запорізька	100	84,94	0	3,71	9,65	1,7
Івано- Франківська	100	64,57	0,32	13,2	19,48	2,42
Київська	100	82,1	0,81	6,28	7,27	3,54
Кіровоградська	100	87,06	0	1,13	10,63	1,18
Луганська	100	66,86	2,36	4,93	24,23	1,57
Львівська	100	62,18	0,02	15,73	20,24	1,85
Миколаївська	100	85,4	0,2	0,15	12,6	1,7
Одеська	100	80,26	1,04	1,97	13,56	3,17
Полтавська	100	83,85	0,09	6,55	8,44	1,06
Рівненська	100	71,37	0,33	13,67	13,45	1,19
Сумська	100	72,86	0	16,11	9,73	1,36
Тернопільська	100	82,14	0,29	2,32	14	1,35
Харківська	100	81,35	0,34	4,58	12,01	1,76
Херсонська	100	90,72	0	0,51	7,65	1,17
Хмельницька	100	84,95	0,04	5,83	6,73	2,43
Черкаська	100	87,72	0,55	4,41	5,38	1,86
Чернівецька	100	70,43	0	8,72	14,47	6,38
Чернігівська	100	70,68	1,07	14,42	12,72	1,17
Всього	100	79,12	0,46	5,55	12,78	2,09

Дані табл. 2.4 підтверджують, що в структурі земельних ресурсів Херсонської області превалує рілля та становить 90,72% від частки сільськогосподарських угідь, що є найбільшим показником в Україні. При цьому досліджуваний регіон має найменший показник за часткою перелогів серед усіх областей країни.

Згідно табл. 2.4, найбільшу частку перелогів в структурі земель сільськогосподарського призначення мають Житомирська (2,73%) та Луганська (2,36%) області, хоча в останній більша площа сільськогосподарських угідь. Менше 0,1% перелогів вбачається Полтавській (0,09%), Донецькій (0,05%), Хмельницькій (0,04%) та Львівській (0,02%) областях.

Херсонська область має один з найменших показників сіножатей в

структурі сільськогосподарських земель, що становить 0,51%. Згідно табл. 2.4, найбільш показник вбачається в Закарпатській області – 20,84%, а найменший – в АР Крим (0,11%). За часткою пасовищ (7,65%) досліджуваний регіон також займає одне з останніх місць. Згідно табл. 2.4, найбільша частка даного виду земель має також Закарпатська область (28,6%), а найменшу – Черкаська (5,38%).

За часткою багаторічних насаджень Херсонщина також знаходиться на останніх позиціях, маючи лише 1,17% в структурі сільськогосподарських земель. Зокрема, Чернівецька область має в своєму розпорядженні 6,38% угідь даного виду, Закарпатська – 5,99%, АР Крим – 4,67%. Найменший показник з невеликим відривом від Херсонської області має Полтавська область – 1,06%.

Окремої уваги заслуговує дослідження структури земельних ресурсів Херсонської області в рамках Південного регіону, розташованого в Причорноморському економічному районі, до якого входять АР Крим, Миколаївський, Одеський та Херсонський регіони [14, с. 25]. Його площа до окупації АР Крим в 2014 р. – 113 тис. га (18,8 % площі України). Структуру земельних ресурсів Херсонської області в рамках Південного регіону відображено в табл. 2.5.

Таблиця 2.5

Структура сільськогосподарських земель Південного регіону

Область	с/г угіддя, тис. га	З них:				
		рілля	перелоги	сіножаті	пасовища	Багаторічні насадження
АР Крим	1820	1284	11	2	438	85
Миколаївська	2000	1708	4	3	252	34
Одеська	2588	2077	27	51	351	82
Херсонська	1962	1780	0	10	150	23
Всього	8370	6849	42	66	1191	224

Згідно табл. 2.5, Херсонська область займає третє місце за площею сільськогосподарських угідь Південного регіону, маючи 1962 тис. га. Найбільшу площу вищевказаних земель має Одеська область – 2588 тис. га, а

найменшу – АР Крим (1820 тис. га).

За результатами проведеного дослідження встановлено, що частка ріллі в Херсонській області є найвищою в Україні, однак за площею в рамках Причорноморського економічного регіону Херсонщина знаходиться на другому місці (1780 тис. га). Одеська область також займає перше місце, маючи 2077 тис. га ріллі.

За даними табл. 2.5, Одещина має в своєму розпорядженні також найбільші площі перелогів (27 тис. га) та сіножатей (51 тис. га). За площами пасовищ та багаторічних насаджень лідирує АР Крим, маючи 438 тис. га та 85 тис. га відповідно. Натомість Херсонська область має найбільші показники тільки в рамках всієї України, а за площами перелогів знаходиться на останньому місці (0 тис. га), за площею сіножатей – на другому (10 тис. га), за пасовищами та багаторічними насадженнями – на останньому місці (150 тис. га та 23 тис. га відповідно).

Аналогічну ситуацію відображено в табл. 2.6 при порівнянні часток кожного виду земельних ресурсів в рамках областей до загальної частки в межах Південного регіону.

Таблиця 2.6

Співвідношення частки земельних ресурсів областей до частки земельних ресурсів Південного регіону

Область	с/г угіддя, тис. га	З них:				
		рілля	перелоги	сіножаті	пасовища	Багаторічні насадження
АР Крим	21,74	18,75	26,19	3,03	36,78	37,95
Миколаївська	23,89	24,94	9,52	4,55	21,16	15,18
Одеська	30,92	30,33	64,29	77,27	29,47	36,61
Херсонська	23,44	25,99	0	15,15	12,59	10,27
Всього	100	100	100	100	100	100

Згідно табл. 2.6, Херсонська область має одну з найбільш часток ріллі (25,99%) та сіножатей (15,15%). Натомість частки перелогів (0%), пасовищ (12,59%) та багаторічних насаджень (10,27%) є найменшими в Причорноморському економічному регіоні.

Отже, в Україні нараховується 61370,7 тис. га земель, з яких лише 4,63% займають площі Херсонської області. В межах України площі сільськогосподарських угідь Херсонщини займають 4,75%, лісовкриті площі – лише 1,42%, а забудовані – 3,39%. Найбільшу частку займають землі водного фонду, а саме 17,84% від загальної площі. Площа сільськогосподарських угідь за 2000-2021 роки скоротилась на 6,4 тис. га, або на 0,33%, натомість частка ріллі збільшилась на 7,5 тис. га, або на 0,4%, а площа сіножатей – на 0,5 тис. га, або на 5,26%. Окрім цього, значно зменшилась площа багаторічних насаджень, а саме на 4,9 тис. га, або на 17,57%, а площа пасовищ – на 8,8 тис. га, або на 5,37%.

2.2. Ефективність використання земельних ресурсів Херсонщини: просторові аспекти

Просторовий аспект дослідження ефективності використання земельних ресурсів Херсонської області передбачає з'ясування особливостей такого використання за окремими територіями. Водночас слід відзначити, що територіальний устрій Херсонської області за часи її існування активно змінювався.

Згідно з Указом Президії Верховної Ради УРСР від 30 березня 1944 року, виданим після визволення території досліджуваного регіону від нацистських загарбників, Херсонську область створено з районів та міст Миколаївської і Запорізької областей. До території новоутвореної області увійшли дев'ятнадцять районів, серед яких: Генічеський, Великолепетиський, Нижньосірогозький, Іванівський, Новотроїцький, Сиваський (колишні райони Запорізької області), Бериславський, Білозерський, Великоолександрівський, Горностаївський, Голопристанський, Калініндорфський, Каланчацький, Каховський, Нововоронцовський, Херсонський, Скадовський, Цюрупинський та Чаплинський (колишні райони Миколаївської області). Варто відзначити, що 4 червня 1958 року ліквідовано

Калінінський та Новомаячківський райони [30].

На початку 1963 р. згідно з Указом Президії Верховної Ради УРСР від 30 грудня 1962 р. у всіх областях республіки відбулося чергове укрупнення сільських районів до розмірів територій виробничих колгоспно-радгоспних управлінь. В Херсонській області було ліквідовано десять районів: Верхньорогачицький, Високопільський, Горностаївський, Іванівський, Каланчацький, Нововоронцовський, Новотроїцький, Сиваський, Херсонський, Цюрупинський (території було приєднано до складу інших районів).

В 2014 році розпочався процес децентралізації в Україні, спрямований на модернізацію системи державного управління та територіальної організації влади, підвищення ефективності інституту місцевого самоврядування, створення належних умов для життєдіяльності громадян, надання їм високоякісних та доступних публічних послуг [77, с. 50]. Досягнення стратегічних цілей децентралізації в Україні, зокрема в Херсонській області, неможливе без належного рівня розвитку кожної територіальної громади.

Для досягнення вищевказаних цілей Постановою № 807-ІХ «Про утворення та ліквідацію районів» від 17 липня 2020 року здійснено чергове укрупнення районів, в тому числі й Херсонської області, що відображено в табл. 2.7.

Таблиця 2.7

Зміна територіального устрою Херсонської області

Назва	Територія до зміни територіального устрою, км ²	Назва району	Територія після зміни територіального устрою, км ²
1	2	3	4
Бериславський	1 721	Бериславський район	4747
Білозерський	1 700	Генічеський район	7121
Великолепетиський	1 140	Каховський район	6396
Великоолександрівський	1 541	Скадовський район	5255

Продовження табл. 2.7

1	2	3	4
Верхньорогачицький	1 000	Херсонський район	3842
Високопільський	701		
Генічеський	3 000		
Голопристанський	3 413		
Горностаївський	1 018		
Іванівський район	1 100		
Каланчацький	915		
Каховський	1 450		
Нижньосірогоський	1 210		
Нововоронцовський	1 000		
Новотроїцький	2 298		
Скадовський	1 456		
Олешківський	1 800		
Чаплинський	1 700		

Однак вищевказані показники відображають адміністративно-територіальний устрій Херсонської області. Однак при аналізі земельних ресурсів та факторів, що впливають на їх стан, використовують також інші поділи, систематизацію яких проведено, зокрема, Херсонською обласною державною адміністрацією [92].

Зокрема з'ясовано, що територія Херсонської області знаходиться в межах двох кліматичних зон: Степової посушливої та Сухого Степу. За оцінкою ґрунтів Херсонщини та природними кліматичними критеріями область умовно поділяється на сім природно-сільськогосподарських районів.

Бериславський природно-сільськогосподарський район охоплює колишні Бериславський, Високопільський, Великоолександрівський, Нововоронцовський та частково – Білозерський райони, а загальна площа вищевказаного району становить 447,8 тис. га (92,7% - землі сільськогосподарського призначення)

Район характеризується здебільшого рівнинною територією з невеликою кількістю опадів, окрім прилеглої до Дніпра та Інгульця – хвилястої з пологими місцями, великими схилами. Особливістю ділянок, прилеглих до Каховського водосховища, є розвинена яружно-балкова

система. Ґрунтовий покрив району представлений, в основному, чорноземами південними (73,4% орних земель). За даними різних досліджень, Високопільський район в межах Бериславського природно-сільськогосподарського району характеризується найбільшим показником гумусу [38, с. 163].

Наступний – Нижньосірогозький природно-сільськогосподарський район, об'єднує колишні Великолепетиський, Верхньорогачицький, Горностаївський, Нижньосірогозький, та частково Каховський та Іванівський райони. Загальна площа земель сільськогосподарського призначення становить 490,3 тис. га. Ґрунтовий покрив в основному представлений чорноземами південними солонцюватими (покриває 81,3% орних земель), що мають високі показники родючості. У зв'язку з тим, що ці ґрунти схильні до дефляції, вміст гумусу в них невисокий [87, с. 52].

Білозерський природно-сільськогосподарський район, загальною площею 104,8 тис. га, включає господарства колишнього Білозерського району та міста Херсона.

Основною особливістю, що характеризує територію вищевказаного району, є хвилястий рельєф з досить розвиненою системою балок. Ґрунтовий покрив району представлений темно-каштановими ґрунтами та їх комплексами з солонцями (69,7% ріллі). Основними якісними характеристиками ґрунтів виступають розвинений гумусовий профіль та його невисокій вміст, середньо- і важкосуглинковий механічний склад, дефляційнонебезпечний стан.

Олешківський природно-сільськогосподарський район включає в себе піщані арени тераси Дніпра та об'єднує господарства колишніх Голопристанського, Олешківського, Каховського районів та м. Нова Каховка. Землі сільськогосподарського призначення складають 47,3 тис. га.

В ґрунтовому покриві переважають чорноземи осолоділі переважно супіщаного механічного складу, основними характеристиками яких є слабка гумусованість, потужний ґрунтовий профіль, низька поглинальна здатність,

слабкою оструктуреністю, висока водопроникність, мала вологоємність, а також низька забезпеченість поживними речовинами. Отже, в межах досліджуваного району ґрунти зазнають дефляції та вимагають практичних заходів підвищення стану земельних ресурсів.

Скадовський природно-сільськогосподарський район охоплює територію Скадовського району, частину господарств колишніх Голопристанського, Олешківського, Каховського районів і відноситься до тераси дельти Дніпра (площа земель сільськогосподарського призначення становить 272,2 тис. га).

Район представлено ґрунтами з легким механічним складом, слабким вмістом гумусу, добре розвиненим гумусовим профілем, слабкою його оструктуреністю, значною водопроникністю на слабо-солонцюватих ґрунтах і дуже низькою - на сильно-солонцюватих ґрунтах і солонцях, що створює технологічні труднощі при поливі [44].

До Чаплинського природно-сільськогосподарського району входять колишні Чаплинський, Каланчацький та частково Новотроїцький райони (загальна площа сільськогосподарських угідь - 236,7 тис. га). Ґрунтовий покрив представлений темно-каштановими ґрунтами і їх комплексами з солонцями, які характеризуються гумусованим профілем, значною солонцюватістю та слабкою структурністю орного шару.

Останній – Генічеський природно-сільськогосподарський район, до складу якого входять території колишніх Генічеського, Новотроїцького та частково Іванівського районів (площа земель сільськогосподарського призначення становить 349,5 тис. га).

Характерною ознакою ґрунтів даного району є можливість порівняння з Чаплинським природно-сільськогосподарським районом, адже зрошувані на протязі багатьох років ділянки вторинно осолонцювані, засолені і потребують меліоративного покращення.

На нашу думку, вищевказані підходи соціально-економічного аналізу Херсонської області будуть по-різному впливати на ефективність

використання земельних ресурсів Херсонщини – в межах одного адміністративно-територіального району зустрічаються різні типи ґрунтів, які будуть суттєво впливати на показники ефективності.

Ефективність використання земельних ресурсів характеризується системою показників, основними з яких виділяють:

- урожайність сільськогосподарських культур;
- виробництво сільськогосподарської продукції у розрахунку на 100 га земельних угідь;
- вартість валової й товарної продукції з розрахунку на 1 га сільськогосподарських угідь;
- валовий і чистий дохід та прибуток з розрахунку на 1 га сільськогосподарських угідь [51].

Окрім вищевказаних показників, на об'єктивну оцінку ефективності використання земельних ресурсів також впливають взаємозв'язок економічного відтворення з відтворенням природних ресурсів, властивість земельних ресурсів одночасно виконувати роль основного засобу виробництва та об'єкта виробничих відносин; сезонність виробництва, взаємозалежність сільського господарства з іншими галузями агропромислового комплексу тощо.

Отже, серед найбільш важливих показників ефективності використання земельних ресурсів виокремлюється рентабельність виробництва сільськогосподарських культур та їх урожайність. Зокрема, рентабельність виробництва сільськогосподарських культур в Херсонській області відображено в табл. 2.8.

Таблиця 2.8

Рівень рентабельності виробництва продукції рослинництва в сільськогосподарських підприємствах Херсонщини за період 2002-2021 рр.

Роки	Основні види продукції рослинництва			
	зерно	насіння соняшнику	картопля	овочі відкритого ґрунту
1	2	3	4	5
2002	64,8	52,2	14,0	-1,7

Продовження табл. 2.8

1	2	3	4	5
2003	43,3	68,7	11,4	-0,8
2004	19,3	77,9	24,2	8,9
2005	45,8	64,3	33,5	30,9
2006	20,1	45,2	-0,7	-5,0
2007	3,1	24,3	17,8	16,1
2008	7,4	20,7	56,2	14,8
2009	28,7	75,9	24,7	14,1
2010	16,4	18,4	7,9	11,1
2011	7,3	41,4	12,9	19,1
2012	13,9	64,7	62,1	23,5
2013	26,1	57,0	17,7	9,9
2014	15,2	45,8	-21,5	-6,8
2015	1,5	28,5	23,0	7,0
2016	25,8	36,5	9,2	16,7
2017	43,1	80,5	24,2	47,5
2018	37,8	63,0	-3,2	19,7
2019	25,0	41,3	10,0	15,6
2021	24,7	32,5	6,81	16,7
Середньорічний рівень	24,7	49,4	17,4	13,5

Джерело: сформовано автором за даними [28]

За даними табл. 2.8, найвищий рівень рентабельності виробництва зерна в Херсонській області відстежується в 2002 році (64,8%), тобто більше ніж двадцять років тому. Натомість в 2021 році зазначений показник сягнув 24,7%, що є десятим рівнем в рамках досліджуваного діапазону. Значний приріст рентабельності зерна відбувся в 2017-2018 роках (43,1% та 37,8% відповідно), що є найвищим показником з 2009 року (28,7%). Найменший рівень рентабельності вищевказаної культури зафіксовано в 2015 році (1,5%).

Високі показники рентабельності в цілому демонструє виробництво насіння соняшнику, рівень якого знизився за останній роки (32,5% у 2021 році). Таке падіння відбувається з 2017 року, коли показник сягнув рекордних 80,5%, а востаннє мав приблизні значення в 2004 році (77,9%). Таким чином, за період 2017-2021 рр. рівень рентабельності виробництва насіння соняшнику скоротився на 48%.

Рентабельність виробництва картоплі в Херсонській області мала

відносно стійкі показники до 2009 року, а найнижчою межею у вказаний період є 24,2% у 2004 році. Найкращий рівень рентабельності зафіксовано на рівні 62,1% (2012 рік). Згідно даних табл. 2.8, з 2018 року (-3,2%) рентабельність виробництва картоплі знаходиться в критичному стані, а в 2021 році показник сягнув лише 6,81%, що є одним із найгірших значень за досліджуваний період.

За даними табл. 2.8, у 2021 році рівень рентабельності виробництва овочів відкритого ґрунту становив 16,7%, що є сьомим показником в рамках зазначеного періоду. Найгірше значення відстежується за 2014 рік (-6,8%), однак надалі ситуація невпинно покращувалась (найменшою межею є 15,6% у 2019 році). 2017 рік відзначився найбільшим рівнем рентабельності овочів відкритого ґрунту з 2002 року, а саме 47,5%

Як зазначалось раніше в дослідженні, урожайність є одним із основних показників ефективності використання земельних ресурсів. Особливої актуальності даний показник набуває в рамках Херсонської області, оскільки регіон має значний потенціал розвитку сільськогосподарського виробництва. Зокрема, Херсонська область є важливим регіоном по вирощуванню якісного продовольчого зерна озимої пшениці, кукурудзи, рису, соняшнику, помідорів та кавунів [68, с. 124]. Враховуючи вищевикладене, в таблиці 2.9 відображено урожайність основних сільськогосподарських культур Херсонщини.

Таблиця 2.9

Динаміка урожайності основних сільськогосподарських культур Херсонщини протягом періоду 2012-2021 рр.

Рік	Урожайність сільськогосподарських культур, ц з 1 га площі				
	культури зернові та зернобобові	соняшник	картопля	культури овочеві	культури плодові та ягідні
1	2	3	4	5	6
2012	22,1	12,3	103,5	193,9	74,5
2013	32,4	12,9	109,7	239,8	106,9
2014	18,2	8,3	106,9	287,6	101,1
2015	22,2	12,1	100,1	272,1	103,5
2016	28,3	8,7	112,4	288,8	96,6

Продовження табл. 2.9

1	2	3	4	5	6
2017	33,6	16,2	121,4	301,4	85,2
2018	34,1	16,0	117,9	313,2	76,1
2019	34,5	14,0	110,4	304,4	78,7
2020	31,9	16,2	118,7	316,2	87,8
2021	36,2	18,2	115,9	321,8	69,1
Середньо-річний рівень	29,4	13,5	111,7	283,9	88,0
Середньорічний абсолютний приріст	+1,6	+0,7	+1,4	+14,2	-0,6

Джерело: сформовано автором на основі [28]

За даними табл. 2.9, урожайність зернових та зернобобових культур за 2021 рік сягнула найбільшого рівня за досліджуваний період (36,2 ц з 1 га площі збирання). При цьому зростання показника розпочалось в 2017 році, коли значення з 28,3 ц з 1 га площі збирання за 2016 рік змінилось на 33,6 ц з 1 га площі. Найгірша урожайність зазначених культур зафіксована в 2014 році на рівні 18,2 ц з 1 га площі збирання.

Відповідно до табл. 2,9, урожайність соняшника характеризується збільшення середньорічного абсолютного приросту в рамках досліджуваного періоду, однак станом на 2021 рік відстежується тенденція до зниження урожайності (12,3 ц з 1 га площі збирання). Найбільший показник зафіксовано в 2014 році, а саме 18,2 ц з 1 га площі.

Урожайність картоплі з 2016 року характеризується підвищенням середньорічного рівня. За вказаний період рівень урожайності картоплі збільшився на 17,8 ц з 1 га площі збирання (зі 100,1 ц з 1 га в 2016 році до 117,9 ц з 1 га в 2021). Згідно табл. 2.9, найбільша урожайність відстежувалась в 2019 році, а саме 121,4 ц з 1 га площі збирання.

Динаміка урожайності овочевих культур в Херсонській області, за даними табл. 2.9, відображає поступове зниження середньорічного рівня. Зокрема, в 2021 році показник сягнув 287,6 ц з 1 га площі збирання, а в 2016

році аналогічний показник досягнув 321,8 ц з 1 га площі. Найгіршу урожайність в рамках досліджуваного періоду зафіксовано в 2019 році, а саме 193,9 ц з 1 га площі збирання.

Найгіршу динаміку урожайності в регіоні мають плодові та ягідні культури. Зокрема, це єдиний показник, який не має абсолютного середньорічного приросту (-0,6%). При цьому найгірші значення зафіксовано в 2019 (69,1 ц з 1 га), 2015 (74,5 ц з 1 га) та 2021 (76,1 ц з 1 га) роках.

Вищевказане дослідження зумовлює необхідність порівняння урожайності видів сільськогосподарських культур в Херсонській області та Україні, що відображено на рис. 2.3.

Рис. 2.3. Порівняння урожайності основних видів сільськогосподарських культур у цілому по Україні та в Херсонській області в 2021 р.

Відповідно до рис. 2.3, рівень урожайності овочевих культур в Херсонській області перевищує середній рівень по Україні (321,8 ц з 1 га площі та 214 ц з 1 га відповідно). Незначна різниця в показниках простежується щодо урожайності зернових та зернобобових культур (36,2 ц з 1 га площі на Херсонщині та 49,1 ц з 1 га площі по країні) та соняшника (18,2 ц з 1 га площі в Херсонській області та 25,6 ц з 1 га площі в Україні).

Відносно значну відмінність в урожайності, згідно рис. 2.3, зафіксовано щодо картоплі (155 ц з 1 га площі в Україні та 115,9 ц з 1 га площі в Херсонській області), а також плодових та ягідних культур (108,1 ц за 1 га площі по країні та 69,1 ц з 1 га на Херсонщині). Варто відзначити, що рівень

урожайності ягідних та плодкових культур загалом має низькі показники в рамках досліджуваного регіону.

Отже, серед найбільш важливих показників ефективності використання земельних ресурсів виокремлюються рентабельність виробництва сільськогосподарських культур та їх урожайність. Найвищі значення рівня рентабельності виробництва продукції рослинництва в сільськогосподарських підприємствах Херсонської області за період 2002-2021 рр. мають: у зерна - в 2002 р. (64,8 %), у насіння соняшнику - в 2017 р. (80,5 %), у картоплі – в 2012 р. (62,1 %), у овочів відкритого ґрунту - в 2017 р. (47,5 %). Протягом 2002-2021 рр. завжди рентабельним було лише виробництво зерна та насіння соняшнику. Середньорічний рівень рентабельності за вищевказаний період найбільше значення має при вирощуванні насіння соняшнику (49,4 %). На Херсонщині урожайність овочевих культур перевищує середню урожайність по Україні. Проте урожайність всіх інших сільськогосподарських культур Херсонщини нижче за середню урожайність по Україні.

2.3. Використання земельних ресурсів Херсонської області за екологічною спрямованістю як основа подальшого розвитку земельного фонду Херсонщини

Проведення земельної в Україні зумовило загальну зміну структури земельного фонду, в тому числі й Херсонської області. Прагнення збільшити ефективність використання земельних ресурсів Херсонщини як основа для розвитку природно-ресурсного потенціалу області призвело не тільки до позитивних зрушень, а й зумовило цілу низку екологічних проблем, серед яких основними є необроблюваність земель, деградація, прояв водної та вітрової ерозії, опустелювання тощо.

На сучасному етапі стан земельних ресурсів Херсонської області можна охарактеризувати як незадовільний: втрачено значну частину

органічної речовини, значно збільшилась площа еродованих та дефльованих ґрунтів, збільшуються площі антропогенного засолення, осолонцювання, заболочення [85, с. 88].

Повномасштабне вторгнення російської федерації в Україну стало головним фактором погіршення стану земельних ресурсів Херсонщини за останній рік. Постала проблематика відновлення вирублених, спалених, пошкоджених лісів, перенавантаження родючих чорноземів вибухонебезпечними речовинами, високий рівень шкідливих викидів в атмосферне повітря області внаслідок постійних бойових дій тощо. За таких факторів вагоме значення має дослідження земельних ресурсів Херсонської області за екологічною спрямованістю.

Однією з головних причин погіршення стану земельних ресурсів Херсонщини є ерозійні процеси, що зумовлені високим рівнем сільськогосподарського освоєння території, посушливим кліматом з частими суховійними вітрами. В районах з вираженим рельєфом має місце інтенсивна водна ерозія ґрунтів [63].

Усього на Херсонщині зазнають водної ерозії близько 265 тис. га, або приблизно 13% загальної площі сільськогосподарських угідь. Дефляційно небезпечною є практично вся територія області площею понад 1700 тис. га, або приблизно 87% від загальної площі сільськогосподарських угідь. Найбільшою мірою внаслідок високої розораності зазнають ерозії орні землі.

За результатами типізації районів Херсонської області за особливостями ґрунтової ерозії виділяють три ґрунтово-ерозійні райони, що відображено в табл. 2.10.

Таблиця 2.10

ґрунтово-ерозійні райони Херсонської області та їх особливості

ґрунтово-ерозійний район	Колишні райони Херсонської області	Характерні особливості ґрунтово-ерозійного району
1	2	3
Придніпровський ґрунтово-ерозійний район	Високопільський, Нововоронцовський, Великолепетиський, Верхньорогачинський,	а) у складі Білозерського та Бериславського районів – високі показники змитості ґрунтів та незначний вплив дефляції; б) у складі Високопільського, Нововорон-

Продовження табл. 2.10

1	2	3
	Білозерський та Бериславський	цовського, Великопетиського і Верхньорогачинського районів – високі показники ерозії та помірний вплив дефляції. в) показники пояснюються геоморфологічними умовами регіону (найвищі гіпсометричні позначки) та кліматичними умовами (найбільша кількість опадів).
Приморсько-присиваський східний ґрунтово-ерозійний район	Скадовський, Каланчацький, Чаплинський, Новотроїцький та Іванівський	а) майже нульові показники змитості ґрунтів з суттєвим впливом дефляції; б) на особливості ґрунтово-ерозійного району значно вплинула невисока амплітуда висот. в) ерозійні процеси зумовлені великим розвитком дефляційних процесів (внаслідок піщаного та супіщаного механічного складу ґрунтів) і подекуди засоленістю території.
Придніпровський приінгульсько-приморський ґрунтово-ерозійний район	Олешківський, Каховський, Горностаївський, Голопристанський Генічеський та Великоолександрівський	а) показники зумовлені великим розвитком дефляційних процесів за рахунок специфіки вітрів та механічного складу ґрунтів. б) район характеризується високими показниками розораності території і значним розвитком як водної, так і вітрової ерозії.

Джерело: сформовано автором на основі [34].

Враховуючи зазначений поділ Херсонщини, показники ерозійних процесів в конкретному районі зумовлені орографічними особливостями області. Водної ерозії найбільше зазнає правобережна частина з максимальними показниками густоти та глибини розчленування рельєфу. Натомість лівобережжя Херсонської області характеризується неоднорідністю кліматичних умов та здебільшого вітровою ерозією.

Відзначимо, що постановою Верховної Ради України «Про утворення та ліквідацію районів» від 17 липня 2020 року, вищевказані райони було ліквідовано, а на їх місці утворено п'ять нових, серед яких: Бериславський, Генічеський, Каховський, Скадовський та Херсонський [4]. В рамках децентралізації поділ здійснено для побудови ефективної системи управління. Серед основних завдань, покладених на таку систему, є

формування програм охорони та раціонального використання земельних ресурсів в Херсонській області.

Зокрема, у 2021 році було затверджено 1 405,657 тис. грн. на фінансування такої програми, однак фактично виділено лише 53% передбачених коштів [49, с. 79]. Фактично це єдина програма, що не отримала належного фінансування з обласного бюджету Херсонської області.

Одним із головних комплексів протидії ерозії є вирощування полезахисних і водорегулюючих лісових смуг, що являють собою штучно створені насадження лінійного типу для захисту сільськогосподарських угідь, які виконують переважно захисні, протиерозійні, кліматично-регулюючі та інші функції. Основна проблематика, що перешкоджає формуванню програм охорони та використання земельних ресурсів Херсонщини, є відсутність інформації про несформовані земельні ділянки під полезахисними лісовими смугами в Державному земельному кадастрі.

Вирішення вищевказаної проблеми передбачено Проектом регіональної програми з використання та охорони земель у Херсонській області на 2020-2024 роки, метою якої є здійснення заходів зі створення ефективного механізму регулювання земельних відносин та державного управління земельними ресурсами, раціонального використання та охорони земель, розвитку ринку землі та ведення Державного земельного кадастру [79].

На теперішній час відсутня актуальна інформація щодо земель, зайнятих полезахисними смугами. Більшість з них залишилися без реального догляду і охорони. Відповідно до вищевказаного Проекту, на території Херсонської області обліковується 21,3 тис. га полезахисних лісових смуг, які були передані в колективну власність колективних сільськогосподарських підприємств, що відображено в табл. 2.11.

Завдання, що фіксуються в програмах розвитку природно-ресурсного потенціалу регіону, дозволяють виділити ряд інших екологічно небезпечних факторів, що впливають на стан земельних ресурсів Херсонщини.

Таблиця 2.11

Інформація про несформовані земельні ділянки під полезахисними лісовими смугами, відомості про які відсутні в Державному земельному кадастрі станом на 25.02.2020 [79]

№	Район	Кількість КСП	Загальна площа ліосмуг (орієнтовна), га
1	Бериславський	20	1634,6984
2	Білозерський	20	1244,3299
3	Великопетиський	12	1014,9000
4	Великоолександрівський	19	1625,6000
5	Верхньорогачицький	11	909,9000
6	Високопільський	14	1031,4997
7	Генічеський	23	1277,7000
8	Голопристанський	21	1659,2000
9	Горностаївський	16	930,1000
10	Іванівський	16	930,0000
11	Каланчацький	13	628,1800
12	Каховський	19	1153,2000
13	Нижньосірогозький	16	1398,9000
14	Нововоронцовський	14	927,0000
15	Новотроїцький	27	1232,8000
16	Скадовський	15	1350,8500
17	Олешківський	11	876,1000
18	Чаплинський	20	1332,2800
19	м. Нова Каховка	1	41,4000
20	м. Херсон	4	128,9000
Всього по області		312	21327,5280

Зокрема, в сучасних умовах не менш важливою в зоні зрошуваного землеробства області стала проблема вторинного осолонцювання ґрунтів у зв'язку з недотриманням технології зрошення, вибіркового його застосування і припинення вертикального дренажу, що супроводжується накопиченням токсичних солей магнію [50, с. 174].

При дослідженні стану земельних ресурсів в Херсонській області має місце сукупний вплив факторів. Зокрема, на окремих ділянках у південних

районах області, навпаки, через роботу дренажних систем спостерігається підтягування чорноморської води у прісні водоносні горизонти. Процеси осолонцювання ґрунтового покриву посилюються завдяки капілярному підйому солей з нижніх горизонтів.

Зрошення є необхідною умовою інтенсифікації землеробства в Херсонському регіоні. Використання зрошування дозволяє використовувати потенційні можливості ґрунтів за рахунок зміни їх гідротермічного режиму та в деяких випадках якісного стану (розсолення ґрунтів внаслідок зрошення). Однак на сьогодні зрошення в Херсонській області призводить до ряду екологічних проблем, основними з яких є:

- підтоплення сільськогосподарських угідь ґрунтовими водами (зокрема в зоні, що примикає до Каховського магістрального каналу);

- засолення ґрунтів (відбувається при накопиченні в кореневому шарі шкідливих для розвитку рослин легкорозчинних солей, що обумовлено як недотриманням агротехніки поливів, так і неглибоким рівнем стояння мінералізованих ґрунтових вод);

- утворення іригаційних кірок (істотно змінюються фізичні та технічні властивості ґрунтів, що вимагає коригування поливного режиму, а також додаткових витрат на обробку ґрунтів) [76, с. 24].

Подальше нарощування площ зрошення у межах Херсонської області може спричинити погіршення еколого-меліоративного стану зрошуваних земель та загострення водно-екологічної ситуації, насамперед підняття рівня ґрунтових вод. Для утвердження наявності подібної проблематики, а також пошуку шляхів її подолання, в науковій літературі проведено типізацію Херсонської області за забезпеченістю водними ресурсами та екологічними наслідками, що відображено на рис. 2.4.

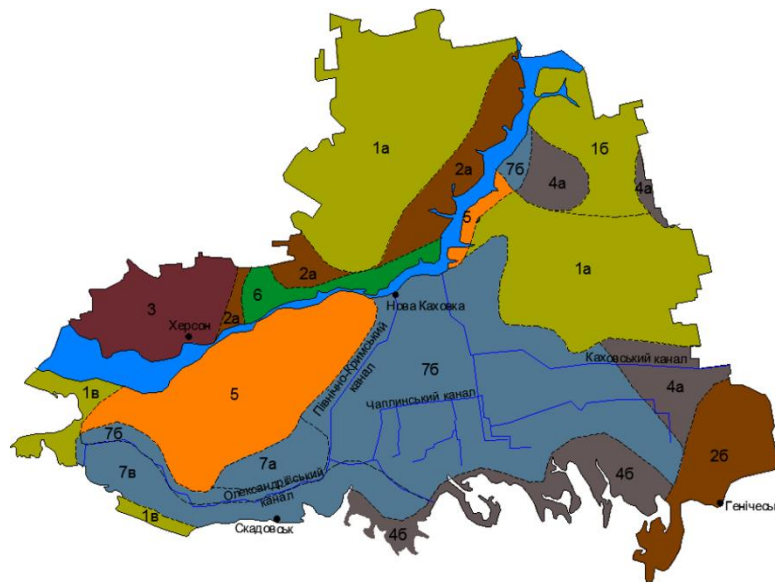

Рис. 2.4. Типізація Херсонської області за забезпеченістю водними ресурсами та екологічними наслідками зрошення (умовні позначки – у табл. 2.3.) [109].

Таблиця 2.12

Класифікаційна схема типізації Херсонської області за забезпеченістю водними ресурсами та екологічними наслідками зрошення [109]

№	Водозабезпеченість	Екологічний ризик
1а	низька природна забезпеченість місцевим річковим стоком і	допустимий
1б	підземними водами	підвищений
1в		стійкий
2а	низька природна забезпеченість місцевим річковим стоком і	допустимий
2б	підземними водами, забезпечено локальне зрошення транзитним стоком річок	підвищений
3	низька природна забезпеченість місцевим річковим стоком і підземними водами, забезпечена подача води для зрошення	підвищений
4а	низька природна забезпеченість місцевим річковим стоком і	підвищений
4б	підземними водами, забезпечена подача води для зрошення іригаційною мережею з Каховського водосховища	стійкий
5	низька забезпеченість місцевим річковим стоком, середня забезпеченість прогнозними ресурсами підземних вод	підвищений
6	низька забезпеченість місцевим річковим стоком, середня забезпеченість прогнозними ресурсами підземних вод, забезпечено локальне зрошення транзитним стоком річок	підвищений
7а	низька забезпеченість місцевим річковим стоком, середня	допустимий
7б	забезпеченість прогнозними ресурсами підземних вод,	підвищений
7в	забезпечено подачу води для зрошення іригаційною мережею з Каховського водосховища	стійкий

Таким чином, в Херсонській області переважають території з низьким рівнем природної водозабезпеченості місцевим поверхневим стоком і з забезпеченою додатковою водоподачею поверхневих вод для зрошення

магістральними каналами з Каховського водосховища у поєднанні з зонами підвищеного екологічного ризику або з зонами стійкого екологічного ризику.

Серед негативних екологічних факторів, що впливають на стан земельних ресурсів в Херсонській області, виділяють також опустелювання. Згідно Конвенції ООН про боротьбу з опустелюванням у тих країнах, що потерпають від серйозної посухи та/або опустелювання, особливо в Африці, ратифікованої Верховною Радою України 04 липня 2002 року, опустелювання означає деградацію земель у посушливих, напівпосушливих і сухих субгумідних районах у результаті дії різних факторів, включаючи зміну клімату і діяльність людини [1].

Проблематика опустелювання Херсонщини є закономірним наслідком антропогенного навантаження на земельні ресурси та погіршення їх загального стану, що, в свою чергу, значно впливає на потенціал земельного фонду регіону. Зокрема, за останні десять років внаслідок підвищення температури повітря збільшилось випаровування вологи з ґрунтів. Фахові дослідження вказують на те, що випаровуваність за теплий період року збільшилась з 573 до 660 мм, а опадів за рік випадало в середньому лише 387 мм [23, с. 17].

Зміна кліматичних умов є одним із головних чинників опустелювання Херсонського регіону. Якщо тенденція підвищення температури атмосферного повітря буде зберігатись, а цільові програми не винайдуть дієвих рішень щодо протидії деградації ґрунтів в умовах посушливого клімату в регіоні, то основними негативними зрушенням стануть висихання степової зони, зниження сукупної продуктивності земельних ресурсів Херсонської області, і нарешті – опустелювання території.

Яскравим прикладом наявності зазначеної проблематики є Олешківські піски, про перспективу масштабування яких на весь південь України неодноразово зазначали науковці. Дослідження палеонтологів та археологів доводять, що Олешки раніше були вкриті ґрунтами з високими показниками родючості, масивними лісовими насадженнями із сосни, дуба,

осики, берези, липи та іншими породами дерев. Однак на сьогодні загальна площа всього піску становить майже 200 000 га, що робить Олешківські піски «найбільшою пустелею Європи» [86, с. 494].

Олешківські піски прийнято вважати екзотичною місцевістю, котра привертає увагу туристів по всьому світу. Однак причиною виникнення такої зони відпочинку стали не природні фактори, а насамперед негативізм антропогенного навантаження на місцевість, зокрема порушення процедур розорювання та інтенсифікація висихання степів. Внаслідок знищення лісового покриву опустелюванню сприяє вітрова ерозія, що розносить піски по території Херсонщини.

Для протидії поширенню Олешківських пісків створюються штучно насаджені густі ліси. Однак виникла низка проблем природного та антропогенного фактору, що перешкоджають цьому процесу: знижується рівень ґрунтових вод на території нижньодніпровських пісків, продовжується підвищення температури атмосферного повітря та зміна режиму опадів, виникають пожежі антропогенного характеру [17, с. 116].

На сьогодні на території Олешківських пісків створено парк, що вважається вагомим внеском у справу охорони земельних ресурсів України. Одним з основних завдань, покладених на національний природний парк, є організація та здійснення науково-дослідних робіт з вивчення природних комплексів та їхніх змін, розроблення та впровадження наукових рекомендацій з питань охорони навколишнього природного середовища, відновлення порушених екосистем, управління та ефективного використання земельних ресурсів тощо.

Головним фактором, що перешкоджає використанню земельних ресурсів Херсонщини за екологічним спрямуванням, є повномасштабне вторгнення російської федерації в Україну. Військова інтервенція завдала значної шкоди природно-ресурсному потенціалу регіону.

На початку повномасштабних військових дій на території Херсонської області, зокрема біля сіл Геройське та Іванівка, тривали лісові пожежі, які

було важко локалізувати та погасити внаслідок тимчасової окупації області. Міністерство захисту довкілля та природних ресурсів України звітувало, що пожежі охопили 130 га лісу на Херсонщині: 70 га – у Геройському та 60 га – в Іванівському лісництвах. Через дії окупантів, суху та вітряну погоду вчасна локалізація пожеж ускладнювалась, адже росіяни не пропускають лісову охорону до осередків загорянь. Таким чином, вогонь знищив цілі екосистеми українських лісів, які потім важко буде відновити [96, с. 498].

Додаткову проблематику зумовлює наявність у лісах Херсонщини великої кількості ракет, що впали, а також нерозірваних боєприпасів. Як показує досвід Другої світової війни, це буде представляти потенційну небезпеку для регіону протягом багатьох десятиліть.

На стан земельних ресурсів регіону значно вплинуло потрапляння вибухонебезпечних предметів, пально-мастильних матеріалів, елементів важких металів і сплавів, важкорозчинних хімічних речовин та інших предметів у воду та ґрунт, що зумовлює їх постійне забруднення. Внаслідок військових дій зруйновано, пограбовано, забруднено численні об'єкти гідромеліоративної інфраструктури.

За попередніми розрахунками дослідників Київської школи економіки – близько 19% усіх зрошуваних сільськогосподарських угідь України розташовано на тимчасово окупованій Херсонщині [65, с. 7]. Окрім прямих негативних наслідків активних бойових дій на території регіону, обмежується доступ фермерів до сільськогосподарських земель та збору врожаю.

Окрім вищевказаних екологічних збитків внаслідок військових дій в Херсонській області, можна також виділити:

- знищення херсонської птахофабрики у Чернобаївці;
- пожежі на Кінбурнському півострові, що впливають на екосистему досліджуваного регіону;
- екологічна катастрофа Азовського та Чорного морів;
- хаотичне скидання води на Каховській ГЕС та ймовірність її підриву;

- витік мастила в річку Дніпро (шкідливі речовини течією несе у дельту Дніпра, в бік заповідної зони Національного природного парку «Нижньодніпровський»).

Отже, використання земельних ресурсів за екологічною спрямованістю вимагає вироблення комплексу заходів, зумовлених негативним впливом антропогенного та природного навантаження на земельний фонд Херсонщини, основними з яких є: посушливий клімат досліджуваного регіону, необроблюваність земель, прояв водної та вітрової ерозії, опустелювання, перенавантаження родючих чорноземів вибухонебезпечними речовинами, шкідливі викиди в атмосферне повітря внаслідок бойових дій тощо. На сьогодні стан земельних ресурсів Херсонської області можна охарактеризувати як незадовільний, що підтверджується особливостями ґрунтово-ерозійного районування Херсонщини, типізацією Херсонської області за забезпеченістю водними ресурсами та екологічними наслідками зрошення тощо.

РОЗДІЛ 3. РОЗВИТОК ПОТЕНЦІАЛУ ЗЕМЕЛЬНИХ РЕСУРСІВ ХЕРСОНСЬКОЇ ОБЛАСТІ

3.1. Сукупна продуктивність земельних ресурсів Херсонської області як складова природно-ресурсного потенціалу регіону

Основним завданням раціонального використання земельних ресурсів в будь-якому регіоні є формування такої територіальної організації, за якої стає можливим дотримання екологічного та економічного балансу для отримання найбільшого продуктивного потенціалу земельних ресурсів. Продуктивність є економічною категорією та залежить від багатьох природних та антропогенних факторів.

Продуктивність земельних ресурсів зазвичай пов'язана з вирощуванням сільськогосподарських культур, їх економічною ефективністю та дохідністю. Закономірним є те, що до малопродуктивних відносяться сільськогосподарські угіддя, ґрунти яких характеризуються негативними природними властивостями, низькою родючістю, а їх господарське використання за призначенням є економічно неефективним [16, с. 6].

Продуктивність земельних ресурсів – це співвідношення між кількістю виробленої продукції, наданих послуг із використанням наявних факторів виробництва, тобто здатність створювати продукцію. Цей показник завжди визначається співвідношенням змін кількості факторів виробництва і випущеної продукції із застосуванням відносних значень [29, с. 71].

Загалом продуктивний потенціал земельних ресурсів представляє максимальну можливість в економіці. Його безпосередньо пов'язують із здатністю того чи іншого об'єкта забезпечувати створення матеріального результату людини. В сільському господарстві він є основою для комплексної оцінки властивостей землі, яка відіграє роль знаряддя і предмета праці [104, с. 43].

Варто відзначити, що продуктивний потенціал земельних ресурсів не є

сталим показником. У процесі сільськогосподарського використання він постійно змінюється у зв'язку із поступовим покращенням або погіршенням матеріально-технічної бази, родючості ґрунтів та отриманням сільськогосподарської продукції.

На основі раніше проведених досліджень можна стверджувати, що Україна займає перше місце у світі за часткою земель сільськогосподарського призначення. Натомість Херсонська область займає п'ятнадцяте місце за площею вищевказаних угідь (1962 га). Однак, частка ріллі в досліджуваному регіоні становить 90,72%, що є найвищим показником серед усіх областей України. Це говорить про високе сільськогосподарське освоєння земельних ресурсів в Херсонщині.

Регіон також характеризується значними запасами чорнозему з одними з найвищих продуктивних властивостей, що говорить про здатність давати високі врожаї при дотриманні належних правил господарювання, в тому числі й екологічних.

Визначення продуктивності земельних ресурсів Херсонської області як економічна оцінка полягає у з'ясуванні кадастрової еквівалентної цінності земельної ділянки як природного ресурсу й засобу виробництва в сільському господарстві. В такому аспекті продуктивність як інтегральний показник має тісний зв'язок з грошовою оцінкою земельних угідь Херсонщини, що відображає, в тому числі, рівень економічної ефективності використання того чи іншого виду земельних ресурсів [89, с. 142].

Значення вищевказаної оцінки полягає в тому, що її проведення поширюється на всі види земельних ресурсів, але при цьому проведення економічної оцінки не змінює правового режиму земельних ділянок, не тягне за собою виникнення, зміну чи припинення земельних правовідносин. Дані економічної оцінки земель є основою грошової оцінки земель різного цільового призначення, а також основною інформацією в порівняльному аналізі цінності природних ресурсів [102, с. 39]. Грошову оцінку, зокрема, земель сільськогосподарського призначення відображено в табл. 3.1.

Таблиця 3.1

Нормативно-грошова оцінка земель сільськогосподарського призначення [35]

Область	Рілля	Багаторічні насадження	Сіножаті	Пасовища
АР Крим	26 005	58 459	10 146	4 284
Вінницька	27 184	47 053	3 140	1 558
Волинська	21 806	41 349	6 039	4 479
Дніпропетровська	30 251	55 608	7 972	6 232
Донецька	31 111	58 459	7 247	6 037
Житомирська	21 411	35 646	5 073	4 089
Закарпатська	27 268	37 072	6 522	5 258
Запорізька	24 984	41 349	6 039	4 868
Івано-Франківська	26 087	37 072	4 831	4 479
Київська	26 531	42 775	6 281	4 479
Кіровоградська	31 888	67 015	8 696	6 037
Луганська	27 125	47 053	8 213	5 842
Львівська	21 492	27 091	5 798	4 089
Миколаївська	27 038	47 053	8 213	5 842
Одеська	31 017	62 737	8 938	7 011
Полтавська	30 390	64 163	5 556	4 284
Рівненська	21 938	37 072	5 073	3 700
Сумська	26 793	49 904	6 522	4 674
Тернопільська	29 035	57 034	6 281	5 648
Харківська	32 237	67 015	6 281	6 427
Херсонська	24 450	37 072	5 315	4 284
Хмельницька	30 477	52 756	6 764	5 258
Черкаська	33 646	74 144	8 455	5 648
Чернівецька	33 264	62 737	5 556	5 063
Чернігівська	24 065	55 608	8 696	5 063

Згідно даних табл. 3.1, вартість ріллі в Херсонській області становить 24 450 грн/га, що є двадцятим показником серед усіх областей України. Варто відзначити, що коефіцієнт розораності сільськогосподарських земель в регіоні, про що раніше зазначалось в дослідженні, є найвищим в країні. Майже аналогічна вартість відстежується в Чернігівській (24 065 грн/га) та Запорізькій (24 984 грн/га) областях. Найвища вартість зафіксована в Черкаській області (33 646 грн/га), а найменша – в Житомирській (21 411 грн/га).

За вартістю багаторічних насаджень Херсонська область перебуває на двадцять третій позиції (37 073 грн/га), що відображено в табл. 3.1. Нижчі

показники мають тільки Житомирська (35 646 грн/га) та Львівська (27 091 грн/га) області. Найвища вартість відстежується в Черкаській області, а саме 74 144 грн/га.

За вартістю сіножатей Херсонська область також знаходиться на останніх позиціях (5 315 грн/га). Невелику перевагу мають Полтавська та Чернівецька області (по 5 556 грн/га), а значно відстає Вінницький регіон (3 140 грн/га). Натомість найбільшу вартість сіножатей зафіксовано в АР Крим, а саме 10 146 грн/га.

За даними табл. 3.1, Херсонська область займає двадцять перше місце за вартістю пасовищ (4 284 грн/га). Менші значення фіксуються тільки в Житомирській (4 089 грн/га), Львівській (4 089 грн/га), Рівненській (3 700 грн/га) та Вінницькій (1 558 грн/га) областях. Натомість найбільша вартість пасовищ відзначається в Одеській області, а саме 7 011 грн/га.

Отже, постає питання збільшення вартості земель сільськогосподарського призначення в досліджуваному регіону, яке напряду залежить від якості таких земель, місця їх географічного розташування, наявної кількості у масиві, сукупної продуктивності земельних ресурсів, економічної складової попиту і пропозиції на місцевому чи світовому ринку тощо [57, с. 4].

Варто погодитись з висновком А.С. Поліщук про те, що основними факторами впливу на зростання вартості земельних ресурсів в Україні є валова додана вартість аграрного сектору, землемісткість, землевпорядна організація території фермерських господарств та їх кількість і розміри, а також система кредитування [78, с. 64].

Таким чином підтверджується наявність цілого ряду факторів, що впливають на грошову оцінку земельних ресурсів як один із показних їх сукупної продуктивності. Одним із таких показників виступає якість ґрунтів, що безпосередньо впливає на продуктивність земельних ресурсів та ефективність їх використання. Цілком закономірною є необхідність покращення стану земельних ресурсів в Херсонській області, що дозволить

підвищити досліджувані показники.

Показник родючості ґрунтів, їх агрономічні властивості та придатність до вирощування сільськогосподарських культур безпосередньо впливають на сукупну продуктивність земельних ресурсів досліджуваного регіону. Родючість ґрунту є одним з найважливіших факторів для отримання максимальної врожайності. Для отримання комплексного уявлення про родючість ґрунтів Херсонщини спочатку треба відобразити карту ґрунтів Херсонської області, що зроблено на рис. 3.1.

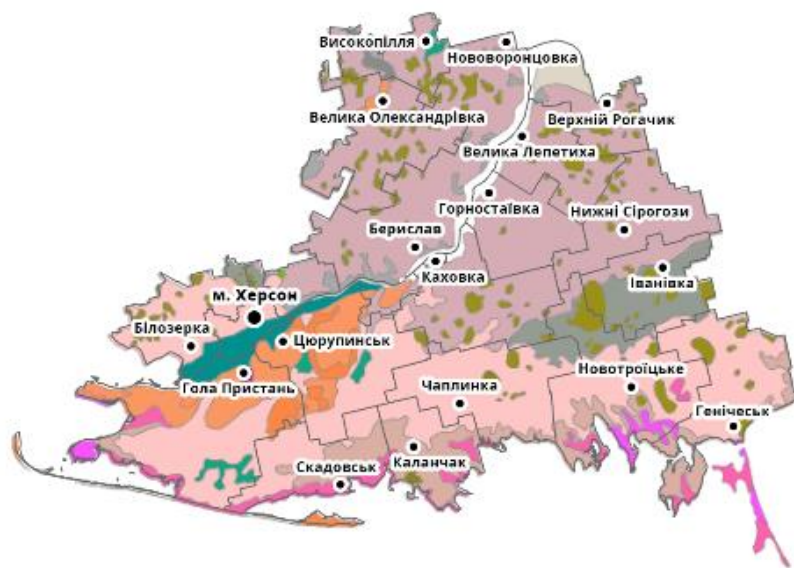

Рис. 3.1. Карта ґрунтів Херсонської області [42]

Виходячи з рис. 3.1, північна частина регіону покрита південними малогумусними чорноземами, а південна – темно-каштановими залишково-солонцюватими та в меншій частині солонцюватими ґрунтами. В районі р. Дніпро відстежуються лучно-болотні ґрунти. Олешківський район, особливо біля районного центру та Голої Пристані, характеризується дерновими піщаними та глинисто-піщаними ґрунтами, дерновими оглеєними ґрунтами, а також пісками слабозадренованими, слабогумусованими і негумусованими.

На самому півдні Херсонської області зафіксовано солонці, солончаки та солончаковий мул. Значно в меншій частині по всьому регіону

відстежуються лучно-чорноземні оглеєні солонцювато-осолоділі ґрунти та дернові глейові солонцювато-осолоділі ґрунти. Найменшу частку по регіону мають лучно-чорноземні, в тому числі глибоко-солонцюваті, ґрунти.

Отже, Херсонська область характеризується великим різноманіттям ґрунтового покриву, що має безпосередній вплив на родючість ґрунтів досліджуваного регіону. Зокрема, розробка і впровадження заходів із збереження та поліпшення родючості ґрунтів вимагає наявності всебічної достовірної інформації про їх еколого-агрохімічний стан. Основним джерелом такої інформації є результати щорічного агрохімічного моніторингу ґрунтів на землях сільськогосподарського призначення [45, с. 151].

Специфічною особливістю Херсонської області, що відображено на рис. 3.1, є наявність солонцевих ґрунтів. Солонцюватість є одним із факторів зниження сукупної продуктивності ґрунтів досліджуваного регіону. Пануючі східні, південно-східні та південно-західні вітри щорічно приносять з берегової лінії морів, Сивашу та Дніпровського лиману до 250-350 кг/га солей, що випадають з опадами на поверхню ґрунту. Сольові відкладення на 60-70% складаються з хлоридів і сульфатів магнію та натрію. Агресивна дія солей на ґрунтовий покрив призводить до його деградації [15, с. 101].

Оскільки Херсонська область посідає перше місце за зрошенням сільськогосподарських земель серед усіх регіонів України, то в результаті зрошення утворюються вторинно-осолонцювані ґрунти, які можуть розвиватись з ряду причин:

- накопичення солей за поливів водою низької якості;
- накопичення солей в результаті підняття рівня підґрунтових вод, які несуть з собою солі, або проходять через сольові горизонти [90, с. 74].

Для підвищення сукупної продуктивності земельних ресурсів Херсонщини необхідним є боротьба з осолонцюванням ґрунтів, їх деградацією. Наразі хімічна меліорація таких ґрунтів є основним заходом зменшення ступеню деградації, проте такі роботи досить енергоємні та

потребують значних капіталовкладень, тому на цей час проводяться вкрай рідко лише в поодиноких господарствах. Для підвищення ефективності боротьби з вищевказаною проблематикою застосовуються органічні та мінеральні добрива. Внесення органічної речовини посилює біологічну активність солонців, збільшує виділення вуглекислоти, яка сприяє кращому розчиненню ґрунтових карбонатів, а отже, більш швидкому заміщенню обмінного натрію кальцієм [40, с. 367].

Попередньо проведені дослідження зумовлює необхідність комплексного уявлення про стан родючості ґрунтів в Херсонській області, що відображено на рис. 3.2.

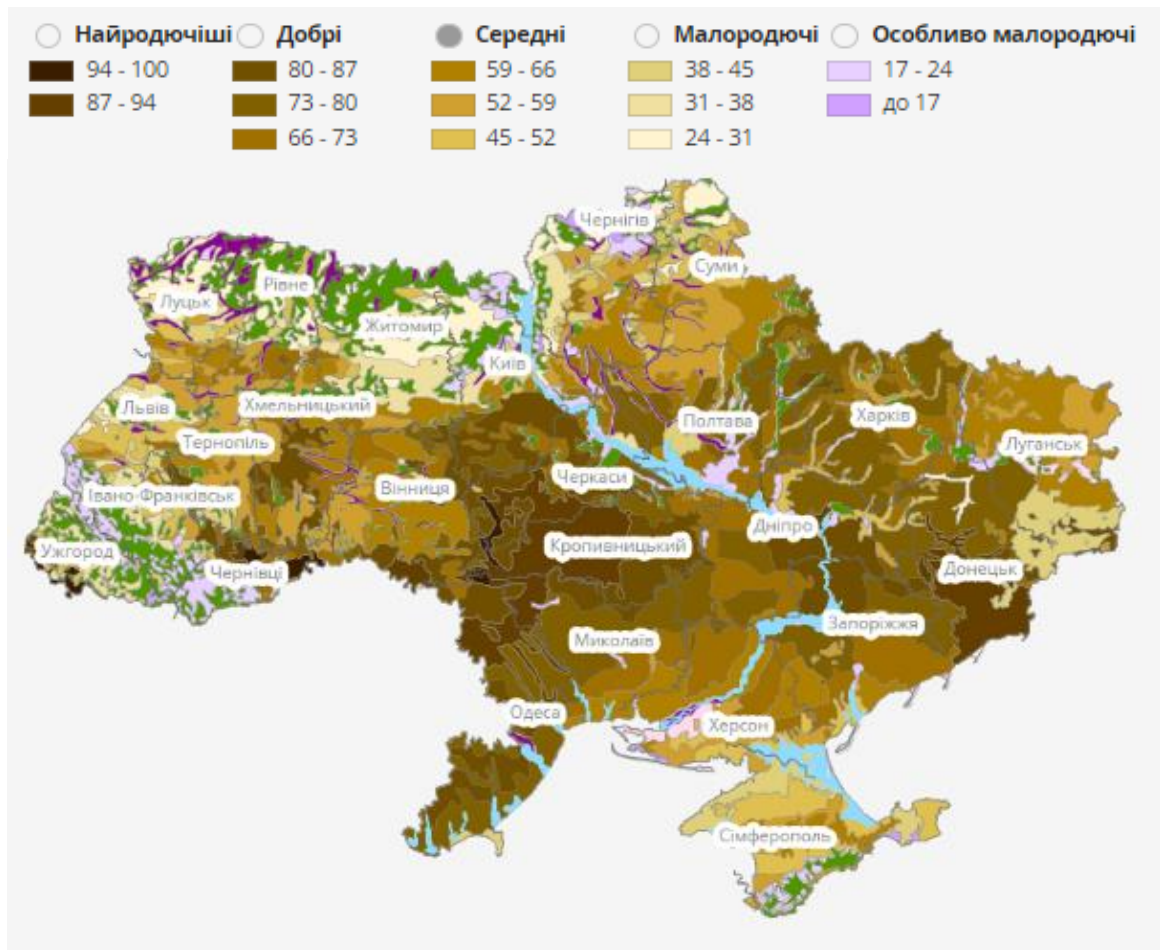

Рис. 3.2. Карта родючості ґрунтів України [42]

Виходячи з рис. 3.2, в Херсонській області переважають «добрі» та «середні» ґрунти за шкалою родючості ґрунтів. Зокрема, найбільша частка найродючіших ґрунтів в Україні відстежуються на півдні Черкаської та

Донецької областей, на заході Кіровоградської та на півночі Одеської областей. «Добрі» ґрунти з середнім балом родючості 66-87 зафіксовано майже по всьому Причорноморському економічному регіону, а також в частині центрального степу. Малородючими ґрунтами характеризується західна Україна, південна частина Луганщини, а також північ Київщини, Чернігівської, Сумської областей та АР Крим.

Враховуючи дані, відображені на рис. 3.2, значна розораність земель Херсонської області та збільшення частки «середніх» ґрунтів в регіоні є прямим наслідком інтенсивної експлуатації земельних ресурсів, внаслідок чого актуалізується питання покращення стану земельного фонду в досліджуваному регіоні.

Про невтішні прогнози, зокрема, для урожайності на Херсонщині неодноразово наголошували фахові науковці. Однією з головних проблем у цій сфері виділяють зміну клімату, який і так є посушливим в регіоні. За даними інформаційно-аналітичного порталу Green Deal, найбільших втрат внаслідок зміни клімату зазнають Черкаська, Херсонська, Кіровоградська, Полтавська та Вінницька області [36].

За прогнозами, викладеними в дослідженні Світового банку про вплив зміни клімату на ключові сектори економіки України, до середини століття внаслідок різних чинників, зокрема і зміни клімату, спостерігатиметься зниження врожайності основних сільськогосподарських культур України, в тому числі ячменю, кукурудзи та соняшника. Проте врожайність озимої пшениці на півночі та північному заході України до 2050 року може зрости на 20-40% у порівнянні з 2010 роком. Прогнозується також значне скорочення площ, придатних для вирощування ялини, бука, сосни та дуба – ключових порід деревини в Україні [11].

На основі вищевказаного прогнозу Україні рекомендується:

- зміцнювати інституції, механізми формування політики та планування;
- підвищувати науковий потенціал і сприяти проведенню наукових

досліджень;

- здійснювати перехід до кліматично збалансованого сільського та лісового господарства;

- розробити більш комплексну оцінку впливу зміни клімату на рівні областей, особливо щодо забезпечення водою та відповідних витрат на визначення конкретних аспектів кліматичних ризиків (для планування розвитку на місцевому рівні, щоб адаптувати дії у галузях, де виникають найбільші ризики в певних областях України, зокрема в Херсонській області) [66].

Окрім природних факторів, необхідно звернути увагу на тяжкі наслідки збройної агресії проти України, що безпосередньо впливає на зменшення сукупної продуктивності земельних ресурсів Херсонщини. Так, через постійні пожежі, що виникають по всій лінії фронту, тільки за липень минулого року 10 843 га зернових насаджень були знищені, що особливо помітно на рис. 3.3.

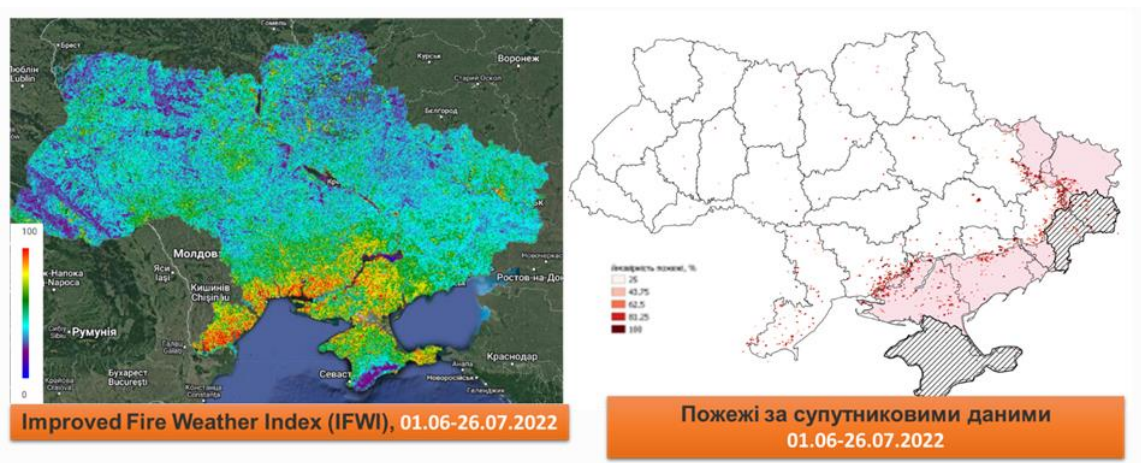

Рис. 3.3. Пожежі на землях сільськогосподарського призначення на лінії фронту за період 01.06-26.07.2022 рр. [106]

На сьогодні 88% відсотків території Херсонської області досі знаходиться під тимчасовою окупацією російських військ. Це повністю унеможливує доступ до земельних ресурсів на окупованих територіях, проведення посівної кампанії та збір майбутнього урожаю. Однією з

головних проблем залишається неможливість проведення оцінки земель сільськогосподарського призначення, контролю за станом використання ресурсів досліджуваного регіону, практичної реалізації прийнятих програм регіонального розвитку, тощо.

За поточними оцінками експертів, внаслідок військової агресії завдано наступних втрат агропромислового комплексу:

- завдана шкода земельним ресурсам становлять 4,3 млрд дол. США;
- непрямі втрати через недоотриманий врожай сільськогосподарських культур оцінюються у 9,6 млрд дол. США;

- прогнозується зниження врожаю для виробництва пшениці (очікується 33% спад), соняшнику (32%) і ячменю (31%), оскільки значна частина виробництва цих культур знаходиться безпосередньо у прифронтовій зоні та на тимчасово окупованих територіях. Бойові дії порівняно менше впливають на врожай кукурудзи, порівняно з врожаєм інших культур, очікується зниження врожаю у розмірі 18%. Також очікується на 22% менший врожай інших сільськогосподарських культур, що означає додаткові недоотримані доходи у розмірі приблизно 3,3 млрд дол. США [73, с. 359].

За планами Національної ради з відновлення України від наслідків війни, у період 2022-2032 рр. буде реалізовано 850 інвестиційних проєктів на суму 37 млрд дол. США у сфері сільського господарства та агропромислового комплексу: розвиток переробки в агросекторі – 10,2 млрд дол. США, будівництво системи іригації на загальній площі 1 млн га – 4 млрд дол. США, нарощування виробництва сільгосппродукції з високою доданою вартістю – 7,7 млрд дол. США, рекультивація пошкоджених війною земель – 1,6 млрд дол. США, нарощування виробництва продукції тваринництва – 5,5 млрд дол. США, сприяння переходу агропромислового комплексу України до «зеленого» розвитку – 1 млрд дол. США [64].

Отже, продуктивність земельних ресурсів є співвідношенням між кількістю виробленої продукції, наданих послуг із використанням наявних

факторів виробництва, тобто здатність створювати продукцію. Продуктивний потенціал земельних ресурсів не є сталим показником, адже у процесі сільськогосподарського використання він постійно змінюється у зв'язку із поступовим покращенням або погіршенням матеріально-технічної бази, родючості ґрунтів та отриманням сільськогосподарської продукції. На грошову оцінку земельних ресурсів як показник їх продуктивності впливає цілий ряд факторів, основним з яких є родючість ґрунтів. За шкалою родючості в Херсонській області переважають «добрі» та «середні» з середнім балом 45-87. Однією з головних проблем зменшення урожайності на Херсонщині визначають зміни клімату, який і так є посушливим в регіоні. Важливою проблемою є вторгнення російської федерації в Україну, внаслідок чого тільки за липень минулого року 10 843 га зернових насаджень були знищені.

3.2. Напрями подолання проблеми втрати потенціалу земельних ресурсів Херсонської області

Земельні ресурси є основною складовою розвитку будь-якого регіону. В соціально-економічному розвитку Херсонської області земельному фонду відводиться ключова роль. Так, земельні ресурси є базисом економічної діяльності, територіальним ресурсом, основою господарської діяльності (сільського, лісового господарства) та формування капіталу. Рівень соціально-економічного життя населення Херсонщини безпосередньо залежить від потенціалу земельних ресурсів, а дослідження напрямів подолання втрати такого потенціалу слід розглядати в тісному взаємозв'язку з понятійно-категоріальним апаратом в частині трактування категорія «потенціал земельних ресурсів».

Поняття «потенціал» в цілому трактується як можливості, наявні сили, запаси, засоби, що можуть бути використані. Дана категорія застосовується до багатьох об'єктів, однак спільною рисою для досліджуваного поняття є

певна сукупність можливостей, спроможностей в тій сфері, в якій застосовується [41, с. 79]. Отже, під потенціал слід розуміти сукупність можливостей і спроможностей, засобів, ресурсів і резервів для здійснення будь-якої діяльності, або досягнення певного результату.

Категорія «потенціал земельних ресурсів» визначається як сукупність земельних ресурсів та умов, залучених, або можуть бути потенційно залучені в процес суспільного виробництва, а також можливість природної системи до відновлення й відтворення при прийнятому рівні споживання невідтворюваних ресурсів. Основною складовою потенціалу земельних ресурсів є родючі землі, які є одночасно частиною земельного фонду регіону. Земельно-ресурсний потенціал Херсонщини характеризується наявністю високого біопродуктивного потенціалу, а в його структурі переважає велике різноманіття ґрунтів [10, с. 551].

Таким чином, для визначення шляхів подолання втрати потенціалу земельних ресурсів Херсонської області необхідно провести комплекс оцінку негативних факторів на стан земельного фонду та виявити практичні шляхи подолання наявних проблем. Одна з таких проблем, що частково окреслювалась в рамках дослідження, є поступова зміна клімату в рамках регіону. Така зміна має особливе значення при визначенні забезпеченості Херсонської області атмосферними опадами, яка відображена в табл. 3.2.

Таблиця 3.2

Характеристика регіону за забезпеченістю атмосферними опадами та температурою повітря

Характеристика років за вологістю	Атмосферні опади, мм		Характеристика років за температурою повітря	Температура повітря	
	за рік (багаторічна норма 450 мм)	за вегетаційний період (багаторічна норма 280 мм)		за рік	За вегетаційний період
Сухі	до 400	до 250	Холодні	< 8,5-9,5	<15-16,0
Середні	401-499	251-309	Помірні	9,5-11,0	16,0-17,5
Вологі	понад 500	понад 310	Теплі	11,0-12,0	17,5-18,0

Джерело: сформовано автором на основі [12]

На основі табл. 3.2 можна зробити висновок, що відстежується неминучість подальшого зростання температури повітря та кількості опадів. Стабільність виробництва сільськогосподарської продукції ставиться під загрозу внаслідок зростання потенційної евапотранспірації в регіоні. Низька рівномірність розподілу опадів та тенденція до збільшення кількості неефективних опадів зливого характеру не будуть спроможні перекрити дефіцит вологи внаслідок посилення випаровуваності та зростання температур вегетаційного періоду [22, с. 17].

Зміна кліматичних умов також має негативний вплив на прискорений розвиток шкідників, зміну їх видового складу в бік розширення, збільшення генерацій і загальної популяції шкочинних організмів тощо. Однією з необхідних передумов для подолання вищевказаної проблематики є реконструкція раніше побудованих та будівництво нових зрошувальних систем у Херсонській області для забезпечення продовольчої безпеки на Півдні України, адже зрошення, не зважаючи на ряд негативних факторів, має прямий вплив на виробництво сільськогосподарських культур при динамічній зміні кліматичних умов в досліджуваному регіоні.

Зрошувальні меліорації є основним фактором реалізації біокліматичного потенціалу, що за умов комплексного впровадження з іншими видами меліорацій забезпечить відтворення ґрунтової родючості та створення стійких високопродуктивних і екологічно безпечних ландшафтів. На думку науковців, до кінця ХХІ сторіччя кліматичні умови будуть наближені до зони сухих субтропіків.

В таких умовах збереження потенціалу земельних ресурсів Херсонщини можливе тільки за рахунок підвищення ефективності зрошувального землеробства і збільшення площ зрошуваних земель. Варто відзначити, що середньорічний стік Дніпра буде збільшуватись, води буде достатньо для існуючих площ зрошення з урахуванням перспективи його подальшого розвитку [59, с. 124].

При дослідженні шляхів подолання втрати потенціалу земельних

ресурсів важливе значення мають еколого-меліоративні заходи, впроваджувані на території Херсонщини. На основі попередньо наведених в дослідженні даних щодо якісних характеристик ґрунтів Херсонської області можна виділити основні еколого-меліоративні заходи в рамках досліджуваної проблематики, що відображено в табл. 3.3.

Таблиця 3.3

Еколого-меліоративні заходи, впроваджувані на землях
сільськогосподарського призначення Херсонської області з урахуванням
стану ґрунтів

Якісна характеристика стану земель	Еколого-меліоративні заходи
1	2
<p>Ґрунти високої потенційної родючості та продуктивності; добре забезпечені поживними речовинами; сприятливі фізико-хімічні і агрофізичні властивості.</p>	<p>Організаційні заходи. Організація та здійснення агрокліматичного моніторингу земель. Агромеліоративні заходи. Внесення розрахункових доз гною та профілактичних доз (0,5-1,5 т/га) кальцієвмісних сполук. Використання місцевих екологічно-безпечних сировинних ресурсів і відходів промисловості: сапропелі, ставковий мул. Агротехнічні заходи. 1. Зональні системи науково-обґрунтованої структури посівних площ, чергування культур у сівозмінах. 2. Диференцьована система обробітку ґрунту, що передбачає різні способи та глибини обробітку з урахуванням біологічних особливостей культур. 3. Раціональне використання добрив визначається за існуючим рівнем забезпеченості ґрунту рухомими елементами живлення і гумусом. Режим зрошення. Оптимальний екологічно безпечний. Водозберігаючий екологічно безпечний Інженерно-меліоративні заходи. Використання систем інженерного горизонтального і вертикального дренажу.</p>
<p>Ґрунти середньої якості. Помірна забезпеченість поживними речовинами і продуктивною вологою; врожаї коливаються у широких межах залежно від окультурення; вимагають заходів з усунення негативних властивостей.</p>	<p>Організаційні заходи. Організація та здійснення агрокліматичного моніторингу земель. Агромеліоративні заходи. Внесення підвищених доз гною (5-10 т/га). На зрошуваних землях внесення профілактичних доз (0,5-1,5 т/га) кальцієвмісних сполук. Агротехнічні заходи: 1. Оптимізація структури посівних площ, чергування культур у сівозміні багаторічних і злакових трав, сидеральних культур, зайнятих парів, зернобобових, солевмісних і солонцевитривалих культур. 2. Ґрунтозахисна система обробітку ґрунту. Режим зрошення. Водозберігаючий екологічно безпечний на фоні заходів з хімічної меліорації води та</p>

Продовження табл. 3.3

1	2
	<p>посиленого контролю за станом земель. Інженерно-меліоративні заходи. Реконструкція і ремонт систем інженерного горизонтального і вертикального дренажу, внутрішньогосподарської зрошувальної мережі</p>
<p>Ґрунти низької якості, придатні під певні культури; потребують систематичного застосування підвищених норм добрив, заходів з меліорації, боротьби з ерозією тощо.</p>	<p>Організаційні заходи. Організація та здійснення агрокліматичного моніторингу земель. Агромеліоративні заходи. Внесення підвищених доз гною (до 15-20 т/га). На зрошенні - кальцієвмісних сполук у дозах від 2 до 5 т/га, використання місцевих екологічно чистих сировинних ресурсів і відходів промисловості: сапропелі, ставковий мул, компости, сидеральні культури. Агротехнічні заходи. 1. Оптимізація структури посівних площ, чергування культур у сівозмінах. Включення у сівозміну багаторічних і злакових трав, сидеральних культур, зайнятих парів, зернобобових, соле- і солонцестійких культур. На солончакових і солонцевих ґрунтах впровадження спеціальних ґрунтозахисних сівозмін. Режим зрошення. Ґрунтозахисний на фоні заходів хімічної меліорації (води та ґрунтів), адаптованих засобів та технологій зрошення, систематичного контролю за станом земель. Заходи з детоксикації ґрунту: промивка ґрунту, внесення адсорбентів (сапропель, вапно, торф); фітомеліорація; добір толерантних культур до окремих видів забруднення. Інженерно-меліоративні заходи. Реконструкція і ремонт систем інженерного горизонтального і вертикального дренажу, внутрішньогосподарської зрошувальної мережі.</p>

Джерело: сформовано автором на основі [12]

Таким чином, на сучасному етапі головним питанням у відновленні зрошення як складової відновлення потенціалу земельних ресурсів Херсонщини має стати мінімізація меліоративного навантаження на ґрунт шляхом раціонального нормованого водокористування і переведення зрошувального землеробства на адаптивно-ландшафтні екологічно безпечні системи. Дефіцит водних ресурсів та екологічна ситуація мають бути визначальними критеріями під час розробки проєктів зрошення.

На сьогодні, в умовах інтенсивного сільського господарства в Херсонській області зі спрямованістю на отримання максимального

прибутку, найбільш дійовим заходом із водозбереження, з одного боку, та оптимізації розвитку деградаційних процесів (підтоплення, вторинне осолонцювання та засолення орного шару ґрунту) – з іншого, є перехід на застосування екологічнобезпечних режимів зрошення сільськогосподарських культур [62, с. 98]. Дослідження авторів базуються на карті-схемі зрошуваних земель Херсонщини, що відображено на рис. 3.4.

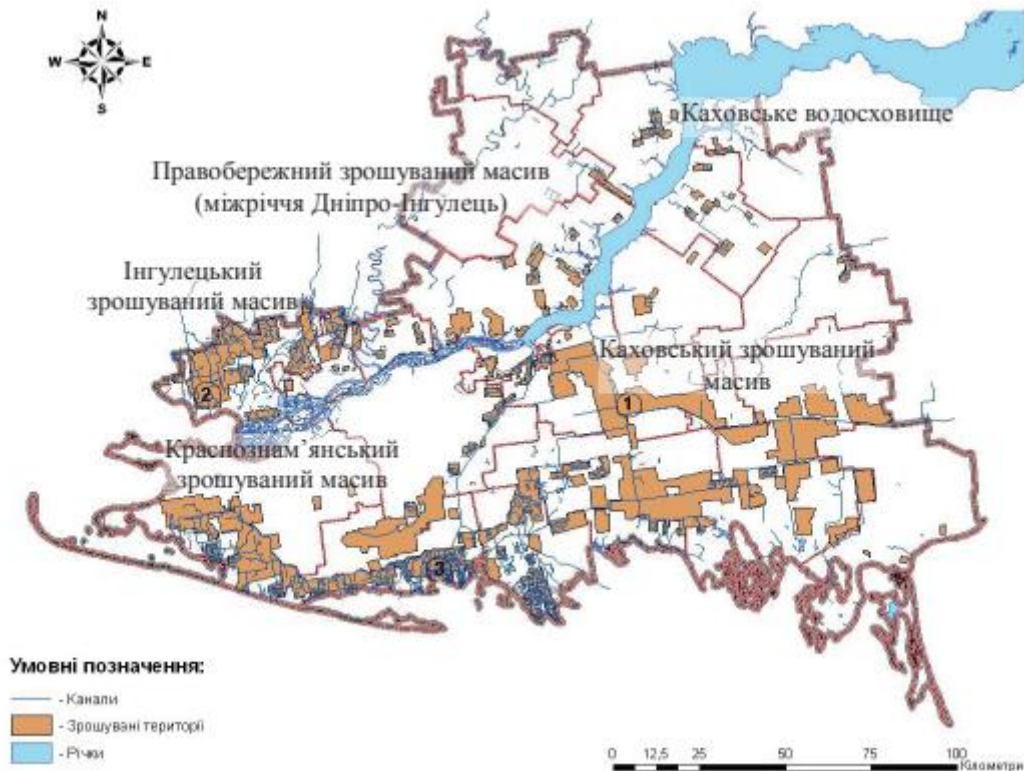

Рис. 3.4. Карта-схема зрошуваних земель у Херсонській області

Екологічно безпечна норма поливу необхідна для забезпечення екологічно безпечного процесу зрошення в досліджуваному регіоні. Вона є достатньою для задоволення поточного дефіциту водоспоживання зрошуваної культури, одночасно запобігаючи або мінімізуючи втрати води через інфільтрацію за межі кореневмісного шару ґрунту. Такий режим вимагає більш досконалої культури зрошення, зокрема за рахунок використання більш досконалих методів, поливної техніки та систем управління зрошенням.

Зокрема, регіональний розвиток підпору Каховського водосховища та

іригаційних каналів, формування куполів підземних вод на зрошувальних масивах на півдні області перетворили долину р. Дніпра, північну прибережну частину озера Сиваш та затоку Чорного моря із зон розвантаження підземних вод на зону їх інтенсивного живлення, як наслідок, Херсонщина майже цілком втратила регіональне природне дренажування і розвантаження підземних вод має переважно висхідний характер [97, с. 141].

Варто погодитись зі шляхами відновлення земельно-ресурсного потенціалу, запропонованими О.О. Шульгою, а саме:

- створення передумов й запровадження технологічного оновлення виробництв, що буде спрямовано на підвищення якісного стану земельних ресурсів, збереження і відновлення родючості ґрунтів;

- створення передумов й забезпечення вдосконалення системи землеустрою на сільських територіях з урахуванням особливостей територіального зосередження окремих видів земельних ресурсів, концентрації окремих виробничих об'єктів;

- створення умов до розбудови екологічної мережі на сільських територіях;

- проведення повної інвентаризації земель на сільських територіях, які використовують у виробничій й невиробничій сферах діяльності;

- проведення зонування земель за видами з метою встановлення цільового використання;

- запровадження системи резервування земельних ресурсів, за необхідності, переведення окремих ресурсів у землі запасу, розширення земель рекреаційного й заповідного фондів, забезпечення їхньої охорони;

- застосування дієвих механізмів захисту прав землевласників і землекористувачів, вирішення земельних спорів відповідно до чинного законодавства;

- забезпечення постійного державного контролю за дотриманням норм з раціонального використання земельних ресурсів;

- запровадження економічних важелів стимулювання з метою

підвищення ефективності використання земель тощо [110, с. 55].

На нашу думку, автор влучно висвітлює регулювання земельних відносин як елемент відновлення потенціалу земельних ресурсів, особливо в Херсонській області. Земельна реформа в Україні, яка розпочалася у 2021 році, характеризується наявністю певних прогалин, що негативно впливають на стан землекористування в досліджуваній області. Тому при регулюванні земельних відносин необхідно консолідувати нормативно-правову базу регулювання землекористування, землеустрою та управління земельними ресурсами сільськогосподарського призначення. Особливу увагу слід приділити визначенню пропозицій щодо покращення умов та механізмів ефективного землекористування.

Не менш важливу роль в досліджуваній проблематиці займають організаційно-адміністративні заходи, а саме: порядок реєстрації та перереєстрації земельної власності та угод із землею, встановлення меж розміру земельної ділянки, зонування територій, обмеження технологій, видів і форм використання землі тощо.

Як відзначає Н.М. Пряслова, подолання прогалин земельної реформи, що безпосередньо впливає на збереження потенціалу земельних ресурсів, перебуває у тісному взаємозв'язку з економічними заходами, що передбачають вибір системи ведення господарства, використання вартісних вимірників для орієнтації землекористувачів. Збереження необхідної властивості земельних ресурсів без взаємоузгоджених в деталях механізмів регулювання дій із землею неможливо [82, с. 112].

Для цього повинно бути розроблена система кількісних та якісних показників, динаміка яких можна вважати вираженням оцінки раціонального їх використання. Тільки за цих умов можна досягти збереження та підвищення потенціалу земельних ресурсів Херсонщини.

Варто відзначити, що земельно-ресурсний потенціал на досліджуваній території навряд чи збільшиться без активізації залучення інвестицій у сільськогосподарські угіддя та вдосконалення технологій виробничого

сектору. Основними перешкодами для раціонального використання земельних ресурсів є залежність від фізичних, кліматичних та біологічних факторів, а також економічних чинників, крім того, тривалі строки окупності інвестицій в аграрний сектор, сезонність виробництва, недостатня кредитоспроможність та привабливість інвестицій в сільськогосподарські землі. Подальший розвиток аграрного сектору в Херсонській області може бути досягнутий лише за умови ефективної координації процесів формування та використання земельно-ресурсного потенціалу [20, с. 71].

Отже, потенціал земельних ресурсів визначається як сукупність земельних ресурсів та умов, залучених, або можуть бути потенційно залучені в процес суспільного виробництва, а також можливість природної системи до відновлення й відтворення при прийнятому рівні споживання невідтворюваних ресурсів. Подолання втрати потенціалу земельних ресурсів Херсонщини має здійснюватися на підставі комплексного й системного підходів з урахуванням регіональних природно-кліматичних особливостей, асиміляційного потенціалу природних ландшафтів, які є базисом для самовідновлення і збереження природно-біологічних особливостей територій.

3.3. Перспективи екологічної реабілітації стану земельних ресурсів Херсонської області

Навколо дослідження стану земельних ресурсів Херсонської області постійно ведуться наукові дискусії, спільною рисою яких є твердження про те, що стан земельних ресурсів є незадовільним, а екологічна реабілітація земельного фонду регіону вимагає вироблення дієвих програм з визначенням реальної можливості їх реалізації на практиці. Відзначимо, що спроби згрупувати шляхи подолання негативних екологічних факторів на природно-ресурсний потенціал Херсонщини здійснено різними Департаментами Херсонської обласної державної адміністрації. На сьогодні мова йде лише

про проекти, реалізація яких унеможливлена повномасштабними бойовими діями на території регіону.

Зокрема, Проект Програми охорони довкілля Херсонської області на 2022-2024 роки, розроблений Департаментом захисту довкілля та природних ресурсів, передбачає наступні заходи запобігання, зменшення та пом'якшення негативних наслідків для довкілля:

- а) раціонально та економно використовувати природні ресурси на основі поширення сучасних технологій;
- б) здійснення заходів щодо запобігання забрудненню, виснаженню земельних ресурсів та негативному впливу на навколишнє середовище;
- в) здійснення заходів з відтворення відновлюваних природних ресурсів;
- г) застосування біологічних, хімічних та інших методів поліпшення якості земельних ресурсів, що забезпечують охорону навколишнього природного середовища та безпеку здоров'я населення;
- д) збереження земель та об'єктів природно-заповідного фонду та інших територій, що підлягають особливій охороні [80].

Проектом Регіональної програми з використання та охорони земель у Херсонській області на 2020-2024 роки передбачено розроблення робочих проектів землеустрою з рекультивації порушених земель та впровадження цих робочих проектів з метою повернення порушених земельних ділянок (ділянки не належать до особливо цінних земель) до стану, придатного для використання у сільськогосподарському та лісогосподарському виробництві, а також відновлення функцій порушених земель [79].

На нашу думку, зазначені програми хоча й затверджують курс на екологічну реабілітацію стану земельних ресурсів Херсонщини, однак містять недостатню практичну основу для впровадження їх на практиці. Тобто визначення завдань для подолання негативних екологічних факторів є лише початковим етапом збереження потенціалу земельних ресурсів, а не фінальною стадією подолання існуючих проблем.

Як раніше зазначалось в дослідженні, однією з головних проблем втрати природно-ресурсного потенціалу регіону є значний рівень ерозійних процесів, на що вплинуло безліч природних та антропогенних факторів. Комплекс протиерозійних заходів, впроваджуваний на території Херсонської області, можна поділити на групи: організаційно-господарські, лісомеліоративні, гідротехнічні, агротехнічні.

Організаційно-господарський комплекс передбачає раціональне ведення сільського господарства, обґрунтований вибір ділянок під ґрунтозахисні, яружні, полезахисні насадження рослинності; раціональне розміщення поселень та околиць; правильне розташування полів (довга сторона повинна розташовуватись вздовж горизонталей району) [58, с. 35].

Вищевказані заходи, в першу чергу, мають тісний взаємозв'язок з економічною оцінкою потенціалу регіону та спрямовані на раціональний розподіл земельних угідь з урахуванням особливостей ерозійних процесів конкретного району Херсонщини, типу самої місцевості та ландшафтно-організації території. Наприклад, на довгих схилах з високою протяжністю, де інтенсифікуються процеси водної ерозії, рекомендовано організувати рілля смугами. В районах, де ерозійні процеси є особливо небезпечними (у відповідності з ґрунтово-ерозійним районуванням Херсонської області), мають використовуватись постійні посіви з багаторічних трав, чагарників і дерев. Еродовані ділянки відводять під ґрунтозахисні лучно-пасовищні сівозміни, а сильно еродовані – для постійного залуження чи залісення [9].

Проведення лісомеліоративних заходів на Херсонщині має ряд невирішених проблем, для подолання яких необхідне проведення інвентаризації земельного фонду, зайнятого лісовими насадженнями, для подальшого аналізу комплексних показників стану захисних насаджень на території регіону.

На основні досліджень науковців Науково-дослідного інститут лісового господарства та агролісомеліорації ім. Г.М. Висоцького встановлено, що у багатьох випадках далеким від оптимального виявилось

розташування лісосмуг, особливо на схилових землях, коли, орієнтуючись на протидію шкодочинним вітрам, їх розмістили під невірним кутом до горизонталей схилу [84, с. 65].

Таким чином, для протидії ерозійним процесам в Херсонській області, доцільно: провести інвентаризацію земель; збільшити кількість захисних насаджень за умови відповідності типу умов місцезростання; розробити лісогосподарські заходи у всіх насадженнях з різним породним складом; відмовитись від використання нестійких до зовнішніх факторів впливу та недовговічних порід та провести підбір нових порід на науковій основі.

Впровадження агротехнічних протиерозійних заходів надасть змогу ослабити поверхневий стік та перенаправити його у внутрішньо ґрунтовий. Серед основних агротехнічних заходів, що позитивно впливають на екологічну реабілітацію досліджуваного регіону, виділяють наступні:

- контурне землеробство та обробіток ґрунтів по горизонталі (дозволить зменшити вдвічі змив ґрунту та майже повністю поверхневий стік);
- обвалування з перемичками (спрямоване на створення на поверхні мережі мікроводойм, що затримують талу воду);
- оранка снігу, прикочування, нагороджування (сприятимуть створенню рівномірного сніжного покриву);
- розміщення лісосмуг уздовж загального напрямку горизонталей (спрямоване на запобігання локальним концентраціям снігу);
- кротування ґрунту (з метою регулювання стоку та запобігання змиву ґрунту);
- глибока зяблева оранка (спрямована на збільшення вологи та зменшення процесів змиву) [107, с. 44].

Відзначимо, що вибір необхідних протиерозійних заходів повністю залежить від особливостей ерозійних процесів на конкретній території Херсонської області, що відображено в табл. 3.4.

Таблиця 3.4

Комплекси необхідних протиерозійних заходів в рамках конкретної території

Херсонської області [19, с. 51]

№	Територія Херсонської області	Характеристика ерозійних процесів	Комплекси необхідних протиерозійних заходів
1	Степова рівнинна територія області (території колишніх Нижньосірогозького, Генічеського, Іванівського, Новотроїцького, Чаплинського, Каланчацького, Скадовського, південної частини Каховського та приморської частини Голопристанського району)	Зона значної вітрової та слабкої водної ерозії	Лісомеліоративні заходи, полезахисні лісосмуги та виконання комплексу протиерозійних агротехнічних заходів
2	Ареал піщаних ґрунтів колишніх Олешківського, Голопристанського, Новокаховського районів	Значна вітрова ерозія, водна ерозія майже відсутня	Лісомеліорація, створення більш густої системи захисних насаджень, комплекс протиерозійних заходів
3	Землі лівобережжя Каховського водосховища (території прибережної частини колишніх Каховського, Верхньорогачицького, Великолепетиського, Горностаївського районів)	Зона поширення вітрової та водної ерозії, у великих яружно-балкових системах-значна водна ерозія	Комплекс лісомеліоративних, гідротехнічних та агротехнічних заходів. Контурно-меліоративна організація території
4	Територія правобережжя Дніпра, басейни річок Дніпра та Інгульця (землі колишніх Бериславського, Білозерського, Великоолександрівського, Високопільського, Нововоронцовського районів)	Зона слабкої вітрової та значної водної ерозії	Комплекс протиерозійних заходів. Обов'язкова контурно-меліоративна організація території господарств, які знаходяться в басейнах Дніпра та Інгульця.

Екологічна реабілітація стану земельних ресурсів Херсонської області, окрім комплексу протиерозійних заходів, також передбачає вирішення проблематики неспроможності зрошувальних і дренажних систем виконувати функцію з ресурсного та продовольчого забезпечення регіону та всієї країни через вкрай низький рівень використання наявного потенціалу. Проблематика визнана в тому числі й на державному рівні, підтвердженням

чому є схвалення Стратегії зрошення та дренажу в Україні на період до 2030 року, а за мету взято наступні кроки:

- реформування систем управління зрошенням та дренажем на основі інтегрованого управління водними ресурсами;
- збереження та відновлення родючості ґрунтів, захист територій та населених пунктів від підтоплення, досягнення та підтримання належного стану водозбірних басейнів;
- відновлення та розширення площ зрошуваних земель і дренажних систем;
- створення умов для підвищення конкурентоспроможності вітчизняної сільськогосподарської продукції на світовому ринку;
- підвищення прозорості у сфері якості та цін на послуги зрошення та дренажу;
- підтримка наукових досліджень та підготовка кваліфікованих кадрів [8].

На нашу думку, концепція збільшення площ зрошуваних земель потребує попередньої екологічної оцінки впливу на земельні ресурси досліджуваного регіону, про що зазначалось в попередньому розділі. Для запобігання впливу зрошення на деградацію ґрунтів необхідно провадити ряд практичних заходів, що сприятиме реалізації вищевказаної стратегії та збереженню природно-ресурсного потенціалу Херсонщини.

Тому відновлення та розвиток зрошення в Херсонській області має здійснюватися переважно на зрошувальній системі Каховського центрального каналу, а також на існуючих внутрішньо- та міжгосподарських каналах та існуючій меліоративній інфраструктурі. Існує проблема збільшення зрошуваних площ на зрошувальних системах, що потребує подальшої реконструкції та модернізації відповідних систем. Потенційне збільшення площ поливу відображено в табл. 3.5.

Таблиця 3.5

Загальні площі та площі поливу у межах каналу Р-1 Каховської зрошувальної системи [61, с. 168]

Зрошуваний масив	Загальна площа, га	Площа зрошення, га	Не поливні землі, га
Каховський район			
Всього по району	21352,0037	16329,5686	5022,4351
Херсонський район			
Всього по району	2604,3794	1788,2714	816,108
Всього по каналу	23956,3831	18117,8400	5838,5431

Виходячи з табл. 3.5, навіть в межах двох районів Херсонської області наявна необхідність збільшення площ зрошуваних земель, що сприятиме інвестиційній привабливості регіону, особливо в повоєнний період, а також стане основою для розвитку ринку земель сільськогосподарського призначення.

Обов'язковою умовою модернізації зрошувальних систем є дотримання вимог екологічної безпеки. В першу чергу, реконструкція має проводитись в районах з задовільним еколого-меліоративним станом і з умовою використання для поливу вод І класу якості за екологічними та агрономічними критеріями. Також збільшення площ зрошуваних земель має проводитись за результатами техніко-економічного обґрунтування.

Важливим питанням екологічної реабілітації стану земельних ресурсів Херсонської області є удосконалення і впорядкування системи водокористування. На сьогодні виникли проблеми доочистки питної води, збільшення об'ємів використання артезіанських вод, утилізації відходів виробництва для зменшення їх впливу на якість води в регіоні, інвентаризації місць зберігання господарських відходів тощо. Подібні завдання неодноразово окреслювались в регіональних програмах розвитку, однак стан їх виконання наразі зупинено військовими діями.

Позитивним зрушенням в збереженні природно-ресурсного потенціалу Херсонщини є впровадження на базі діючих об'єктів природно-заповідного

фонду (національних природних парків) еколого-виховної роботи. До мережі об'єктів природно-заповідного фонду області загальнодержавного значення входять: два біосферні заповідники – «Чорноморський» та «Асканія Нова» імені Ф.Е. Фальц Фейна; п'ять національних природних парків – «Азово-Сиваський», «Олешківські піски», «Джарилгацький», «Нижньодніпровський», «Кам'янська Січ»; вісім заказників загальнодержавного значення; один дендрологічний парк загальнодержавного значення – «Асканія-Нова» [18, с.126].

Потенціал повоєнного відновлення природних комплексів та об'єктів заповідного фонду Херсонщини має безпосереднє значення для екологічної реабілітації регіону, адже дозволить відновити та зберегти природну різноманітність ландшафтів Херсонської області, тваринного і рослинного світу, підтримати загальний екологічний баланс навколишнього природного середовища.

Переорієнтування на екологізацію сільського господарства Херсонщини в посушливих кліматичних умовах має базуватись на встановленні оптимальних параметрів агротехнології, оцінці природного зволоження та на його основі – потреби у штучній подачі води задля забезпечення належної ефективності застосовуваних в органічному землеробстві засобів захисту рослин та добрив, які, як відомо, мають жорсткі вимоги до мікрокліматичного вікна та істотно знижують свою ефективність у невідповідних умовах навколишнього середовища [56, с. 176].

Крім того, важливо враховувати агроеліоративний стан і стан забруднення земельних і водних ресурсів (насамперед, техногенне та пов'язане з бойовими діями), і коригувати тактичні та стратегічні агротехнологічні рішення в цьому контексті.

Проблематика опустелювання Херсонської області, що набула особливо значення за останнє десятиліття, також потребує вироблення дієвих механізмів вирішення. На думку експертів, найефективнішими способами боротьби з опустелюванням є:

- збільшення лісистості території;
- розробка проектів землеустрою для екологічного та економічного обґрунтування сівозмін;
- створення водоохоронних зон та прибережних захисних смуг;
- заходи з підтримання та відновлення родючості ґрунтів;
- відновлення трав'яного покриву на територіях, що перебувають під постійним випасом худоби;
- раціональний підхід до землеробства і тваринництва;
- створення споруд для затримання опадів;
- інформаційно-просвітницька діяльність [27].

Запобігання опустелюванню в Херсонській області вимагає раціонального використання опадів, особливо восени та взимку, збільшення води в ґрунті та ефективніше її використовувати. Однак для цього необхідно спочатку поліпшити якість ґрунту шляхом внесення органічних залишків, таких як компост, подрібнена солома і стебла кукурудзи, освоєння відповідних сівозмін і удосконалення методів ведення сільського господарства. Багато вчених вважають, що заорювання подрібненої соломи під час збору врожаю зернових еквівалентне внесенню 20 тонн добрив на гектар. Солом'яні рештки збільшують поглинання води ґрунтом і зменшують поверхневий стік та випаровування води.

Постійні військові дії на території Херсонщини вже спричинили тяжкі наслідки для екології регіону, що в свою чергу актуалізує питання екологічної реабілітації стану земельних ресурсів в повоєнний період. При цьому повоєнне відновлення не стане поверненням в довоєнні часи, а матиме за основу повноцінну розбудову на засадах сталого розвитку та з урахуванням європейського зеленого курсу.

Зелений курс має безпосередній зв'язок з раціональним використанням ресурсів, що зменшує рівень забруднення навколишнього середовища, дозволяє більш ефективно використовувати земельні ресурси зі збереженням екологічного стану території, а в результаті – сприяє зростанню зайнятості та

доходів.

Екологічна реабілітація стану земельно-ресурсного фонду Херсонщини у повоєнний період включатиме наступні кроки:

- реформування державного управління у сфері охорони навколишнього природного середовища;
- запобігання та адаптація до зміни клімату,
- екологічна безпека та ефективне управління відходами;
- збалансоване використання земельних ресурсів з огляду на зростаючий попит та обмежені можливості,
- збереження природних екосистем та біорізноманіття;
- відновлення та розвиток природно-заповідних територій та об'єктів [21].

Таким чином, перспектива екологічної реабілітації стану земельних ресурсів досліджуваного регіону після завершення військових дій в Україні має включати комплекс практичних заходів, серед яких варто виділити: переробку та повторне використання відходів, утворених руйнуваннями внаслідок бойових дій; впровадження найкращих доступних технологій та методів керування при відновленні інфраструктурних та промислових об'єктів; запровадження системи екологічного контролю на основі результатів державної системи моніторингу довкілля; запровадження екологічного страхування як прогресивного інструменту для управління екологічними ризиками; усунення зайвих регуляційних процесів в процесі оцінки впливу на довкілля тощо.

Отже, екологічна реабілітація стану земельних ресурсів Херсонської області передбачає комплекс заходів, спрямованих на подолання негативних наслідків природного та антропогенного навантаження на земельні ресурси, в тому числі спричинених інтенсифікацією бойових дій на території досліджуваного регіону. Комплекс протиерозійних заходів поділяють на групи: організаційно-господарські, лісомеліоративні, гідротехнічні, агротехнічні. Вибір тієї чи іншої групи залежить від ґрунтово-ерозійної зони

регіону. Роботи з відновлення та розвитку зрошення сприятимуть інвестиційній привабливості регіону, а також стануть основою для розвитку ринку земель сільськогосподарського призначення.

Потенціал повоєнного відновлення природних комплексів та об'єктів заповідного фонду Херсонщини дозволить відновити та зберегти природну різноманітність ландшафтів, тваринного і рослинного світу, підтримати загальний екологічний баланс навколишнього природного середовища. Боротьба з опустелюванням передбачає збільшення лісистості регіону, розроблення проєктів землеустрою, встановлення водоохоронних зон і прибережних захисних смуг, здійснення заходів зі збереження та відтворення родючості ґрунтів тощо. Відновлення регіону в повоєнний період має відбуватись на засадах зеленої економіки Європейського Союзу.

ВИСНОВКИ

1. На сьогодні земельні ресурси являють собою сукупний природний ресурс поверхні суші як просторового базису розселення і господарської діяльності, основний засіб виробництва в сільському та лісовому господарстві. Земля визначається як поверхня суші з ґрунтами, корисними копалинами та іншими природними елементами, що органічно поєднані та функціонують разом з нею. Головна відмінність зазначених дефініцій полягає в тому, що внаслідок впливу природних процесів чи антропогенного впливу земля в просторовому аспекті залишиться незмінною, але земельні ресурси можуть втратити природо-ресурсний потенціал території.

2. В процесі класифікації земельних ресурсів виділяють ділянки території, що характеризуються не лише однаковим ґрунтовим покривом, але і всіма іншими умовами від яких залежить переважаючий спосіб їхнього використання (клімат, характер водного і теплового режимів, рельєф, експозиція схилів, конфігурація ділянок, показники природної або штучної родючості). Основними таксономічними одиницями при класифікації земельних ресурсів є: зональні типи земель, категорії придатності земель, класи земель та види земель. В науковій літературі найчастіше земельні ресурси класифікують за їх цільовим призначенням, видами земельних ділянок, типами землекористування, формами власності та класами земельних ресурсів.

3. Методика оцінки стану земельних ресурсів включає в себе бонітування ґрунтів, економічну оцінку та грошову нормативну та експертну оцінку. Даний перелік доцільно розширити екологічною оцінкою земельних ресурсів, що базується на розрахунку коефіцієнтів екологічної стабільності та антропогенного навантаження. Бонітування ґрунтів є порівняльною оцінкою якості ґрунтів за їх основними природними властивостями. Економічна оцінка є базисом для проведення нормативної грошової оцінки земельних ресурсів. Сучасні методики грошової оцінки мають ряд недоліків, основним з

яких є недостатнє врахування екологічних факторів на ефективність використання земельних ресурсів.

4. В Україні нараховується 61370,7 тис. га земель, з яких лише 4,63% займають площі Херсонської області. В межах України площі сільськогосподарських угідь Херсонщини займають 4,75%, лісовкриті площі – лише 1,42%, а забудовані – 3,39%. Найбільшу частку займають землі водного фонду, а саме 17,84% від загальної площі. Площа сільськогосподарських угідь за 2000-2021 роки скоротилась на 6,4 тис. га, або на 0,33%, натомість частка ріллі збільшилась на 7,5 тис. га, або на 0,4%, а площа сіножатей – на 0,5 тис. га, або на 5,26%. Окрім цього, значно зменшилась площа багаторічних насаджень, а саме на 4,9 тис. га, або на 17,57%, а площа пасовищ – на 8,8 тис. га, або на 5,37%.

5. Серед найбільш важливих показників ефективності використання земельних ресурсів виокремлюються рентабельність виробництва сільськогосподарських культур та їх урожайність. Найвищі значення рівня рентабельності виробництва продукції рослинництва в сільськогосподарських підприємствах Херсонської області за період 2002-2021 рр. мають: у зерна - в 2002 р. (64,8 %), у насіння соняшнику - в 2017 р. (80,5 %), у картоплі – в 2012 р. (62,1 %), у овочів відкритого ґрунту - в 2017 р. (47,5 %). Протягом 2002-2021 рр. завжди рентабельним було лише виробництво зерна та насіння соняшнику. Середньорічний рівень рентабельності за вищевказаний період найбільше значення має при вирощуванні насіння соняшнику (49,4 %). На Херсонщині урожайність овочевих культур перевищує середню урожайність по Україні. Проте урожайність всіх інших сільськогосподарських культур Херсонщини нижче за середню урожайність по Україні.

6. Використання земельних ресурсів за екологічною спрямованістю вимагає вироблення комплексу заходів, зумовлених негативним впливом антропогенного та природного навантаження на земельний фонд Херсонщини, основними з яких є: посушливий клімат досліджуваного

регіону, необроблюваність земель, прояв водної та вітрової ерозії, опустелювання, перенавантаження родючих чорноземів вибухонебезпечними речовинами, шкідливі викиди в атмосферне повітря внаслідок бойових дій тощо. На сьогодні стан земельних ресурсів Херсонської області можна охарактеризувати як незадовільний, що підтверджується особливостями ґрунтово-ерозійного районування Херсонщини, типізацією Херсонської області за забезпеченістю водними ресурсами та екологічними наслідками зрошення тощо.

7. Продуктивність земельних ресурсів є співвідношенням між кількістю виробленої продукції, наданих послуг із використанням наявних факторів виробництва, тобто здатність створювати продукцію. Продуктивний потенціал земельних ресурсів не є сталим показником, адже у процесі сільськогосподарського використання він постійно змінюється у зв'язку із поступовим покращенням або погіршенням матеріально-технічної бази, родючості ґрунтів та отриманням сільськогосподарської продукції. На грошову оцінку земельних ресурсів як показник їх продуктивності впливає цілий ряд факторів, основним з яких є родючість ґрунтів. За шкалою родючості в Херсонській області переважають «добрі» та «середні» з середнім балом 45-87. Однією з головних проблем зменшення урожайності на Херсонщині визначають зміни клімату, який і так є посушливим в регіоні. Важливою проблемою є вторгнення російської федерації в Україну, внаслідок чого тільки за липень минулого року 10 843 га зернових насаджень були знищені.

8. Потенціал земельних ресурсів визначається як сукупність земельних ресурсів та умов, залучених, або можуть бути потенційно залучені в процес суспільного виробництва, а також можливість природної системи до відновлення й відтворення при прийнятому рівні споживання невідтворюваних ресурсів. Подолання втрати потенціалу земельних ресурсів Херсонщини має здійснюватися на підставі комплексного й системного підходів з урахуванням регіональних природно-кліматичних особливостей,

асиміляційного потенціалу природних ландшафтів, які є базисом для самовідновлення і збереження природно-біологічних особливостей територій.

9. Екологічна реабілітація стану земельних ресурсів Херсонської області передбачає комплекс заходів, спрямованих на подолання негативних наслідків природного та антропогенного навантаження на земельні ресурси, в тому числі спричинених інтенсифікацією бойових дій на території досліджуваного регіону. Комплекс протиерозійних заходів поділяють на групи: організаційно-господарські, лісомеліоративні, гідротехнічні, агротехнічні. Вибір тієї чи іншої групи залежить від ґрунтово-ерозійної зони регіону. Роботи з відновлення та розвитку зрошення сприятимуть інвестиційній привабливості регіону, а також стануть основою для розвитку ринку земель сільськогосподарського призначення. Потенціал повоєнного відновлення природних комплексів та об'єктів заповідного фонду Херсонщини дозволить відновити та зберегти природну різноманітність ландшафтів, тваринного і рослинного світу, підтримати загальний екологічний баланс навколишнього природного середовища. Боротьба з опустелюванням передбачає збільшення лісистості регіону, розроблення проєктів землеустрою, встановлення водоохоронних зон і прибережних захисних смуг, здійснення заходів зі збереження та відтворення родючості ґрунтів тощо. Відновлення регіону в повоєнний період має відбуватись на засадах зеленої економіки Європейського Союзу.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Конвенція Організації Об'єднаних Націй про боротьбу з опустелюванням у тих країнах, що потерпають від серйозної посухи та/або опустелювання, особливо в Африці. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_120#Text (дата звернення 19.03.2023).
2. Земельний кодекс України: Закон України від 25.10.2001 р. № 2768-III. *Відомості Верховної Ради України*. 2002. № 3. Ст. 27.
3. Про охорону земель: Закон України від 19.06.2003 р. № 962-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2003. № 39. Ст. 349.
4. Про утворення та ліквідацію районів: Закон України від 17.07.2020 р. № 807-IX. *Відомості Верховної Ради України*. 2020. № 33. Ст. 235.
5. Про затвердження Методики нормативної грошової оцінки земельних ділянок: Постанова Кабінету Міністрів України від 03.11.2021 р. № 1147. *Офіційний вісник України*. 2021. № 88. Ст. 441.
6. Про затвердження Порядку ведення Державного земельного кадастру: Постанова Кабінету Міністрів України від 17.10.2012 р. № 1051. *Офіційний вісник України*. 2012. № 89. Ст. 183.
7. Про схвалення Концепції Загальнодержавної цільової програми використання та охорони земель: Розпорядження Кабінету Міністрів України від 19.01.2022 р. № 70-р. *Офіційний вісник України*. 2022. № 11. Ст. 588.
8. Про схвалення Стратегії зрошення та дренажу в Україні на період до 2030 року: Розпорядження Кабінету Міністрів України від 14.08.2019 р. № 688-р. *Офіційний вісник України*. 2019. № 70. Ст. 194.
9. Malchykova D.S., Ponomareva A.A., Molikevych R.S. Environmental protection and spatial planning of eco-net strategies in regions with high level of anthropogenic transformation of geosystems (2015). URL: https://scholar.google.com.ua/citations?view_op=view_citation&hl=uk&user

[=gtGlkZUAAAAJ&citation_for_view=gtGlkZUAAAAJ:yD5IFk8b50cC](#)

(дата звернення 25.03.2023).

10. Stupen M., Kalyna T., Taratula R., Konstantinova O. Land and resource potential of protected areas of Ukraine in the context of the implementation of sustainable development strategy. *Scientific Papers Series Management, Economic Engineering in Agriculture and Rural Development*. 2019. № 3. С. 549-556.
11. Ukraine (2022) - Building Climate Resilience in Agriculture and Forestry : Ukraine Building Climate Resilience in Agriculture and Forestry - Executive Summary. URL: <https://documents.worldbank.org/en/publication/documents-reports/documentdetail/099350002072241806/p1719860a81bb30108b4400ad1f906a5e> (дата звернення 01.04.2023).
12. Безніцька Н.В. Формування показників родючості і продуктивності меліорованих ґрунтів в умовах регіональних змін клімату (на прикладі Херсонської області): автореф. дис. ... канд. сільськогосп. наук: 06.01.02. Херсон, 2017. 23 с.
13. Белінська С.М. Методичні аспекти оцінки земельних ресурсів для цілей бухгалтерського обліку (2015). URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=3915> (дата звернення 18.03.2023).
14. Боровік Л.В. Стратегія розвитку аграрної сфери економіки у регіонах Причорноморського економічного району України. *Фінансовий простір*. 2021. № 4(44). С. 24-30.
15. Брошак І.С. Моніторинг ґрунтів, шляхи покращення родючості та екологічної безпеки земель Тернопільської області: монографія. Тернопіль: «Економічна думка», 2013. 160 с.
16. Будзьяк В.М., Будзьяк О.С. Напрями оцінювання стану земель. *Агросвіт*. 2019. № 4. С. 3-9.
17. Валько П.М., Малигіна В.А. Особливості опустелювання ландшафтів Херсонщини. *Екологічна безпека держави: матеріали XI Всеукр. наук.-*

- практ. конф., м. Київ, 20 квітня 2017 р. Київ, 2017. С. 116-120.
18. Василевська Я.В. Природно-заповідний фонд Херсонської області як об'єкт рекреаційного природокористування. *Часопис соціально-економічної географії*. 2012. № 13(2). С. 125-128.
  19. Вдовиченко О.В. Еколого-геоморфологічна ситуація в Херсонській області: кваліфікаційна робота на здобуття освітнього ступеня «магістр» за спеціальністю 103 Науки про Землю. Херсон: ХДУ, 2020. 86 с.
  20. Вишневська О. М. Земельно-ресурсний потенціал сільських територій: теоретичні й практичні аспекти: монографія. Миколаїв: МНАУ, 2018. 184 с.
  21. Відбудова України для людей і природи: чому зелене відновлення важливе на шляху інтеграції до ЄС. (2022). URL: <https://gre4ka.info/zhyttia/71191-vidbudova-ukrainy-dlia-liudei-i-pryrody-chomu-zelene-vidnovlenniavazhlyve-na-shliakhu-intehratsii-do-yes> (дата звернення 25.03.2023).
  22. Вожегова Р.А. Динаміка зміни температурного режиму та кількості опадів у Херсонській області в контексті змін клімату. *Аграрні інновації*. 2021. № 5. С. 17-21.
  23. Вожегова Р.А., Нетіс І.Т., Онуфран Л.І., Сахацький Г.І., Шарата Н.Г. Зміна клімату та проблема аридизації південного степу України. *Аграрні інновації*. 2021. № 7. С. 16-20.
  24. Войтків П.С., Кравців С.С., Михалець В.В. Оцінка сумарної екологічної ситуації земельних ресурсів адміністративно-територіальних одиниць (на прикладі Кам'янка-Бузького району Львівської області). *Соціально-економічні проблеми сучасного періоду України*. 2019. № 2(136). С. 30-35.
  25. Гороховська І., Андрейчук Ю. Геоекологічний аналіз адміністративно-територіальних одиниць (на прикладі Бродівського району). *Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка*. 2013. № 2(35). С. 207-213.

26. Гулько О. Ефективність використання еколого-економічних чинників у потенціалі земельних ресурсів Вінницької області. *Технічні науки та технології*. 2022. № 3(29). С. 186-191.
27. День боротьби з опустелюванням і посухою: яка ситуація в Україні та як розв'язують проблему (2021). URL: <https://ecopolitic.com.ua/ua/news/den-borotbi-z-opusteljuvannyam-i-posuhoju-yaka-situaciya-v-ukraini-ta-yak-rozv-yazujut-problemu/> (дата звернення 25.03.2023).
28. Державна служба статистики. URL: https://ukrstat.gov.ua/operativ/oper_new.html (дата звернення 01.04.2023).
29. Джаман М.О. Теорія економіки регіонів: навч. посіб. Київ: «Центр учбової літератури», 2014. 384 с.
30. Довідка про історію адміністративно-територіальних змін на Херсонщині (Державний архів Херсонської області). URL: https://old.archives.gov.ua/Publicat/Guidebooks/Herson_dodatky.pdf (дата звернення 27.03.2023).
31. Дребот О.І., Добряк Д.С., Мельник П.П., Сахарнацька Л.І. Бонітування ґрунтів за продуктивністю: досвід США. *Збалансоване природокористування*. 2022. № 3. С. 5-12.
32. Жулавський А.Ю., Гордієнко В.П. Рентна оцінка земельних ресурсів в умовах екологічних обмежень. *Економіка та управління*. 2011. № 24(63). С. 27-32.
33. Замула І.В. Оцінка земель сільськогосподарського призначення. *Міжнародний збірник наукових праць*. 2012. № 1(10). С. 97-107.
34. Зелена Д. Ґрунтово-ерозійне районування херсонської області та напрямки екологічно раціонального використання земель: кваліфікаційна робота на здобуття освітнього ступеня «Бакалавр» за спеціальністю 101 Екологія. Херсон: ХДУ, 2022. 111 с.
35. Земельний довідник України. URL: https://agropolit.com/storage/2020/Zemelniy_dovidnyk_2020.pdf?utm_source=mailchimp&utm_campaign=0300ccc2e1f0&utm_medium=page (дата

звернення 01.04.2023).

36. Зміна клімату найсильніше вдарить по 5 областях України – дослідження (2021). URL: <https://greendeal.org.ua/zmina-klimatu-najsylishe-vdaryt-po-5-oblastyah-ukrayiny-doslidzhennya/> (дата звернення 01.04.2023).
37. Ігнацевич С.П. Сутність категорій «земля» та «земельні ресурси» у процесі формування збалансованого землекористування. *Агросвіт*. 2017. № 17. С. 49-52.
38. Ільїна В., Шпатар К. Аналіз еколого-агрохімічного стану ґрунтів Херсонської області. *Аграрний вісник Причорномор'я*. № 97. С. 162-167.
39. Ільчак О.В. Бухгалтерський облік і контроль земельних ресурсів сільського господарства: дис. ... канд. екон. наук: 08.00.09. Київ, 2016. 234 с.
40. Інгатенко О.Ф., Капштик М.В., Петренко М.В. Ґрунтознавство з основами екології. Київ: Оранта, 2005. 648 с.
41. Калина Т.Є., Шушулков С.Д., Арзуманян Т.Ю. Земельно-ресурсний потенціал і його роль у сталому розвитку регіону. *Bulletin of Sumy National Agrarian University*. 2019. № 4(82). С. 78-82.
42. Карта ґрунтів України. URL: <https://superagronom.com/karty/karta-gruntiv-ukrainy#close> (дата звернення 01.04.2023).
43. Карташова О.Г. Проблеми та перспективи розвитку виробництва та переробки сільськогосподарської продукції на регіональному рівні на прикладі Херсонської області. *Таврійський науковий вісник. Серія: Економіка*. 2021. № 6. С. 61-72.
44. Качановська Л.О., Кондакова М.А. Агроекологічна оцінка ґрунтів адміністративних районів Херсонської області. *Наукові доповіді НУБіП України*. 2017. № 6(70). URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nd_2017_6_6 (дата звернення 01.04.2023).
45. Кирильчук А.М., Шукайло С.П., Турчина К.П. Сучасний стан меліорованих ґрунтів степової зони Херсонської області. *Вісник*

Національного університету водного господарства та природокористування. № 4(100). С. 150-164.

46. Ковалик Ю., Семенишена Н. Земельні ресурси як об'єкти бухгалтерського обліку та проблеми їх облікового забезпечення. *Актуальні проблеми теорії і практики бухгалтерського обліку, аудиту, аналізу й оподаткування в Україні: сучасний стан та перспективи: матеріали III Міжнар. наук.-практ. конф., м. Кам'янець-Подільський, 23 листопада 2018 р. Кам'янець-Подільський, 2018. С. 26-28.*
47. Коваль С.В., Лазарева Л.І. Земля як економічна категорія та об'єкт господарського обліку. *Перспективи розвитку обліку, контролю і оподаткування в умовах глобалізації: матеріали Міжнар. наук.-практ. інт. конф., м. Херсон, 24-25 травня 2018 р. Херсон, 2018. С. 47-50.*
48. Ковшун Н.Е., Стрільчук В.М. Факторний аналіз економічного розвитку локальних соціально-економічних систем (на прикладі Херсонської області). *Manager Bulletin of Donetsk State University of Management. 2020. № 87(2). 2020. С. 63-74.*
49. Ковшун Н.Е., Стрільчук В.М., Ціхановська О.М. Тенденції та перспективи розвитку агропромислового комплексу Херсонщини. *Вісник НУВГП. Економічні науки. № 98. С. 74-84.*
50. Козичар М.В. Гідроекологічна ситуація Херсонської області і можливі варіанти розв'язання сучасних проблемних питань. *Вплив кліматичних змін на просторовий розвиток територій землі: наслідки та шляхи вирішення: матеріали IV Міжнар. наук.-практ. конф., м. Херсон, 10-11 червня 2021 р. Херсон, 2021. С. 171-176.*
51. Корабльова К.А., Хамініч С.Ю. Ефективність використання земельних угідь у сільському господарстві України: теоретичні підходи. *Ефективна економіка. 2016. № 5. URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=5419> (дата звернення 01.04.2023).*
52. Кошкалда І., Ряснянська А., Левицький В., Радинський С. Нарощування

- фінансово-економічного потенціалу суб'єктів економічних відносин як основа поступального розвитку територіально-господарських систем: монографія. Тернопіль: ФОП Паляниця В.А., 2021. 209 с.
53. Крохтяк О.В. Еколого-економічна та соціальна характеристика функцій земельних ресурсів. *Економіка і суспільство*. 2016. № 3. С. 339-342.
  54. Кузнєцова Г.С. Облік упорядкування та підвищення ефективності використання земель сільськогосподарських підприємств: кваліфікаційна робота на здобуття освітнього ступеня «Магістр» за спеціальністю 071 – облік і оподаткування, галузь знань 07 – управління та адміністрування. Миколаїв: МНАУ, 2022. 111 с.
  55. Кучеренко Є.І. Анопрієнко Т.В. Аналіз сучасного стану кадастрової оцінки земельних ділянок. *Системи обробки інформації*. 2016. № 1(138). С. 94-99.
  56. Лиховид П.В. Річний хід референтної евапотранспірації в Херсонській області за даними мобільного додатку AGSAT. *Міжгалузеві диспути: динаміка та розвиток сучасних наукових досліджень: матеріали наук.-практ. конф., м. Хмельницький, 27 січня 2023 р.* Хмельницький, 2023. С. 176-178.
  57. Лівак А.П. Деякі аспекти нормативно-грошової оцінки земель в Україні та Європейських країн при запровадженні вільного ринку земель. *Шляхи розвитку науки в сучасних кризових умовах: матеріали I Міжнар. наук.-практ. конф., м. Дніпро, 28-29 травня 2020 р.* Дніпро, 2020. С. 4-7.
  58. Марукова О.Г. Аналіз процесів яроутворення на різних типах ґрунтів українського степу: кваліфікаційна робота на здобуття освітнього ступеня «бакалавр» за спеціальністю 101 Екологія. Херсон: ХДУ, 2020. 63 с.
  59. Мельник М.А., Шукайло С.П., Жужа В.В. Вплив глобальних змін клімату на еволюцію ґрунтового покриву Херсонської області та розробка заходів його адаптації. *Вплив кліматичних змін на просторовий розвиток територій землі: наслідки та шляхи вирішення: матеріали II*

- Міжнар. наук.-практ. конф., м. Херсон, 13-14 червня 2019 р. Херсон, 2019. С. 121-124.
60. Міненко С.М. Правове регулювання охорони та використання земель водного фонду України: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.06. Луцьк, 2016. 225 с.
61. Морозов О.В., Морозов В.В., Морозова О.С., Козленко Є.В. Концептуальні засади розвитку зрошення в південному регіоні України з урахуванням технічного стану меліоративної інфраструктури. *Таврійський науковий вісник. Серія: Технічні науки*. 2022. № 1. С. 163-174.
62. Морозова О.С., Морозов О.В., Шапоринська Н.М., Волошин М.М. Зрошення в Херсонській області: сучасний стан та проблеми розвитку. *Науково-виробничий журнал «Бізнес-навігатор»*. 2019. № 3. С. 94-100.
63. На Херсонщині відбувається деградація ґрунтів (2020). URL: <http://ksza.ks.ua/news/society/91686-na-hersonschin-aktivno-vdbuvayetsya-degradacya-runtv.html> (дата звернення 01.04.2023).
64. Національна рада з відновлення України від наслідків війни. URL: <https://www.kmu.gov.ua/diyalnist/nacionalna-rada-z-vidnovlennya-ukrayini-vid-naslidkivvijni> (дата звернення 01.04.2023).
65. Нейтер Р., Стольнікович Г., Нів'євський О. Огляд збитків від війни в сільському господарстві України. Непряма оцінка пошкоджень. *Аграрні інновації*. 2022. № 16. С. 5-10.
66. Нове дослідження Світового банку аналізує вплив зміни клімату в Україні та закликає до дій для підвищення стійкості в сільському господарстві (2022). URL: <https://www.worldbank.org/uk/news/press-release/2022/02/09/new-world-bank-study-analyzes-climate-change-impact-in-ukraine> (дата звернення 01.04.2023).
67. Однорог С.С., Кочеригін Л.Ю. Співвідношення термінів «земля» та «земельна ділянки» при регулюванні земельних відносин. *Інноваційні технології в агрономії, землеустрої, лісовому та садово-парковому*

- господарстві*: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. студентів, м. Біла Церква, 15 квітня 2020 р. Біла Церква, 2020. С. 86-88.
68. Олійник Н.М., Макаренко С.М., Лашкевич В.О. Сучасний стан, проблеми та перспективи розвитку сільського господарства Херсонщини. *Економічна система України: стан, проблеми, перспектив*: матеріали Всеукр. наук.-практ. конф., м. Херсон, 24-25 жовтня 2019 р. Херсон: ДВНЗ «ХДАУ», 2019. С. 124-127.
  69. Пантюхова А.В. Облік та аналіз використання та відновлення земельних ресурсів: автореф. дис. ... канд. екон. наук: 08.00.09. Київ, 2017. 24 с.
  70. Паньків З. П. Земельні ресурси. Практикум: навч. посіб. Львів: ЛНУ імені Івана Франка, 2020. 196 с.
  71. Паньків З.П. Земельні ресурси: навч. посіб. Львів: Видавничий центр ЛНУ ім. І. Франка, 2008. 272 с.
  72. Патіюк О.О. Аналіз повноти показників бонітування ґрунтів України на основі фондових матеріалів інституту землеустрою УААН. *Землеустрій, кадастр і моніторинг земель*. 2019. № 4. С. 73-81.
  73. Пирог О.В., Катан В.О. Відновлення агропромислового комплексу України в умовах війни. *Економіка підприємства: сучасні проблеми теорії та практики*: матеріали XI Міжнар. наук.-практ. конф., м. Одеса, 09-10 вересня 2022 р. Одеса, 2022. С. 359-361.
  74. Пізнюр Т.В., Ясінецька І.А. Основи регулювання земельних відносин сталого розвитку України. *Наука. Молодь. Земля. Сталий розвиток*: матеріали Всеукр. наук.-практ. конф., м. Кам'янець-Подільський, 21 березня 2019 р. Кам'янець-Подільський, 2019. С. 109-111.
  75. Пліско І.В. Просторово-диференційована система управління якістю ґрунтів (на прикладі ріллі України): автореф. дис. ... докт. сільськогосп. наук: 06.01.03. Харків, 2019. 47 с.
  76. Побігун О.М., Ісаченко С.О., Непша Я.Ю. Негативні явища внаслідок зрошення на півдні України та шляхи їх попередження. *Меліорація та водокористування*: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф., м.

- Мелітополь, 30 березня 2018 р. Мелітополь, 2018. С. 23-25.
77. Подусовський Е., Фугело П.М. Аналіз стану децентралізації в Україні. *Забезпечення сталого розвитку фінансової системи України в умовах глобалізації*: матеріали II Всеукр. наук.-практ. конф., м. Кам'янець-Подільський, 20 травня 2021 р. Кам'янець-Подільський, 2021. С. 49-52.
78. Поліщук А.С. Основні фактори впливу на зростання вартості земельних ділянок власників земельних часток (паїв) в Україні. *Агросвіт*. 2021. № 17. С. 57-66.
79. Про проект регіональної програми з використання та охорони земель у Херсонській області на 2020-2024 роки. URL: <https://khoda.gov.ua/proekt-reg%D1%96onalno%D1%97-programi--z-vikoristannja-ta--ohoroni-zemel-u-hersonsk%D1%96j--oblast%D1%96-na-2020-%E2%80%932024-rok> (дата звернення 01.04.2023).
80. Програма охорони довкілля Херсонської області на 2022-2024 роки (проект). URL: <https://khoda.gov.ua/programi--ohoroni-dovk%D1%96llja-hersonsko%D1%97-oblast%D1%96-na-2022-%E2%80%932024-roki--proekt-> (дата звернення 01.04.2023).
81. Прядка Т., Третяк В, Третяк А. Законодавчо-нормативне запровадження зонування земель за типами (підтипами) землекористування замість чинних категорій земель. *Землевпорядний вісник*. 2021. № 2. С. 16-20.
82. Пряськова Н.М. Ефективності використання земельно-ресурсного потенціалу сільськогосподарського призначення в Україні. *Проблеми використання, збереження та відтворення ґрунтів в умовах сталого розвитку агросфери*: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф., м. Кам'янець-Подільський, 5 грудня 2022 р. Кам'янець-Подільський, 2022. С. 111-114.
83. Радіонова І.Ф., Кравченко І.С., Петрова І.Л., Радченко В.В. Основи економіки. Київ: Зодіак-ЕКО, 1995. 224 с.
84. Рубанський В.М., Тимошук І.В., Головащенко М.Ф. Щодо стану захисних насаджень лінійного типу в Херсонській області. *Інноваційні*

підходи до формування та управління антропогенними і природними екосистемами півдня України: матеріали наук.-практ. конф., м. Херсон, 18-19 березня 2020 р. Херсон, 2020. С. 64-66.

85. Руденко В. Земельні ресурси Херсонської області: сучасний стан та проблеми використання. *Наукові записки Херсонського відділу Українського географічного товариства : збірник наукових праць*. 2015. № 7. С. 87-93.
86. Рябченко С.М., Костюк В.С. Фізико-географічні особливості української Сахари – «Олешківських пісків». *Priority directions of science and technology development: матеріали ІХ Міжнар. наук.-практ. конф., м. Київ, 16-18 травня 2021 р. Київ, 2021. С. 493-497.*
87. Сажнев М.Л., Фісанов Р.В. Агрокліматична оцінка та природно-сільськогосподарське районування території Херсонської області. *Географія та туризм: матеріали ІІІ Всеукр. наук.-практ. конф., м. Харків, 26 лютого 2020 р. Харків, 2020. С. 49-54.*
88. Семенчук І.М., Рощенко В.А., Шаповаленко Д.Р. Особливості управління земельними ресурсами в Україні. *Агросвіт*. 2018. № 1. С. 25-30.
89. Серета О. Основні напрямки охорони земель та оцінка їх якості. *Молодь і науковий прогрес у соціально-економічному та освітньому просторі суспільства: матеріали ІІ Міжнар. наук.-практ. конф., м. Кам'янець-Подільський, 12-13 листопада 2020 р. Кам'янець-Подільський, 2020. С. 141-144.*
90. Сізонов О.О., Простор В.С. Методика суцільного ґрунтово-агрохімічного моніторингу сільськогосподарських угідь України. 1994. 162 с.
91. Скопова О.С. Економічний зміст права власності на земельні ресурси та операції з ними. *Науковий погляд: економіка та управління*. 2018. № 4(62). С. 104-112.
92. Соціально-економічний аналіз Херсонської області. URL:

<https://khoda.gov.ua/image/catalog/files/4%D0%A1%D0%95%D0%90%20%D0%A5%D0%B5%D1%80%D1%81%D0%BE%D0%BD%D1%81%D1%8C%D0%BA%D0%BE%D1%97%20%D0%BE%D0%B1%D0%BB%D0%B0%D1%81%D1%82%D1%96.doc> (дата звернення 27.03.2023).

93. Співак І.В. Правові аспекти здійснення нормативної грошової оцінки земель в Україні. *Теорія і практика правознавства*. 2016. № 2(10). URL: <https://core.ac.uk/reader/230566660> (дата звернення 19.03.2023).
94. Стратегія розвитку Херсонської області на період 2021-2027 років. URL: <https://www.minregion.gov.ua/wp-content/uploads/2020/04/strategiya-rozvytku-hersonskoyi-oblasti-na-period-2021-2027-rokiv.pdf> (дата звернення 01.04.2023).
95. Ступень Р.М., Дудич Г.М., Дудич Л.В. Землеустрій: організація та впорядкування сільськогосподарських угідь: навч. посіб. Львів: Галицька видавнича спілка, 2020. 243 с.
96. Терехух А.А., Паньків Н.Є., Роїк О.Р. Актуальні питання екологічної безпеки в умовах ескалації російсько-української війни. Сталий розвиток: захист навколишнього середовища. Енергоощадність. Збалансоване природокористування: колективна монографія. Київ: Яроченко Я.В., 2022. С. 480-516.
97. Тімченко В.М., Гільман В.Л., Коржов Є.І. Основні фактори погіршення екологічного стану пониззя Дніпра. *Гідрологія, гідрохімія і гідроекологія*. 2011. № 3. С. 138-144.
98. Третяк А.М. Екологія землекористування: теоретико-методологічні основи формування та адміністрування: монографія. Херсон: Грінь Д.С., 2012. 440 с.
99. Третяк А.М. Земельний капітал: теоретико-методологічні основи формування та функціонування. Львів: СПОЛОМ, 2011. 520 с.
100. Третяк А.М. Земельні ресурси та їх використання: навч. посіб. Біла Церква: ТОВ «Білоцерківдрук», 2022. 304 с.
101. Третяк А.М. Землеустрій в Україні: теорія, методологія: монографія.

- Херсон: Грінь Д.С., 2013. 650 с.
102. Удовенко І.О. Особливості експертної оцінки стану земельних ресурсів. *Традиційні та інноваційні напрямки досліджень у геодезії, землеустрої та кадастрі*: матеріали Всеукр. наук-практ. конф., м. Умань, 8 квітня 2022 р. Умань, 2022. С. 38-39.
103. Фоміних В.І. Земельні ресурси як складова в економічному потенціалі країни. *Агросвіт*. 2011. № 20. С. 43-47.
104. Харитоненко Р.А. Оцінка впливу деградаційних процесів на продуктивний потенціал сільськогосподарських земель: монографія. Київ: НУБіБ, 2019. 201 с.
105. Ходико Ю.Є. Співвідношення понять «земля» та «земельна ділянка» в аспекті визначення предмета договору іпотеки. *Актуальні проблеми цивільного, житлового та сімейного законодавства*: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф., м. Харків, 16 березня 2012 р. Харків, 2012. С. 279-281.
106. Через російські обстріли лише за липень згоріло 70 000 га зернових. Що це означає для України (2022). URL: <https://forbes.ua/inside/cherz-rosiyski-obstrili-lishe-za-lipen-zgorilo-70-000-ga-zernovikh-shcho-tse-oznachae-dlya-ukraini-17082022-7744#> (дата звернення 01.04.2023).
107. Чорний С.Г. Схилові зрошувальні агроланшафти: ерозія, ґрунтоутворення, раціональне використання. Херсон: Борисфен, 1996. 170 с.
108. Шворак А. Природні кормові угіддя та соціально-економічний розвиток сільських територій. *Економічний часопис Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки*. 2018. № 2(14). С. 112-116.
109. Шевченко А.М. Типізація Херсонської області за забезпеченістю водними ресурсами для розвитку зрошення та його екологічними наслідками. *Land Reclamation and Water Management*. 2022. № 1. С. 60-70.

110. Шульга О.О. Напрями збереження й відновлення земельно-ресурсного потенціалу: теоретичний підхід. *Участь молоді у розбудові агропромислового комплексу країни: матеріали XXXI Студент. наук.-теорет. конф., м. Миколаїв, березень 2019 р. Миколаїв, 2019. С. 54-56.*
111. Юсипенко О.М. Особливості формування рекреаційного землекористування в межах прибережних смуг // Публічне управління та адміністрування у процесах економічних реформ: збірник тез IV Всеукр. наук.-практ. конф. (м. Херсон, 25 березня 2020 р.). Херсон, 2020. С. 267-269.
112. Ярмолюк О.Ф. Облік земельних ресурсів в сільськогосподарських підприємствах: дис. ... канд.. екон. наук. Житомир, 2008. 231 с.